

ՌՌՒՍԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԸ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՎՈՒՄ Է

հարցազրույց ՌԴ-ում ՀՀ արտակարգ և լիազոր դեսպան Արմեն Սմբատյանի հետ

դրա հետ կապված իրավական խնդիրները, որոնք անպայման կծագեն:

- Դա չափազանց կարևոր հարց է: Մեզ հուզող այդ հարցը վերաբերում է ամբողջ աշխարհի հայերին և շատ բարդ է այն իմաստով, որ մեզ մոտ՝ հենց մեր հանրապետությունում, ավելի քիչ հայ է ապրում, քան ողջ աշխարհում միասին վերցրած: Միջազգայնագետ իրավաբանները պետք է ձևեր գտնեն, որից հետո կկնքվեն երկկողմ համաձայնագրեր: Դա սկզբունքորեն բավականին հեշտ լուծվող հարց է Ռուսաստանում, քանի որ Ռուսաստանի օրենսդրությունը չի արգելում երկքաղաքացիությունը:

- Մեր հայրենակիցներից քանի՞սն ունեն երկքաղաքացիություն:

- Ռուսաստանում բնակվող հայերի 20%-ը հայաստանցի հայեր են, նրանց 70%-ն ունի երկու անձնագիր, և դա փաստ է:

- Իսկ որտե՞ղ պիտի ծառայեն երկու անձնագիր ունեցող պատանիները:

- Բանակի հարցն ամենաբարդն է: Բանակում ծառայելը Հայաստանի քաղաքացիների պարտականությունն է: Մարդիկ Ռուսաստան են տեղափոխվում հիմնականում ընտանեկան պատճառներով, կան նաև այնպիսիները, որոնք խուսափում են ծառայությունից: Այս տարի մենք Ռուսաստանի տարբեր շրջաններից բավականին շատ պատանիների կարողացանք ուղարկել Հայաստան՝ բանակում ծառայելու և նորից հետ վերադառնալու Ռուսաստան: Մարդիկ սկսում են գիտակցել, որ պետք է անցնեն այդ ամենի միջով, որ չեն կարող ամբողջ կյանքում ապրել անօրինական ձևով: Շատերն են դա հասկացել, մենք էլ մեր կողմից ամեն ինչ անում ենք նրանց օգնելու համար: Մենք հանդիպումներ ենք անցկացնում, բացատրական աշխատանքներ ենք տանում, որ եթե նույնիսկ նրանք հետախուզման մեջ են, ապա Հայաստան գնալու դեպքում մեղադրանքը հանվում է նրանց վրայից, և նրանք հանգիստ գնում են բանակ: Նրանք շատ զոհ են դրանից: Ուզում են նշել նաև, որ շատ լավ երիտասարդներ ունենք, որոնք սովորում են այստեղ առաջնակարգ բուհերում՝ Մոսկվայի միջազգային հարաբերությունների ինստիտուտում, Պատրիս Լուծումբայի անվան ինստիտուտում, բայց նրանք քվտայով չեն ընդունվել և ենթակա են բանակ զորակոչվելու: Նրանց համար մենք հիմա խնդրում ենք Հայաստանի գիշումների գնալ և տարկետում տալ, քանի որ այդ երիտասարդները Հայաստանի ապագան են:

- Ինչպե՞ս կարելի է բնութագրել Ռուսաստանի հայ համայնքը:

- Սիյուռք բառը մենք վերջերս են սկսել օգտագործել: Նախկինում մենք պարզապես մի երկրի քաղաքացիներ էինք, 15 տարի է, ինչ մենք դարձել ենք համայնք, նոր-նոր է սկսում աշխատել համայնքային մտածողության մեխանիզմը: Մարդիկ հասկանում են, որ ներքին ինքնապահպանման համար ընտանիք ունեցող հային անհրաժեշտ է, որ իր երեխան չմոռանա մայրենի լեզուն, կապված լինի հայ մշակույթի, Հայաստանի հետ: Բոլոր տեղերում, որտեղ շատ հայեր կան, հարուստ մարդիկ կան, ովքեր ֆինանսավորում են եկեղեցու, հայկական կիրակնօրյա դպրոցների կառուցումը, հայ ուսուցիչներ են հրավիրում իրենց երեխաների համար: Ահա այսպես կամաց-կամաց ստեղծվում է հա-

- Այսօրվա դրությամբ քանի՞ հայ է ապրում Ռուսաստանում:

- Մոտ 2,5 մլն.: Դրանցից միայն 20%-ն են հայաստանցի հայեր, մնացածները այստեղ են ծնվել, կամ տեղափոխվել են Աբխազիայից, Վրաստանից, Ղազախստանից, Ուզբեկստանից: Չավախքից շատ հայեր կան, շատ են նաև փախստականները՝ ավելի քան 300.000:

- Իսկ Մոսկվայում:

- Մեր դեսպանատան ու իմ հաշվարկներով՝ մոտ 350.000 հայեր կան միայն Մոսկվայում:

- Պրն. դեսպան, ինչպես գիտեք, Հայաստանն այլևս թույլ է տալիս երկքաղաքացիությունը: Ինչպե՞ս են լուծվելու

23 Արվեստը որոնումների մեծ ընթացք է

Նրա գունային անցումների մեջ ջղաձգումներ չկան: Ճիչ չկա, կարծեք բողոք չկա, բայց նրա նկարներում ներքին լիրիկա կա: Ես հիացած եմ, որ մեր քաղաքում կա այնպիսի համեստ նկարիչ, որ գլուխը կախ իր գործն է անում... ճա կա իր նկարների մեջ»:

Սա էլ Մելս Սանթրյանի կարծիքն է:

Անհայտ մի մուլդակից զանգերի զորնգուն հնչյունների ձայն էս լսում՝ անաղարտ, մաքրամաքուր, որտեղ ամեն ինչ

զեղեցիկ է, ու նույնքան անկեղծ: Սա Համլետի աշխարհն է՝ բանաստեղծորեն շաղախուն գունային վիճակների արտահայտություններով:

Այստեղ ամեն մի գույն իմաստավորում ունի: Հոգևոր տարածության անսահմանության մեջ է, որ մարդու ստեղծագործությունն, իրապես, ազատ է, և բացվում են դռները, սահմանները վերանում են, ու ստեղծագործումը թևակոխում է նոր փուլ:

Համլետ Չատինյանի գունային միջա-

վայրը այնքան տպավորիչ է, որ յուրաքանչյուր անգամ մտածում ես, որ արվեստագետի ստեղծագործ, արարիչ միտքն ու ձեռքը երբեք կանգ չի առնում: Կյանքը, առավելապես լավ արվեստը, որոնումների մեծ ընթացք է:

Արսեն ՈՍՖԱՅԵԼՅԱՆ

ՀՀ նկարիչների միության անդամ
ՎՊՍՊ- արվեստի ամբիոնի վերալսողների բաժնի
դասախոս

3

մայնքը: Բոլոր տեղերում էլ, որ համայնքը ղեկավար ունի, բայց կարող են ասել, որ 70-80%-ը արդեն կազմավորված համայնքներ են: Վերջին տարիներին մենք ակտիվորեն շփվում ենք գրեթե բոլորի հետ, լավ հարաբերությունների մեջ ենք, տարին մի անգամ հավաքում ենք բոլորին: Շրջաններ կան, որտեղ հայերը շատ ակտիվ են, օրինակ Պերմի, Ռոստովի, Սամարայի հայերը: Մեր մեծագույն հաջողություններից մեկն այն է, որ այսօր Ռուսաստանում կա Ռուսաստանի հայերի միություն: Այս կազմակերպությունը կարողացել է իր մասնաճյուղերը ստեղծել գրեթե բոլոր շրջաններում, շատ ակտիվ աշխատում են բոլոր շրջանների հայերի հետ, նաև Մոսկվայում մեզ շատ են օգնում: Շատ հարցեր մենք լուծում ենք հենց այդպիսի կազմակերպությունների միջոցով:

- Ռուսաստանում շատ կան հարուստ հայեր, ինչպե՞ս են նրանք իրենց զգում այստեղ, կապեր ունե՞ն Զայաստանի հետ:

- Նրանց հաջողությունը պայմանավորված է նաև այն բանով, որ Զայաստանն ու Ռուսաստանը շատ լավ հարաբերությունների մեջ են տարբեր առումներով, այդ թվում և անվտանգության: Բայց, միևնույն է, նրանք այստեղ հյուր են: Դեսպանատունը հասավ նրան, որ այսօր հարուստները մեծ հետաքրքրություն են ցուցաբերում Զայաստանի նկատմամբ: Ամեն դեպքում, բոլոր հայերը, ովքեր այստեղ հասել են ինչ որ բանի, կապիտալ ունեն, արդեն իրենց բիզնեսն ունեն նաև Զայաստանում: Մեկը խանութներ է կառուցում, մյուսը՝ բնակելի շինություններ, մեկը հյուրանոց կամ փոքր գործարաններ ունի: Նրանք ասում են, որ թող փոքր լինի բիզնեսը, բայց մենք հանգիստ ենք, որ այն ունեք Զայաստանում: Գիտենք, որ ոչ մի բիզնեսմեն հենց այնպես գումար չի ներդնի: Թեկուզ անցան, բայց եկամուտ պետք է ունենա: Նրանք մտել են շուկա և հիմա գնալով ավելի շատ են ներդրումներ անում: Դրան գումարած և այն, որ նրանք ներգրավում են նաև իրենց ռուսաստանցի գործընկերներին:

- Ի՞նչ խնդիրներ ունեն Ռուսաստանում ապրող հայերը:

- Դրանք հիմնականում կապված են փաստաթղթերի հետ, հիմա տասնյակ հազարավոր հայեր ապրում և աշխատում են հին խորհրդային միության անձնագրերով: Այժմ դա ընդամենը թղթի կտոր է, և ոչ Զայաստանում, ոչ այստեղ օրենքի ուժ չունի: Դրանք հիմնականում շրջաններում ապրող մարդիկ են և դուրս չեն գալիս, աշխատում են այնտեղ, երեխաները դպրոց են գնում, ոչ-ոք նրանցից անձնագիր չի հարցնում, այն փաստորեն, նրանց պետք չի գալիս: Մենք մամուլի, հյուպատոսների, համայնքների միջոցով փորձում ենք բացատրել նրանց, որ հենց որ ցանկանան որևէ տեղ մեկնել, անմիջապես կհայտնվեն օրենքից դուրս, և նրանց ուղղակի կարտաքսեն երկրից: Մի խնդիր էլ կա. նոր օրենքով անձնագիրը փոխելն արժե 100-120\$, և երեխաներն անպայման պետք է անձնագիր ունենան: Շատերը դրա հնարավորությունը չունեն, մենք մեր կողմից փորձում ենք օգնել բազմազավակ ընտանիքներին, թոշակառուներին, բայց դա հարցի լուծում չէ: Խնդիրն այն է նաև, որ Ռուսաստանը հսկայական երկիր է, և այսօր Յակուտիայից, Վլադիվաստոկից Մոսկվա գալը թանկ հաճույք է, մենք չենք հասցնում մեր հյուպատոսական ծառայությունների միջոցով լուծել բոլոր հարցերը: Իսկ մենք ունենք ընդամենը երկու գլխավոր հյուպատոսություն՝ Մոսկվայում և Պետերբուրգում: Բացի այդ, մեր քաղաքացիներից շատե-

րի անձնագրերի հինգ տարով դրված կնիքի ժամկետը լրացել է: Այդ անձնագրերն արդեն անվավեր են, մարդիկ դրանով պարզապես չեն կարողանա որևէ տեղ մեկնել: Շուտով մեր հյուպատոսը աշխատակիցների հետ կմեկնի տարբեր շրջաններ տեղում ամեն ինչ կարգավորելու համար: Այժմ նախատեսված է մեկնել Եկատերինբուրգ, հետո Օրենբուրգ և այլն: Հյուպատոսական ծառայությունների ու համայնքների միջոցով մենք արդեն տեղեկացնում ենք մարդկանց, որ նման խնդիրներով դիմեն հյուպատոսին:

- Ինչպիսի՞ն է վերաբերմունքը հայերի նկատմամբ:

- Այստեղ հայերին լավ են վերաբերվում, պետք է վերցնել առանձին դեպքեր, թե հայերն այս են արել, այն են արել: Նման դեպքեր լինում են բոլոր ազգերի մեջ, այդ հարցն ամբողջ Ռուսաստանի համար է խնդիր: Իսկ հիմնականում հայերին լավ են վերաբերվում, պետությունները բարեկամ են, ժողովուրդները՝ նույնպես: Հպարտությամբ կարող են ասել, որ դեսպանատունն ամեն ինչ անում է հայերի հեղինակությունը բարձրացնելու ուղղությամբ:

- Թվում է, թե Զայաստանը Ռուսաստանի ռազմավարական գործընկերն է, սակայն ՀՀ քաղաքացիներին, ի տարբերություն, ասենք Ուկրաինայի քաղաքացիների, առանց զրանցում կարելի է գտնվել Ռուսաստանում ընդամենը երեք օր: Այս հարցն ինչ-որ կերպ լուծվու՞մ է:

- Դա մեզ համար, իհարկե, շատ անհարմար է: Մենք ակտիվ աշխատում ենք այդ ուղղությամբ: Դեռ անցյալ տարի մենք այդ մասին խոսել ենք Գրիգորյի, Միրոնովի հետ: Դա իրավական հարց է, դրա լուծումը ընթացքի մեջ է: Ես նույնիսկ օրինակ են բերել ռուսական կողմին, եթե ասենք, եկել ես ուրբաթ երեկոյան, իսկ երկուշաբթի հերթերի պատճառով չես հասցրել ձևակերպել զրանցումը, ուրեմն երկուշաբթի երեկոյան դու դառնում ես անօրինական մարդ: Այդպես չպետք է լինի:

- Ի՞նչ կտա Ռուսաստանում Զայաստանի տարին:

- Մեզ թվում է, թե մեզ լավ են ճանաչում, թե յուրաքանչյուր ռուս պետք է իմանա ով է հայը: Բայց դա այդպես չէ, մենք պետք է աշխատենք այդ ուղղությամբ: Մենք հպարտանալու շատ բան ունենք: Զայաստանի տարվա միջոցառումները շփվելու հնարավորություն են տալիս, ուր գործարարները, տնտեսագետները, քաղաքական գործիչները, կրթության և արվեստի մարդիկ նոր ուղիներ կարող են գտնել, նոր ներդրումներ, և այդ ժամանակ երկիրը կսկսի զարգանալ: Կարծում են՝ այս տարին շատ օգտակար կլինի երկու երկրների համար, մենք կարող ենք աջակցել մեր կոլեկտիվներին, մեր երիտասարդներին, որ նրանք կարողանան գնալ այլ երկրներ, ցույց տալ իրենց, ներկայանալ: Թող զգան, թե ովքեր են իրենք, միայն երևանում նստելով հնարավոր չէ հասկանալ, թե ինչի են իրականում նրանք ընդունակ: Թող մի համերգը վատը լինի, մյուսը՝ լավը, թող քննադատեն, դա լավ է, թող տարբեր կարծիքներ լինեն, հենց դա է զարգացումը:

- Իսկ գլխավոր համերգից հայ արվեստագետներից ու՞մ կատարումն է ամենաշատը դուր եկել Վ.Պուտինին:

- Նա շատ էր հավանել «Արցախ» պարի ամսամբլը, Բարսեղ Թումանյանի կատարումը, նույնիսկ ասաց. «Ես վաղուց չէի լսել այսպիսի յուրօրինակ ձայն»: Հաճույքով լսեց նաև Ջիվան Գասպարյանին, Պուտինը նրան վարուց է ծանախում:

Հարցազրույցը՝ Արթուր ԹՈՐՈՍՅԱՆԻ

ՆՈՐ ՇԱՀՈՒԹԱԲԵՐ ԲԻԶՆԵՍ

Երկու դեպքում էլ չես տուժում Տուժում են, թե՞ շահում այն քաղաքացիները, ովքեր զարտուղի ճանապարհներով պատսպարվում են Եվրոպայի փախստականների համար ստեղծված ճամբարներում: Ըստ միգրացիայի և փախստականների վարչության պետ ԳԱԳԻԿ ԵԳԱՆՅԱՆԻ, նրանք շահում են, թեպետ նման հաջողությունը թվացյալ է: Գ. Եգանյանը գտնում է, որ միգրացիայի նկատմամբ մեր երկրում խիստ զգայական վերաբերմունք ունեն, մինչդեռ դա շատ բնական երևույթ է և մարդ արարածին հատուկ է եղել նրա գոյության հենց սկզբից՝ փնտրել բնակության համար առավել հարմար պայմաններ: «Բազմաթիվ երկրներ ժամանակ առ ժամանակ հանդիսացել են արտագաղթի, իսկ որոշակի ժամանակահատվածում էլ դարձել ներգաղթի երկրներ: Այն, իհարկե, բացասական երևույթ է և վկայում է երկրի սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի մասին, սակայն, հատկապես աշխատանքային միգրացիայի շնորհիվ նաև հնարավոր եղավ ապահովել բազմաազգային ընտանիքների գոյությունը: Բացի

այդ, ակտիվացան մշակութային-տնտեսական շփումները, ինչն, իհարկե, դրական ազդեցություն ունեցավ երկրի ընդհանուր զարգացման վրա», - կարծում է Գ. Եգանյանը: Հայտնի է, որ յուրաքանչյուր երկիր ունի սեփական միգրացիոն օրենսդրությունը: Այս առումով հատկապես խիստ են Սկանդինավյան երկրները, որտեղ նույնիսկ ամուսնությունը տեղացու հետ կարող է լավագույն դեպքում ապահովել կացության կարգավիճակ, բայց ոչ քաղաքացիություն: «Նրանց մտահոգում է այն, որ անլեզու միգրանտը կարող է վտանգավոր լինել հասարակության համար: Ցավոք, դա փաստ է, իմ անձնական շփումներն էլ ցույց են տվել, որ անլեզու բնակվողները սովորաբար վատ վարք են դրսևորում: Եվ այդ պատկերն ընդհանուր է բոլոր երկրների համար: Որպեսզի բախտախնդիր էմիգրանտների թիվը նվազի, պետք է վերացնել դրդապատճառները: Իսկ

ԽԱՐՈՒՄԻԿ ՈՒ ԻՐԱԿԱՆ ԴՐԱԽՏԻ ՄՈԼՈՐՅԱԼՆԵՐԸ

Հայաստանը կամաց-կամաց դառնում է կլանող գործոն

Ամենատարբեր դրդապատճառներով Հայաստանից մեկնած քաղաքացիների մեծամասնությունն օտար երկրներում իր ներկայությունն օրինականությանը մոտեցնելու համար դիմում է այդ երկրների կառավարություններին փախստականի կարգավիճակ ստանալու համար: Հայաստանի միգրացիոն գործակալությունը համագործակցում է եվրոպական երկրների էմիգրացիոն իշխանությունների հետ: Վերջերս նրանցից ստացվել է բավական հետաքրքրական հետազոտություն հայ քաղաքացիների փախստականի կարգավիճակ ստանալու համար հորինած լեգենդների մասին: Ամօրինական կարգավիճակն օրինականով փոխարինելու միակ միջոցը շատերի համար մնում է հալածյալի, քաղաքական, կրոնական համոզմունքների պատճառով ճնշումների ենթարկվածի լուսապասկը: Լեգենդների տեսակներն մի քանի բաղադրամաս ունի: Առաջին տեղում խառն ամուսնությունների լեգենդն է: Այս դեպքում, որպես կանոն, ներկայացվում է հայ ամուսնու և արդրեջանցի կնոջ ողբերգությունը: Եվ քանի որ կինն արդրեջանցի է, Հայաստանում մեղում են նրանց: Հաջորդ լեգենդն մեջ ներկայանում են հալածվող երկրների կանանց, երրորդ խմբում իրենց սեռական փոքրամասնության ներկայացուցիչներ ներկայացնողները: Լեգենդների մի հատվածում էլ Հայաստանի իշխանությունների կողմից հավանական ու անհավանական բռնությունների ենթարկվող անձինք են: Ընդ որում, հստակորեն նշվում են կուսակցությունների, քաղաքական գործիչների, իշխանավորների անուններ, որոնք այդ սցենարներում այս կամ այն դերակատարումն ունեն, դրական կամ մոռյալ, մայած ֆաբուլայի: Շատ-շատերը կապշեին, իմանալով, թե հայրենիքից հեռացած մարդկանց ճակատագրում ինչ-պիսի վճռորոշ դերակատարում են ունեցել: Ընդ որում, հավաստիություն հաղորդելու համար օգտագործվում են հայաստանյան մամուլում ներկայացվող իրադարձությունները: Հստակ ժամանակագրությամբ ու կարգով քաղվում է այն, ինչ կարող է հույժ ծառայել երևակայական իրադարձությունների համար:

Եվրոպական էմիգրացիոն կազմակերպություններն արդեն սովորել են այս պատմություններին, այնպես որ հայ արտագաղթողներից շատ քչերին է հաջողվում փախստականի կարգավիճակ ստանալ: Ընդ որում, կարգավիճակի բննարկման ընթացակարգը տևում է բավական երկար՝ 0,5-1 տարի: Մերժում ստանալուց հետո էլ դիմողը կարող է վիճարկել որոշումը, դա էլ տևում է ևս 1 տարի: Այսինքն, ընդհանուր առմամբ 2-3 տարի: Այդ ողջ ժամանակում Հայաստանի քաղաքացին մնում է այդ երկրում և էթե կարողանում է ինչ-որ բան էլ ուղարկել Հայաստան, հայրենակիցներին թվում է, թե իրենց ծանոթ-բարեկամի վիճակը վատ չէ: Սա սովորական պատմություն է, խաբուսիկ դրամաի պատրանք: Դրումն հայտնվածը չի ուզում պատմել կտոր ընկնելու մասին, ներսինն էլ չի պատկերացնում նրա վիճակը:

Ներգաղթի երկրների աշխարհագրության մեջ չափազանց ուշագրավ մանրամասներ կան: Տարբեր ժամանակներում այդ երկրների տեսականին խիստ խայտաբղետ է: Արտագաղթողներն սկսել են Բենիլյուքսի (Բելգիա, Նիդերլանդներ, Լյուքսեմբուրգ) երկրներից և այդպես շարունակել մինչև 2000 թվականը: Այնուհետև՝ Գերմանիա, Ավստրիա և անցած ու այս տարի՝ Ֆրանսիա: Հիշատակված վերջին երկրներ դիմողների քանակը 3-4 անգամ աճել է: Ըստ ՀՀ տարածքային կառավարման նախարարության միգրացիոն գործակալության պետի պաշտոնակատար Գագիկ Եգանյանի, երկրների տեսականու որոշակի ու հստակ փոխակերպումները խոսում են այն մասին, որ երևույթը կառավարվում է հանցագործ խմբավորումների կողմից: Սրանք իրենց ներկայացուցիչներն ունեն որևէ երկրի և՛ ներսում, և՛ դրսում և հարմար պահերին մարդկանց ուղղորդում են դեպի այդ երկիրը: Որոշիչ հանգամանքն այդ երկրում կարգավիճակ ստանալու առավել հավանական հնարավորություններն ու միջոցներն են: Այսինքն, էթե տեսնում են, որ ինչ-որ երկիր բավանցելու հեշտ ուղիներ կան, անմիջապես իրենց խողովակներով տարածում են տեղեկատվությունը: Եվրոպական երկրների տնտեսական մակարդակների միջև խոր տարբերություններ չկան, այնպես որ ժամանակ առ ժամանակ որևէ երկրի նկատմամբ հետաքրքրության արթնացումը պայմանավորված է հիմնականում այս գործոնով:

Միգրացիայի շնորհիվ կազմակերպված հանցագործ տարրերը հսկայական գումարներ են աշխատում: Եվ աշխարհի մակարդակով միգրացիոն շահութաբերությունը համեմատվում է միայն գենքի առևտրի և նավթի արտահանման եկամուտների հետ:

Աշխարհի 43 զարգացած երկրների կառավարություններին

փախստականի կարգավիճակ ստանալու համար դիմած հայերի թիվը 2000-2001 թվականներին հասել է 9 հազարի: Անցած տարի, սակայն, այդ թիվը խիստ նվազել է՝ իջնելով մինչև 6 հազարի: Դա բացատրվում է նաև նրանով, որ եվրոպական երկրների միգրացիոն ծառայություններն ավելի են հստակեցրել խնդիրը իրենց համար և կարգավիճակ շնորհելիս առաջվա առատածեռությունը չեն դրսևորում: Մշտապես կայուն է փախստականի կարգավիճակ ստանալու համար ԱՄՆ կառավարությանը դիմած հայ քաղաքացիների թիվը՝ տարեկան 300-400 մարդ:

Միգրացիոն գործակալության տվյալներով, 2002 թվականից հանրապետության ելքի ու արտահոսքի պատկերում կտրուկ փոփոխություններ են եղել: Մինչև 2002 թվականն արձանագրվում էր կայուն բացասական սալոդ, մեկնողների թիվը միշտ գերազանցում էր ժամանողների տարեկան 40-60 հազար անձով: 2002-ից հետո այդ բացասական սալոդն կրճատվել և գրեթե զրոյացվել է: 2004 թվականին առաջին անգամ արձանագրվել է դրական սալոդ՝ մարդիկ ավելի շատ եկել են Հայաստան (118 մարդ), քան մեկնել: Իսկ անցած տարի այդ թիվը 5 անգամ աճել է: Ժամանողների թիվը մեկնողներին գերազանցել է 12 հազար 500-ով: Եվ այս թվերն արձանագրվել են ուղևորահոսքերի ընդհանուր ծավալների աճի պարագայում: Այդ թվերի միջոցով դժվար է տարբերել, թե ինչ նպատակներով են մարդիկ գալիս կամ գնում:

Ընդհանուր առմամբ, էթե ուղևորահոսքերի թիվն աճում է, նշանակում է, որ Հայաստանի նկատմամբ հետաքրքրության մակարդակը մեծանում է: Մարդկանց վերադարձի վրա մի քանի գործոն կարող են ազդած լինել: Բնականաբար, առաջինը Հայաստանում վիճակի փոփոխությունն է: 10 տարի առաջ և հիմա երևանը նույնը չէ: Դեռևս պահպանելով ասիական քաղաքի ախտերը, երևանն այնուամենայնիվ փորձում է եվրոպական քաղաքի հագուստ հագնել՝ շքեղ գվարձավայրերով, առանձնատներով, սպասարկման կետերով: Իհարկե, Հայաստանի հանկարծակի հարուստներն այդ ամենն իրականացնում են գիշատչի նման՝ ճանապարհին ոչնչացնելով երևանի հին կերպարի բոլոր խորհրդանիշները, կանաչագեղձերով քաղաքը, բայց խաբուսիկ հարմարավետության ու շքեղության պատրանք կա: Եվ դա է սկսել ձգել դուրի հայերին ու գրասալոդիկներին: Մյուս կողմից, 10-15 տարի առաջ արտերկիր գաղթած մեր հայրենակիցներից շատերի գործերն իսկապես լավ են ընթացել, և կլորիկ գումար գրպաններում, շատերը փորձում են Հայաստանում վերահաստատվել: Այն պարզ ճշմարտությամբ, որ օտար միջավայրը հազվադեպ է հոգեհարազատ դառնում, էթե չես ծնվել ու մեծացել այնտեղ: Մյուս կողմից, աշխարհի արսալի դարձած ահաբեկչությունն ու անօրինական միգրանտների հետ մշտական խնդիրները շատ երկրների մղում են խստացնել միգրացիոն օրենսդրությունը: Եվ հայ պանդուխտների համար հավելյալ պարզելներ են առաջանում: Այս հանգամանքը շատերին ստիպում է հայացքը շրջել դեպի Հայաստան: Հանրապետությունում տների աննախադեպ և օր-օրի թանկացումը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ հատկապես Ռուսաստան գաղթած հայերը զանգվածաբար սկսել են սեփականություն գնել Հայաստանում:

Իհարկե, ուղևորահոսքերի ծավալների մեծացումը որոշակի չափով խոսում է նաև նյութական ապահովվածության մակարդակի մասին: Մարդիկ պարզապես նման ուղևորությունների հնարավորություն ունեն:

Սովորաբար երկրից արտամղող լծակները երկրում առկա անմխթար իրողություններն են սոցիալական, քաղաքական, տրնտեսական պատերազմներ, էկոլոգիական աղետներ և այլն: Եվ էթե մի տեղ կա արտամղողը, մի այլ տեղ առաջանում են կլանող, ձգող գործոնները՝ բարձր կենսամակարդակ, կայունություն և այլն: Այս գործոնների քաշից կախված միգրացիոն հոսքերի վեկտորներն ուղղվում են կամ երկրից դուրս, կամ դեպի երկիր: Ըստ Գագիկ Եգանյանի, մինչև 2000 թվականը Հայաստանում գերակշռել են արտամղող գործոնները, որովհետև ամեն տարի բացասական սալոդն եղել է 40-60 հազար:

Էթե դրական սալոդն մի քանի տարի (մի տարին քիչ է կլանող գործոնների առաջացման մասին խոսելու համար) պահպանվի, մենք կարող ենք ասել, որ արդեն երևան են գալիս ձգող գործոններ:

Իհարկե, այս բոլորից գատ չպետք է անտեսել նաև հայրենիք վերադարձի անհատական հոգեբանական դրդապատճառները: Երբ մարդն այդպես էլ չի կարողանում հարմարվել օտար կենսամակարդակին ու սովորություններին, չի բուժվում համազգային հիվանդություն դարձած կարտոցից և պանդուխտի ցուպը նետելով հայրենիք է վերադառնում:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԴԱՍԵՐ ՉԵՆՔ ՔԱՂԵԼ

Հայաստանի եվրահետերազման համատեքստում վերջերս շատ է խոսվում հայի մենթալիտետի առանձնահատկությունների մասին: Հայերս եվրոպացի՞ ենք, եթե ոչ, պատրաստ ենք կամ ուզո՞ւմ ենք եվրոպացի դառնալ: Ստորև՝ հոգեբան ԱԼԲԵՐՏ ՆԱԼԶԱՋՅԱԼԻ տեսակետները այս և մի շարք այլ հարցերի վերաբերյալ:

- Ես այդ խնդիրը ուսումնասիրել եմ և եկել հետևյալ համոզման. լիբերալ-դեմոկրատիայի գաղափարախոսությունը, որը այսօր տարածված է եվրոպայում, մասամբ՝ Միացյալ Նահանգներում և Կանադայում, չի կարող կիրառելի լինել Հայաստանում: Մեր պայմաններին ավելի հարիր է կառավարման միջանկյալ՝ ավտորիտար դեմոկրատիայի մոդելը: Մարդու նկատմամբ հարգալից վերաբերմունքը, քաղաքացիների հիմնարար իրավունքների և ազատությունների լիարժեք պաշտպանությունը, արժանավայել ապրելու, աշխատելու երաշխիքներ, ժողովրդավարություն, արդար ընտրություններ... Այդ ամենը, իհարկե, անհրաժեշտ է, բայց դրան դեռ պետք է հասնել: Ավելին՝ դրան պետք է պատրաստ լինել: Մինչդեռ, ինչքան էլ սիրում ենք հպարտանալ մեր մշակույթով և պատմական ավանդույթներով, հիմնականում գավառական հասարակություն ենք:

- Ինչո՞ւ եք այդպես կարծում:
- Մեզանում օրենքները չեն գործում: Դրանք ձևախեղվում են: Ոչ թե օրենքը, գաղափարն է գերիշխում, այլ մարդկային ամենօրյա հարաբերությունները, ազգակցական, ընկերական, հայրենակցական կապերը: Սա գավառականության, սուբյեկտիվիզմի, մեղ մտածողության դրսևորում է, որ հսկայական վնաս է պատճառում մեր հասարակությանը: Հայաստանում նույնիսկ դեմոկրատիա ասածը ճիշտ չի ընկալվում: Դեմոկրատիա՝ առաջին հերթին նշանակում է հարգանք ուրիշի նկատմամբ, մարդու վիճակի մեջ մտնելու ընդունակություն: Մենք, եթե ասում ենք՝ պաշտոնատար անձ, հասկանում ենք, որ նա պետք է կոպիտ, մեծամիտ լինի և իր ենթակայի հետ խոսի հրամայական տոնով: Եթե այդպես չէ՝ դու նրա հետ «դուք»-ով ես խոսում և վերաբերվում ինչպես հավասարը՝ հավասարին, մարդուն օգնում ես, առաջ քաշում, մարդանեջ դուրս բերում, հակառակ բանն է դուրս գալիս: Մտածում են՝ ուրեմն թույլ մարդ է, քեզանից վախեցել է, և շատ արագ մեծամտանում են: Համեստությունը, նրբակատությունը չի գնահատվում, եթե չասենք ավելին: Սա նշանակում է, որ ժողովրդի մեծամասնության մտածողությունը դեմոկրատական չէ:

- Մինչդեռ կարծիք կա, թե մեր ժողովուրդը ժողովրդավարության և օրենքի գերակայության կարող է, բայց ահա իշխանություն ունեցողները, չարամտորեն խախտելով օրենքները, հասարակությանը փչացնում են:

- Այն, որ «վերևներում» օրենքները չեն հարգվում, և ժողովուրդն իր հերթին է փորձում շրջանցել դրանք, իհարկե, այստեղ ճշմարտություն կա: Ինչո՞ւ: Որովհետև մեր ժողովուրդը, եթե սեփական պետություն է ունեցել, կառավարվել է ավտորիտար մեթոդներով: Եթե ոչ գտնվել է ուրիշների գերիշխանության ներքո, այսինքն՝ դարձյալ ավտորիտար կառավարման օբյեկտ է հանդիսացել: Ըստ այդմ՝ սովորել է ընդօրինակել իրենից բարձր կանգնածների՝ պաշտոնյաների գործելակերպը: Բայց սա հարցի միայն մի կողմն է: Գավառականության գործոնը ես արդեն ասացի. օրենքները ընդունվում են, բայց քանի որ դրանք ոմանց «հարմար» չեն, այսինքն՝ որոշակի սահմանափակումներ և պարտադրանքներ են ենթադրում, մարդիկ փնտրում են զարտուղի ճանապարհներ, կաշառք են տալիս, կաշառք են վերցնում, հազար ու մի սողանքներ գտնում՝ շրջանցելու օրենքը: Կամ՝ բարեկամին լավություն են անում, որ վաղը-մյուս օրը նա էլ իրենց լավությունն անի: Սա մարդկային հարաբերությունների որոշակի ստերեոտիպ է, որ երկար տարիներ օտարների ենթակայության տակ գտնված ազգերին օգնել է՝ գոյատևելու պատմության քառուղիներում, և այնքան է ամրապնդվել ազգային գիտակցության մեջ, որ վերարտադրվում է նույնիսկ անկախ Հայաստանի պայմաններում: Դա թուլացնում է պետությունը, որովհետև օրենքները պետք է կիրառվեն, անկախ նրանից՝ մեր սրտով են, թե՛ ոչ: Իսկ եթե մենք գտնում ենք, որ օրենքը ճիշտ չէ և ժողովրդի, հասարակության շահերից չի բխում, ոչ թե պետք է այն շրջանցելու ճանապարհներ փնտրենք, այլ քաղաքացիա-

կան ակտիվություն հանդես բերենք, հանդես գանք առաջարկություններով, դիմենք ԱԺ-ին, կարճ ասած՝ օրինական ճանապարհով փորձենք բարեփոխել այդ օրենքները: Խախտելով օրենքը՝ հետամուտ լինելով սեփական նպատակներին, սա պետական մտածողության բացակայության դրսևորում է:

- Համաձայն եք պապից ավելի կաթոլիկ արևմտամտների տեսակետին, թե քանի որ ազգային մտածողությունը խոչընդոտում է Հայաստանի եվրոպական ինտեգրացմանը, պետք է հրաժարվել դրանից, այսինքն՝ ազգային մտածողությունից:

- Բացարձակապես համաձայն չեմ: Ազգային մտածողությունը սեփական ինքնությանը հավատարիմ մնալու, ազգապահպանության շատ հզոր գործոն է: Հակառակը՝ մենք պետք է կարողանանք առողջ ազգայնականության գաղափարը ամրապնդել մեր հասարակության մեջ, բայց դա չի արվում: Ավելին՝ ով ասես ներխուժում է՝ իր գաղափարներով, կասկածելի նպատակներով ու ապագային ծրագրերով, և այս առումով մեր հասարակությունը իսկապես խոցելի է: Մեր էթնիկական ինքնապաշտպանությունը խիստ թուլացած է, և եթե պետությունը իր անտարբեր-հայեցողական վերաբերմունքը չփոխի, մեզ ոտքի տակ կտան կտորրեմ, չենք էլ հասցնի ուշքի գալ: Բարեբախտաբար այս ազգային մտածողությունը որոշ մարդկանց մոտ դեռ պահպանվում է:

- Հայաստանյան որոշ շրջանակներ «ազգայնականություն» բառը լսելիս ջղաձգվում են և գայրույթով դեմքը կհմռտում: Իսկ հայերի և ադրբեջանցիների էթնիկ անհամատեղելիության մասին խոսակցություններից ընդհանրապես «ֆաշիզմի» հոտ են առնում:

- Դա տգիտություն է՝ էթնոհոգեբանության, էթնոլոգիայի, ընդհանրապես, սոցիալական գիտությունների և պատմության լիակատար չիմացության դրսևորում: Ինչպե՞ս կարելի է չտեսնել ակնհայտ իրողությունը: Հայերը և ադրբեջանցիները ոչ միայն տարբեր գաղափարախոսություններ, կրոնական և էթնիկական ավանդույթներ ունեն, այլև տարիներ շարունակ կողք կողքի, կարելի է ասել՝ իրար հետ, նույն հասարակության մեջ ապրելով, համատեղելի չեն դարձել: Եվ երբ միջնորդները հայտարարում են, թե ադրբեջանցիները պետք է վերադառնան իրենց նախկին բնակության վայրերը և ապրեն դարաբաղցիների հետ, ես հանցավոր միտում եմ տեսնում: Ֆրանսիայում և Գերմանիայում տեղի ունեցած վերջին միջադեպերը՝ մահմեդականների և տեղացիների միջև տեղի ունեցած ընդհարումները պետք է որ սթափեցնեին եվրոպացիներին: Ավելին՝ կարող է հարց առաջանալ. տասնյակ հազարավոր ադրբեջանցիներին ուզում եք վերադարձնել Ղարաբաղ, որ նորից՞ կտորտածներ լինեն, դուք էլ միջամտելու հնարավորություն ունենաք: Մենք հին պատմություն ունենք, խաբեբաներից շատ ենք տուժել, բայց պատմությունից այդպես էլ դասեր չենք քաղել: Գոնե հիմա պետք է խելքի գանք: Ինչպե՞ս, եթե Չարենցի տողերը վկայակոչելով՝ շարունակ կոտորակվում ենք, ժողովրդին բաժանում յուրայինների և օտարների: Այսօր Հայաստանում ավելի քան 7 տասնյակ կուսակցություն և չորս հազար հասարակական կազմակերպություն կա, և դրանց թիվը գնալով աճում է: Չեր կարծիքով, սա նորմա՞լ է: Ավելացրեք կրոնական աղանդների պառակտիչ գործունեությունը և շարունակվող արտագաղթը: Այս առումով՝ իրավիճակը իսկապես մտահոգիչ է: Խնդիրը, ըստ էության, դարձյալ հանգում է էթնոհոգեբանության խնդիրներին և ազգային բնավորության առանձնահատկություններին: Հոգեբանության մեջ կա այսպիսի դասակարգում՝ անհատապաշտներ և կոլեկտիվիստներ: Կոլեկտիվիստներ՝ ոչ թե բոլշևիկյան, այլ հանրային նվիրված լինելու, ընդհանուրի շահը մասնավորին ստորադասելու իմաստով: Պարզապես՝ ազգերի մեջ էլ էական տարբերություններ կան՝ անհատապաշտ, ինդիվիդուալիստ ազգեր և կոլեկտիվիստներ: Մենք՝ հայերս, ընդգծված ինդիվիդուալիստներ ենք, այստեղից՝ կուսակցություններ ստեղծելու, սեփական հասարակական կազմակերպությունը հիմնելու, լիդերության նկրտումները: Այս տեսանկյունից Արևմուտքը Հայաստանում լավ պլացդարմ ունի, որովհետև արևմտյան ժամանակակից հասարակություններն էլ անհատապաշտական են: Չճայած՝ մենք ունենք նաև այլ հատկանիշներ, որ ինչ-որ տեղ կարծես հակակշռում են այդ գործոնը: Եվ սա ողջունելի է, որովհետև ծայրահեղ անհատապաշտությունը վտանգավոր է, մասնավոր մեր վիճակում գտնվող ժողո-

վրդրի համար, որը լուրջ արտաքին և ներքին սպառնալիքների դիմագրավելու խնդիր ունի: Հիսուսելով այն մասին, որ նման կազմակերպությունների հետևում որպես կանոն այլ ուժեր են կանգնած լինում, որովհետև այդ գործերը առանց ֆինանսավորման չեն արվում: Ես կասեի՝ սա ազգային անվտանգության խնդիր է. մի՞թե կարելի է հանդուրժել, որ այդքան աղանդներ, հակաազգային գաղափարներ պրոպագանդող տարրեր ազատորեն գան և հակահայկական քարոզչությամբ զբաղվեն:

- Ինչպե՞ս բացատրել, որ մեզանում խիստ քննադատաբար են վերաբերվում սեփական իշխանություններին, փոխարենը բարեհաճ են օտար ղեկավարների նկատմամբ:

- Այդ երևույթը իսկապես գոյություն ունի: Դա ազգային ղեկավարների, ընդհանրապես՝ ազգի արժանավոր ներկայացուցիչների նկատմամբ ընդհանուր բացասական, եթե չասենք՝ նսեմացնող վերաբերմունքի մասնավոր դրսևորումներից մեկն է: Սա երկարատև պատմություն ունեցող բարդույթ է, որ մասամբ պայմանավորված է նույն անհատապաշտության դրսևորումներով: Յուրաքանչյուրը իրեն լիդեր է երևակայում, չիմանալով, թե ինչ հսկայական ճնշման տակ են գտնվում այն մարդիկ, ովքեր որոշումներ են ընդունում, և այդ ճնշումներին դիմակայելը ինչքան դժվար է, կողքից նայելով, կարծում են՝ հեշտ է, և իրենք ավելի լավ կղեկավարեն: Ինչպես կասեր աշուղ Ջիվանին, որին ես փիլիսոփա-մտածող եմ համարում, պարծենկոտ մուկը ուզում է լեռը շուռ տալ, կողը դեմ է արել՝ խելքի աշեցեք: Սա իսկապես աննորմալ իրավիճակ է: Վերջին հաշվով, կյանքի հիմնական նպատակը պաշտոն գրավելը չէ: Կարելի է շատ բովանդակալից կյանքով ապրել առանց բարձր պաշտոն ունենալու: Ավելին՝ պաշտոնը ծանր լուծ է, իսկ օտարի առաջ խոնարհվելը՝ ուղղակի վնասարարություն:

- Հայրենի ընդդիմությունը տարիներ շարունակ հեղափո-

խական զորաշարժերի մեջ է, բայց արդյունքի չի հասնում: Ինչո՞ւ գունավոր կամ անգույն հեղափոխությունների սցենարները մեզանում չեն գործում: Պատճառը հայկական մենթալիտետն է, ընդդիմությունն է անկազմակերպ, թե՞ «բռնապետական» իշխանությունն է ուժեղ:

- Նախ՝ հայերը, իսկապես հեղափոխական ժողովուրդ չեն: Ծայրահեղ անհատապաշտ մարդիկ ընդհանրապես հեղափոխական չեն լինում: Մյուս կողմից՝ հեղափոխականը պետք է նվիրված լինի իր գաղափարներին և մոռանա իր անձը: Ես չգիտեմ մեր քաղաքական գործիչների մեջ քանիսը կարող են բարձր կանգնել իրենց սուբյեկտիվ նպատակներից և նվիրվել ազգային գաղափարներին: Գուցե կան փոքրաթիվ մարդիկ, բայց դրա հետ մեկտեղ անհրաժեշտ են ընդգծված լիդերական հատկություններ: Իսկ մեր ընդդիմության մեջ լիդերները շատ են, բայց դրանք փոքր չափի առաջնորդներ են, գործում են առանձին-առանձին և անկազմակերպ: Քաղաքական խաղեր խաղալ միշտ էլ կարելի է, բայց հեղափոխություն անելու համար անվիճելի առաջնորդ է պետք, որը կկարողանա մրցակցել իշխանության հետ: Իսկ այդպիսի լիդեր ես ընդդիմության մեջ չեմ տեսնում: Ընդդիմությունը նույնիսկ միասնական լիդերի հարցը չի կարողանում լուծել. յուրաքանչյուրը մտածում է իսկ ինչո՞ւ նա, ոչ թե ես, ես նրանից ինչո՞վ եմ պակաս: Անգամ չեն էլ թաքցնում, որ ակնկալում են արտաքին ուժերի՝ ամերիկյան, Եվրոպական հիմնադրամների օջակցությունը իշխանության հարցը տնօրինելու համար: Բայց ազգային պետության մեջ ո՞վ է տեսել, որ դրածո իշխանությունը հաջողություն ունենա: Հայերը համբերատար են, բայց ինչքան էլ օտարասեր ու օտարամոլ երևան, ի վերջո, գլխին կտան կիեռացնեն: Մեզ պետք են ազգային գործիչներ: Գործիչներ, որոնք կարող են դիմանալ արտաքին ճնշումներին և լուծել պետության առջև կանգնած հարցերը. դրսից «կաշառք» ստանալով՝ հեռու չեն գնա:

Լիլիթ ՊՈՂՈՍՅԱԼ

ԳԵՐՄԱՆԱՑԻՆ ՀՀ ՕՐՀՆԵՐԳ Է ԳՐՈՒՄ

Գերմանացի դիրիժոր, կոմպոզիտոր Պիեր-Դոմինիկ Պոնելը ուրիշ ազգի օրհներգ գրելու մեջ արտառոց ոչինչ չի տեսնում:

Մարտի 3-ին Հայաստանի ֆիլհարմոնիկ նվագախումբը ղեկավարելուց հետո, նա վերադարձել էր հայրենիք: Իսկ ընդամենը մեկ շաբաթ անց՝ դարձյալ ժամանել էր երկրին: Հետաքրքրվեցինք՝ այս անգամ որն է արվեստագետի այցի նպատակը: «Մարտի սկզբին, երբ երևանում էի, լսեցի, որ Հայաստանը պատրաստվում է իր օրհներգը փոխել», - տեղեկացրեց երաժիշտը, որը մտադիր է մասնակցել այս գործընթացին: Ունենալով մտերիմներ երևանում (սկսած 1987-ից՝ սա երաժշտի 8-րդ այցն է Հայաստան), մինչ օրս նա չի կարողացել իր համար ճշտել նոր օրհներգի հետ կապված մանրամասներ: Հարցին՝ որքանով է ճիշտ, որ օտարերկրացին դառնա այլ պետության օրհներգի հեղինակը, և արդյո՞ք ինքը այդքան լավ գիտի հայկական մշակույթը, մեր գրուցակիցը հայտնեց, որ դեռ 40 տարի առաջ, երբ ինքը ընդամենը 8 տարեկան էր, հայրը՝ օպերային դիրիժոր ժան-Պիեր Պոնելը որդուն պատմել է «մի երկրի մասին, որի անունն է Հայաստան և խորհուրդ տվել անպայման տեսնել իմ մշակույթ ունեցող այդ երկիրը»: Արվեստագետը հայտնեց նաև, որ ինքը շատ վաղուց ուսումնասիրում է հայոց պատմությունը, հայկական երաժշտություն՝ Կոմիտասից մինչև Խաչատրյան ու Տերտերյան, նաև հայ ժամանակակից կոմպոզիտորական արվեստ: «Վերջին այցիս ժամանակ աշխարհահռչակ Միմասի որդու ուղեկցությամբ եղա նկարչի ծննդավայ-

րում՝ Ջաջուռում: Ուզում եմ ասել, թող մեծամտություն չթվա, ես անգիր գիտեմ և՛ հայ պատմություն, և՛ հայ մշակույթ», - նշեց արվեստագետը:

Նա տեղեկացրեց նաև, որ իր մայրն էլ՝ դերասանուհի Մարգիտ Սաադին ժամանակին տարված էր «հայկական ամեն ինչով»: «Սերս հայ անվանի արվեստագետների ու հայ մշակույթի նկատմամբ եղել է շատ վաղուց և ոչինչ արտառոց չկա, որ օտարերկրացին դառնա Հայաստանի նոր օրհներգի հեղինակը», - ասաց գերմանացի արվեստագետը:

Հարցին՝ արդեն կա՞ օրհներգի երաժշտությունը և ո՞վ է տեքստի հեղինակը, Պ. Պոնելը պատասխանեց. «Երաժշտությունը ամբողջությամբ գլխումս է: Օրերս, երբ վերադառնամ Գերմանիա, այն կնոտագրեմ, հետո արդեն՝ հաջորդ այցիս, հայաստանցի մտերիմներիս խորհրդով, կներկայացնեմ որևէ բանաստեղծի»:

Հետաքրքրվեցինք երաժշտի ծնողների ծագումով, հասկանալու թե ի՞նչն է հայերի ու հայ մշակույթի հանդեպ մեզ վերաբերմունքի պատճառը: «Հայրս կիսով չափ ֆրանսիացի, կիսով՝ հունգարացի է, մայրս՝ արաբի ու գերմանացու խառնուրդ: Ես էլ չգիտեմ, թե որ ազգն է իմ մեջ շատ խոսում: Բայց մի բան հաստատ գիտեմ՝ բոլոր ժողովուրդներն էլ երկիր մոլորակի քաղաքացիներ են և, անկախ ազգային պատկանելությունից, կարող են տարվել բոլորովին այլ ժողովրդի մշակույթով: Մի բան ևս հաս-

տատ գիտեմ. ծնողներս ու ես ընդունել, սիրել ու մինչ օրս ուսումնասիրում ենք հայ մշակույթը», - հայտնեց Պիեր-Դոմինիկ Պոնելը:

ՀՀ նոր օրհներգի հետ կապված պարզաբանումներ ստանալու նպատակով դիմեցինք մշակույթի նախարարության հասարակայնության հետ կապերի գծով պատասխանատու Գայանե Դուրգարյանին: «Կառավարության 2006թ. գործունեության միջոցառումների ծրագիրը և գերակա խնդիրները հաստատելու մասին որոշման մեջ մշակույթի նախարարությանը հանձնարարական է տրվել՝ պատրաստել օրենքի նախագիծ ՀՀ պետական գիմանշանի, դրոշի և օրհներգի մասին: Առաջին երկու խորհրդանիշերի մասով օրենքի նախագիծը պատրաստ է և դրված է շրջանառության մեջ: Ինչ վերաբերում է օրհներգին, գործընթացն այսպիսին է. մշակույթի նախարարությունը բոլոր շահագրգիռ կազմակերպություններին (պետական, կառավարական, հասարակական) պատրաստվում է ներկայացնել գործող օրհներգը, որպեսզի վերջիններս խնդրի վերաբերյալ հաստատեն իրենց տեսակետը: Մշակույթի նախարարությունը հանրագումարի բերելով դրանք, կպատրաստի օրենքի նախագիծ և կներկայացնի կառավարությանը», - հայտնեց տիկին Դուրգարյանը:

Ս. ՂԱՆԻԵԼՅԱՆ

ՄԵՆՔ ՄԵԶԱՆԻՑ ՊԱՇՏՊԱՆՎԵԼՈՒ ԿԱՐԻՔ ՈՒՆԵՆՔ

Հայերեն տառերը քարերի կտորների վրա շաղ են եկել գետնին: Տապանաքարի փշուրներ են: Իրարից քիչ հեռու՝ հսկա տապանաքարերի երկու կույտ: Չէ, այս տեսարանը ազատագրված Քելթաքարում չէ, և ոչ էլ՝ Նախիջևանում: Սա Հայաստանի Հանրապետության մայրաքաղաք Երևանում է, 2006 թ. ապրիլին: Այգեգործների փողոցում է այս շինհրապարակը, Նորքի գանգվածից Նոր Նորք տանող ճանփեզրին:

«Տեսնես ո՞վ է սրա տերը», - հարցնում է որդիս: Նրան տարել էի հետս, որ տեսնի,

թե ինչպես ենք հայերս վարվում մեր մշակութային արժեքների հետ: «Ի՞նչ կարևոր է, թե ով է տերը», պատասխանում են: Տապանաքարերն այստեղ են բերել ինչ-որ վայրից: Հավանաբար դրանք մեկին այնտեղ խանգարել են, նա էլ «ազատել է» տարածքը և որոշել օգտագործել դրանք որպես շինանյութ: Ոչ մեկը չի փորձել կանխել տապանաքարերի տեղահանումը, ջարդը: Տապանաքարերի ճիշտ մեջտեղում՝ հավերժության նշանների արանքում, սատկած մի շուն կար, քիչ այն կողմ խաչի պոկված մի կտոր:

Տապանաքարերի տեսքը, նրանց վրայի քանդակները հուշում են, որ դարերի պատմություն ունեն, մշակութային արժեքներ են:

Մենք՝ հայերս, մեր նախնիների տապանաքարերով հերթական ռեստորանը կամ հյուրանոցն ենք կառուցում: Քելթաքարում մեր քանդված եկեղեցիների քարերով, խաչքարերով աղբբեջանցիները տներ էին սարքում: Այնտեղ տասնյակ գյուղերում այդպիսի տներ կան: Երևանում

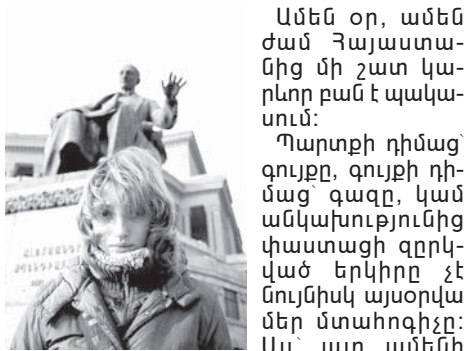
նույն բանը մենք ենք անում:

Ողջ հայությունն այսօր համախմբվել և բողոքում է Նախիջևանում աղբբեջանցիների կողմից հայկական խաչքարերի բարբարոսական ջարդի դեմ: Հայերիս դեմ այստեղ ո՞վ պետք է բողոքի ու պայքարի: Գուցե դիմե՞նք միջազգային տարբեր կառույցներին և խնդրենք, որ գան, մեզանից պաշտպանեն մեր իսկ մշակութային արժեքները:

Չեզ թվում է, թե այս պատկերները տեսնելուց հետո մշակույթի նախարարը, դատախազը, կամ մեկ այլ պաշտոնյա գնալու, զբաղվելու է այս հարցով: Իհարկե, ոչ, նրանք ավելի կարևոր գործեր ունեն. մեկը զալիք համահայկական մշակութային միջոցառումն է ծրագրում, մյուսը ծառ է տընկում, երրորդը հյուրանոց է կառուցում, չորրորդը էլիտար շենք՝ Երևանի կենտրոնում, հինգերորդը կոռուպցիայի դեմ պայքարի շուրջ է կազմակերպում Ազգային ժողովում, և այսպես շարունակ...

Էդիկ ԲԱՂՂԱՍԱՐՅԱՆ

ԿԻՍԱՏ-ՊՌԱՏ ԵՐԿԻՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆՍ

Ամեն օր, ամեն ժամ Հայաստանից մի շատ կարևոր բան է պակասում:

Պարտքի դիմաց՝ գույքը, գույքի դիմաց՝ գազը, կամ անկախությունից փաստացի զրկված երկիրը չէ նույնիսկ այսօրվա մեր մտահոգիչը: Այլ՝ այդ ամենի հանրագումարում

հաշվվող սերունդը, տեր է մարդը սեփական երկրում՝ այլոց երկրներից կցորդ դարձած հողն ու ժողովուրդը:

Ամեն Աստօն օրը Հայաստանում բաղձալի անկախությունը փոքրանում, ուժացվում, հյուծվում ու պակասում է: Դառնում է անիրական ու անպետք: Համատարած, պակասեցման ենթարկված մարդը դառնում է ավելի ու ավելի անտարբեր այն ամենի նկատմամբ, ինչը վաղը դառնալու է իր և իր զավակների վաղվա օրվա պա-

կասության պատճառը:

Հայաստանում ամեն օր ու ամեն ժամ կյանքն ավելի անհույս ու անլույս է դառնում: Արևելյան շեյխերին հատուկ վայելքներն ամենօրյա ապրելաձև դարձրած ֆեոդալ-օլիգարխը նույնիսկ ենթագիտակցորեն հասկանում է, որ ամեն ինչ զնուց է դեպի կործանարար վերջ: Ուր մնաց՝ սովորական մահկանացու ժողովուրդը, հասարակության մեջ այդպես էլ չարժեքավորված մարդ-քաղաքացին ու նրա ապագայով մտահոգ ամուլ ընդդիմադիրը:

Հետաքրքրական է, որ վերջին գնալու ճանապարհը ժողովուրդն ինքն է իր համար հարթել ու վճռել անարդարորեն հաշտվել համատարած պակասությունների հետ:

Իշխանությանը պակասում է բավարար լեզվատիրություն, ընդդիմությանը՝ հանձնառություն և համարձակություն, օլիգարխներին՝ խելք, ժողովրդին՝ իմաստություն: Համատարած պակասություն է՝ արժեքների, հավատամքի ու տեսլիքի:

Պակասը, դատարկությունը լցնելու, ամբողջացնելու մի միջոց կա թերևս:

Պետք է առաջին հերթին գիտակցել, որ համատարած պակասավոր ենք, բոլորս պատասխանատու և մասնակից ենք ստեղծված իրականության համար, պակասավոր ենք, որովհետև մենք զմեզ ավելացնելու նախանձախնդրությամբ չենք առաջնորդվել, այլ հարազատից, ընկերօջից ու բարեկամից հարկ եղած ժամանակ փախցնելով, վաշխառուաբար ենք փորձել լցնել մեր ներսի պակասը: Պակասավոր ենք, որովհետև համապատասխան կյանքում պակասության հետևանքով ստեղծված համատարած անարգանքի ու անարդարության դեմ պայքարելու փոխարեն՝ երեկ էլ, այսօր էլ՝ ուժը տվել ենք ուղքներիս ու այդ պակասը փորձել ենք լրացնել օտարի ավելցուկով: Թ՞ե թերմացքով:

Այսպես՝ կիսատ-պռատ ոտն չի սարքվի, եթե մեր ուզածը տուն է, ոչ թե՛ Աստված գիտե, թե ինչ: Գուցե պետք է նորի՞ց քանդել, որ ազատվենք պակաս-պռատության այս անտանելի բեռից: Գուցե քանդելու բան արդեն չի էլ մնացե՞լ: Չգիտեմ:

Արման ԲԱԲԱԶՆՅԱՆ

49 ՆՈՐ ՇԱՀՈՒԹԱԲԵՐ ԲԻԶՆԵՍ

ամեն ինչ սկսվում է նրանց իրազեկումից: Ինչքան էլ այդ ուղղությամբ աշխատանքներ տարվում են, այնուամենայնիվ, շատերը չգիտեն, որ հասնել որևէ երկիր և ապաստան խնդրել դեռ չի նշանակում աշխատելու և ապրելու իրավունք ստանալ: Լավագույն դեպքում նրանց սպասվում է փախստականների ճամբարում ժամանակավոր բնակեցում, մինչև ապաստան ստանալու դիմումը կքննվի: Իսկ դիմումների գերակշիռ մասը մերժվում է», - տեղեկացրեց մեր գրուցակիցը, հավելելով, որ ճամբարներում բնակության պայմանները բարվոք չեն: Գերմանիայում, օրինակ, որպես ճամբար ծառայում է ավից հեռու կանգնած մի նավ: Եմիգրանտների դիմումն իր պատասխանը գտնում է մինչև մեկ տարվա ընթացքում, մերժման դեպքում դրան հետևում է 1-2 տարի ձգվող դատական գործընթացը, որպես կանոն՝ այն ավարտվում է մերժման վճռով: Դրանից հետո էմիգրանտին սպասվում է «դեպորտ»՝ վտարում տվյալ երկրից: Փոքր-ինչ, նյուրին է Ապենինյան երկրներ զննածների վիճակը Իսպանիայում, Գլոմաստանում, Պորտուգալիայում և հարակից մյուս երկրներում միգրացիոն վերահսկողությունը համեմատաբար թույլ է, գործատու-

ներն էլ էժան աշխատուժ անլեզակներին չեն մերժում իրենց շահի համար: Այնուամենայնիվ, նույնիսկ վտարման դեպքում էմիգրանտների ճակատագիրն այնքան էլ սարսափելի չէ: Վերջին տարիներին Հայաստանի միգրացիայի վարչության և Շվեյցարիայի, Դանիայի ու Ֆրանսիայի կառավարությունների համատեղ ջանքերով էմիգրանտների վերադարձի ծրագիր է մշակվել, որով 1-2 ամիսը մեկ 2-3 ընտանիք է վերադառնում հայրենիք: Ծրագիրը ֆինանսավորում են արտաքստ երկրները: Ընորհիվ օժանդակության համապատասխան ծրագրերի, էմիգրանտներից շատերը վերադառնալուց հետո ձեռք են բերել խանութ, սնկի արտադրամաս և այլն: Ստացվում է, որ մարդիկ խաբեությամբ հայտնվելով այլ երկրում՝ ապրում են այդ երկրի հաշվին մի քանի տարի, և վերադառնալիս էլ առանց մի լուծա ծախսելու՝ սեփական գործի տեր են դառնում: Ոմանց համար հայրենիքից հրաժարվելը բավական շահավետ արդյունք է տալիս, այն դեպքում, երբ աղքատության մեջ ապրել շարունակադներին ոչ բարոյական, ոչ էլ նյութական առաջընթաց գրանցել չի հաջողվում:

Սյուզան ՄԱՆԱՍՅԱՆ

ՄԱՇՏՈՑԻՑ ՉՈՐՄ ԴԱՐ ԱՌԱՋ ԵՎ ԱՎԵԼԻ

Չարմանք է հարուցում այն նախանձելի միասնական եռանդը, որով հետազոտողների մեծ մասը մերժում է հին հայերեն գրի և դպրության գաղափարը կարծես միայն նրա համար, որպեսզի հետո անեն կերպ պնդեն, թե Մաշտոցն իր հայերեն այբուբենը ստեղծել է հունական, ասորական, արամեական, պահլավիկ և իրեն ժամանակակից էլի ինչ-որ հայտնի ու անհայտ այբուբենների ձևափոխված տառերից: Մի՞թե Մաշտոցը կարող էր իր իսկ ձեռքով արած այդ ձևափոխումները ներկայացնել իբրև Աստծո թաքի գծագրություն և իբրև աստվածային տեսիլքով շնորհված հայերեն տառեր: Եվ վերջապես հասկանալի չէ, թե ինչո՞ւ Մեսրոպ Մաշտոցը պետք է դեն նետեր Դանիել Ասորու գտած հին հայերեն 24 նշանագրերը և դրանք պարզապես լրացնելու փոխարեն զբաղվեր հարևան օտար ազգերի այբուբեններից նույնքան տառեր ձևափոխելով: Եթե այդպես լիներ, ապա Խորենացին այս դեպքում ևս կարող էր ասել, թե Մեսրոպը «մուրացված գծագրությամբ» է ստեղծել հայոց այբուբենը: Իմ համոզմամբ, Մեսրոպ Մաշտոցը հայոց նոր այբուբենը ստեղծելիս օգտվել է հայոց հին այբուբենից մնացած այն 24 նշանագրերից, որ գտել էր Դանիել Ասորին և այնուհետև եղեսիայում լրացրեց դրանք իր նորաստեղծ բաղաձայն և ձայնավոր նշանագրերով: Այդ հին հայերեն այբուբենով էր գրված հեթանոսական շրջանի հայալեզու գրականությունը: Մինչև այժմ մաշտոցյան այբուբենը հարաբերության մեջ է դրվել ամենատարբեր այլալեզու գրային համակարգերի հետ: Այս առումով ամենից համապարփակ ուսումնասիրությունը պատկանում է մեծանուն Յ. Աճառյանին, որը մեսրոպյան այբուբենը համեմատել է 17 օտար այբուբենների հետ և կազմել համեմատական տախտակ՝ յուրաքանչյուր տառի ձևի և ծագման մասին տալով իր եզրակացությունը: Այսուհանդերձ մինչ այժմ ուսումնասիրողների տեսադաշտից դուրս է մնացել խարոշթի գիրը, որը Ք.ա. I հազարամյակի կեսերին ի հայտ եկավ Յնդկաստանում և բրահմի հնդկա-արիական գրի գուգահեռ գործածության մեջ էր այդ ժամանակից Մագաթիս պետության հիմնադրումից ի վեր: Խարոշթի գրի նախահայրենիքի մասին այսօր էլ աղոտ պատկերացումներ կան ճանաչված հնագրագետների շրջանում: Ք.ա. IV դարում Յնդկաստանում Մաուրյա հարստության արքաները, խարոշթի գիրն իրենց մեծ տերության վարչական և տնտեսական պահանջներին ծառայեցնելու հետ միաժամանակ, ինչպես ենթադրվում է, հնդկական լեզուներին առավել հարմարեցնելու նպատակով, ընդունեցին պաշտամունքային բրահմի գրի հիմնական սկզբունքները, այդ թվում և գրության աջընթաց ուղղությունը, որի շնորհիվ խարոշթին լայն տարածում գտավ հյուսիս-արևմտյան Յնդկաստանում և նրան Արևմուտքից սահմանակցող հունական Արիամայում և Բակտրիայում, որոնք Ք.ա. III դարի կեսերից մտան Հունա-Բակտրիական թագավորության, և ապա Պարթևական տերության մեջ, իսկ Ք.ա. I դարից՝ ընկան քուշանների իշխանության տակ: Այս պատճառով էլ խարոշթին ստացել է նաև հունա-բակտրիական գիր անունը: Խարոշթի գրի մինչև այժմ պահպանված հնագույն արձանագրությունները պատկանում են Մաուրյա հարստության տիրապետության շրջանին՝ Ք.ա. 317-185թթ.: Թեև բրահմին և խարոշթին վանկային այբուբեններ էին, բայց հասցվել էին ձևի և հնչյունային այնպիսի ինքնատիպության, որ լիարժեք արտա-

հայտում էին միջին հնդկական լեզուների բաղաձայնի և ձայնավորի հնչյունների ամբողջ կազմը, ի հակադրություն ենթադրվող քամական (փյունիկյան) և սեմական (արամեական) գրային նախատիպերի, որոնք գրեթե ամբողջապես զուրկ էին ձայնավոր նշաններից: Ստորև հայ և օտար հնագրագետների ուշադրությանն են ներկայացնում մ.թ. 38 թվի մի քուշանական արձանագրություն, որը տեղ չի գտել համաշխարհային այբուբենների միջով և համընդհանուր տեղեկագրերում: Արձանագրությունը երեք գծատողում պարունակում է խարոշթի գրի ավելի քան 80 տառանիշ, այդ թվում՝ շուրջ 40 տառաձև, որոնց մեջ առկա են հայկական 27 տառանիշ և առնվազն 17 տառաձև՝ նույնական կամ նման մաշտոցյան այբուբենի տառերին:

I տող՝ կ, ծ, ս, ա, ր, դ, Ռ;
II տող՝ ա, չ, g, q, կ, ի, q, ը, մ (°), հ, ի, Գ;
III տող՝ Պ, Տ, ք, (°), հ, ր, Գ, g, ք, (°):
 Ի՞նչ է ստացվում. բազմաթիվ բանասերներ և հնագրագետներ համառորեն ապացուցում են, ինչպես տեսանք, որ Մաշտոցը հայերեն տառերը ձևափոխել է V դարի սկզբին ժամանակակից հունարեն և այլ այբուբեններից, մինչդեռ իրականում այդ «ձևափոխված» տառերը արդեն իսկ առկա են դրանից մոտ չորս դար առաջ՝ մեր թվարկության սկզբին գրված արձանագրության մեջ: Անտարակույս դրանք հենց Դանիել Եպիսկոպոսի գտած հին հայերեն նշանագրերն են, որ Մաշտոցը ներառել է իր ստեղծած նոր հայոց այբուբենի մեջ, և իրենց գծագրությամբ և ոճավորմամբ ի հայտ են բերում հեթանոս հայերի օգտագործած այբուբենի սերտ աղերսն ու ազգակցությունը հնդկա-բակտրիական խարոշթի գրի հետ: Շուրջ 40 տառապատկերի առկայությունը սույն արձանագրության մեջ, որը դեռևս ամբողջական այբուբեն չի ներկայացնում, թույլ է տալիս եզրակացնել, որ խարոշթի կոչված հնդկա-բակտրիական գրին ազգակից հին հայերեն հնչյունական այբուբենը բավական թվով նշանագրեր պետք է ունենար հայոց լեզվի բաղաձայն և ձայնավոր հարուստ հնչյունային համակարգն արտահայտելու համար: Քուշանների թագավորության անկումից հետո (Ք. հ. III. դ.) խարոշթի գիրը դուրս եկավ գործածությունից և տեղը գրավեց բրահմին: Դա հենց վկայում է, որ խարոշթին ազգակից հայոց հին գիրը գործածության մեջ է եղել Հայաստանում Ք. ա. III դարից շատ ավելի առաջ: Ըստ երևույթին նրանց աղերսակցությունը վերաբերում է մեր թվարկությանը նախորդած դարերին: Յնդկա-բակտրիական և հայոց հին գրերի շփման երկու հիմնական եզրերից մեկը հեթանոս հայերի ունեցած սերտ հարաբերություններն էին Յնդկաստանի և Բակտրիայի հետ - վերջինիս մայրաքաղաքն էր հայ հին պատմիչների մոտ հաճախ հիշատակվող Բահլը կամ բուն Պահլավը հին պարթևների բնիկ հայրենիքը, որոնց հետ հայ թագավորները հեթանոս ժամանակներից դիմաստիական կապեր ունեին: Իսկ երկրորդ շփման եզրը դեռ քրիստոնեությունից առաջ Հայաստանում՝ Տարոն գավառում հնդիկ քուրմերի հիմնած Դեմետր և Գիսանե կուռքերի պաշտամունքն էր: Մեսրոպ Մաշտոցը եղել և մնում է քրիստոնեական շրջանի հայ նոր գրի ու դպրության ստեղծողը և արժանապես սրբացվել է իբրև լուսավորության հանճար: Նրա ստեղծած հայոց նոր այբուբենը հավիտենական պատգամ է ուղղված հայ ժողովրդի բոլոր սերունդներին՝ այլևս ոչ մի պայմանով մոռացության չտալ հիմնավորց հայոց գիրը, որպեսզի էլ երբեք անհրաժեշտություն չլինի այն հայտնաբերել:

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎՈՎ ԳՐԲԵՐ ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻՑ 4 ԴԱՐ ԱՌԱՋ

Նախաքրիստոնեական շրջանում գոյություն ունեցած հայերեն գրի և գրականության մասին վկայություններ են պահպանվել անտիկ օտար հեղինակների երկերում: Հռչակավոր հույն փիլիսոփա և պատմագիր Մետրոդորոս Սկեփսիացին, ապրելով Պոնտոսում և Հայաստանում մինչև մ.թ.ա. 70թթ., գրել է Տիգրան II-ի պատմությունը և «Կենդանիների բանականությունը» փիլիսոփայական երկը: Այս վերջինը, ըստ Փիլոն Եբրայեցու (Ալեքսանդրացու) հաղորդման, որն ապրել է մ.թ.ա. I դ. վերջին քառորդից մինչև մ.թ. I դ. կեսը, թարգմանված է եղել հայերեն: Փիլոն Եբրայեցու նման քաջատեղյակ և բժախնդիր օտար հեղինակի այս համոզիչ հաղորդումը մեր թվարկության դարազրկ սերունդներին ունեցած հայալեզու գրականության մասին, որ վկայակոչվում

է առաջին անգամ, չի կարող չսասանել նույնիսկ ամենակարծի հակաթեզերը: Հենց միայն Փիլոնի սույն վկայությունը բավական է ժխտելու այն տարածված կարծիքը, որ եթե նախամաշտոցյան շրջանում գոյություն է ունեցել գրավոր հայ գրականություն, ապա միայն հունարեն, ասորերեն կամ պարսկերեն լեզուներով, իսկ հայոց լեզվով եղել է միայն բանավոր գրականություն, այսինքն՝ բանահյուսություն: Եվ անմիջապես հարց է ծագում՝ ի՞նչ գրով են գրված եղել երեք հայալեզու գրքերը, եթե ոչ հայերեն այբուբենով, որի մասին վկայում է III դարի ժամանակագիր և եկեղեցական մեկնիչ Հիպպոլիտոսը: Հունարեն բնագրով իր «Ժամանակագրության» մեջ՝ գրված Ալեքսանդր Սևերոս կայսեր 13-րդ տարում՝ մ.թ. 234-235թթ., Հաբեթի ցեղի 47 ազգերի շարքում որպես գրագետ (գիր ունեցող), Հիպպոլիտոսը հիշատակում է հետևյալ յոթին՝ իբերներ, լատիններ, որոնց գիրը և հռոմեներն են գործածում, իսպանացիք, հույներ, մարեր, հայեր: Խորենացու վկայությամբ, Բարդաժան ասորի պատմագիրը, որ եղեհիայից էր, մտավ Անի կամ Հանի ամրոցը, կարդաց Ողյունյաքումի մեհենական պատմությունը, որի մեջ թագավորների գործերի հետ միասին հիշատակված էր Տիգրան վերջին հայոց թագավորի ձեռքով նրա եղբայր Մաժան քրմապետի գերեզմանին կառուցված բազիլիկ Բագրևանդի Բագավանում: Ի՞նչ լեզվով էր գրված այդ մատյանը. եթե Բարդաժանը, ինչպես վկայում է Խորենացին, այդ պատմությունը փոխադրել է ասորերենի և ապա հունարենի, նշանակում է՝ մեհենական պատմության բնագիրը պետք է եղած լիներ հայերեն և գրված հայերեն գրերով: Ուսումնասիրողներից ոմանք, ինչպես Ա. Աբրահամյանը, ենթադրում են, թե մատյանը գրված է եղել արամեական գրով, բայց այս կարծիքը հիմնավոր չէ: Ասորիներն իրենք իսկ արամեական գիր են գործածում և հատկապես եղեհիայի շրջանում: Սույնը վերաբերում է Տիր աստծո մեհյանին: Գերմանացի խոշոր հայագետ Յ. Մարկվարտը իր «Հայոց այբուբենի ծագումը և Մաշտոցի կենսագրությունը» ուսումնասիրության մեջ ժխտում է հայ մատենագրության գոյությունը մինչև V դարը հետևյալ փաստարկով: «Այս երկրի լեզվով չէր գրվել դեռ ոչ մի տող, որովհետև այն ժամանակվա հայտնի այբուբեններից և ոչ մեկը ի վիճակի չէր արտահայտելու հայերեն բազմաթիվ ու դժվարին հնչյունները»: Գերմանացի հայագետի այս ուշագրավ միտքը մեզ բերում է հակադարձ տրամաբանության՝ եթե նախամաշտոցյան շրջանում եղել է հայ

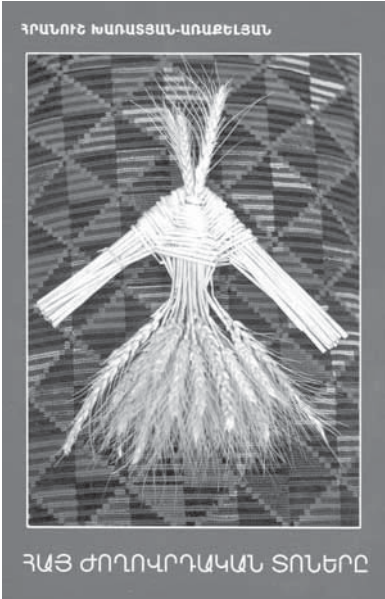
մատենագրություն, ապա դա կարող էր լինել միայն հայերեն այբուբենով, և ոչ թե արամեատառ կամ հունատառ: Եվ առհասարակ, մի շատ բնական հարց է ծագում. հնարավոր է արդյոք, որ ժողովուրդն ունենա գրի ու դպրության Տիր աստված, այդ Տիր աստծուն նվիրված դպրության մեհյան, բայց սեփական գիր և դպրություն չունենա: Օտար դպրության, օտարագիր և օտարալեզու մատենագրության համար հայերենի աստվածություն չի ստեղծվում: XIII դարի հայ պատմիչ Վարդան Արևելցին (Պատմութիւն տիեզերական, Մոսկվա 1861, էջ 70) վկայում է Լևոն արքայի օրոք Կիլիկիայում հայտնաբերված դրամի մասին, որի վրա հայերեն լեզվով դրոշմված են եղել հեթանոս հայ թագավորների անուններ, որով և պատմիչը հաստատում է Մեսրոպ Մաշտոցից առաջ հայերեն գրերի գոյությունը: «Եւ գի լեալ է հայերէն գիր ի հնոյն- վկայեցաւ ի ժամանակաս Լևոնի արքայի. գի գտաւ դրամ ի Կիլիկիա հայերէն գրով դրոշմեալ զանուն կռապաշտ թագաւորացն Հայկազանց»: Նման հարցադրումներն արդեն իսկ իր մեջ կրում է նախամաշտոցյան գրի գաղափարը, որն ունի կողմնակիցներ, բայց և ավելի մեծ թվով հակառակորդներ, որոնք կարծում են, թե նախամաշտոցյան գիրը կարող է նեմացնել Մաշտոցի հանճարը: Կատարյալ քյուրիմացություն: Ահավասիկ մեր հին հեղինակներից շատերը և առաջին հերթին 5-րդ դարի ներկայացուցիչները՝ սկսած Սահակ Պարթևից և Մեսրոպ Մաշտոցից, նրանց աշակերտներ Կորյունը, Դավիթ Անհաղթ փիլիսոփան և Մովսէս Խորենացին, ապա և Դազար Փարպեցին և այլք, ընդունում են հեթանոսության շրջանում հայոց դպրության գոյությունը. հայոց գրերի գյուտի 1600-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովում իմ զեկուցման մեջ ես ցույց տվեցի, որ ինքը՝ Մաշտոցը, երկար ժամանակ եղեհիայում և Ասորիքում դպրության հեթանոս ճարտարների մոտ, որոնց է հայոց հին գրի ամբողջական այբուբենը: Վերը իմ հիշատակած Փիլոն Երևայեցին իր ժամանակի ճանաչված մտածողներից մեկը, որին ենգելսը քրիստոնեության հայր է անվանում, իր եզակի վկայությամբ գալիս է հաստատելու հայալեզու գրականության իրողությունը դեռևս մեր թվարկության սկզբին՝ Մեսրոպ Մաշտոցից 4 դար առաջ:

Ալբերտ ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ
Բանասիրական գիտությունների դոկտոր

ՏՈՆՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ ՊԱՀԱՊԱՆ

Վերջին տարիներին մեր հասարակությունը հատուկ վերաբերմունք է դրսևորում հայ ժողովրդական տոների նկատմամբ: Սակայն դրանց մասին տեղեկատվության պակասից առաջացած դատարկ տարածությունը լցվում է ոչ թե ավանդական մտածողության հետ կապված հասկացություններով, այլ փոխ են առնվում մեր ժողովրդի հոգեբանությունն ու կենցաղը չարտահայտող օտար ու շինծու տոներ:

Մեր տոներով կենցաղը իմաստավորելու շնորհակալ գործ է կատարել ազգագրագետ Հրանուշ Խառատյան-Առաքելյանն իր «Հայ ժողովրդական տոները» գրքով, որը լույս տեսավ 2000 թ. և անմիջապես սպառվեց: Գրքի մեծ պահանջարկն ստիպեց, որ այն երկրորդ անգամ հրատարակվի: Այդ առիթով հեղինակը գրում է. «Իմ ամենամեծ ցանկությունն էր՝ հրատարակության պատրաստել «Հայ ժողովրդական տոների» գիտական ուսումնասիրությունը: Սակայն տուրք տալով պահանջարկին և անհրաժեշտությանը, ընթերցողին է ներկայացվում «Հայ ժողովրդական տոները» գրքի 2-րդ, լրամշակված տարբերակը»: Գրքում ընդգրկված են բոլոր հայտնի տոները՝ Նոր տարի, Ծնունդ, Ջրօրհնեք, Տյառնընդառաջ, Սուրբ Սարգիս, Բարեկենդան, Մեծ պաս, Ծաղկազարդ, Ջատիկ, Համբարձում, Վարդավառ, Խաղողօրհնեք, Սուրբ խաչ և այլն: Յուրաքանչյուր գլխի համար ներկայացված է օգտագործված գրականության ցանկ, հեղին-

նակն ի մի է բերել տոներին վերաբերող մատենագրության մեջ եղած հրատարակված նյութը: Գրքում առաջարկվում է նաև Վարդավառի անցկացման սցենարը, ընդգրկված է վերլուծական երկու հոդված, ուր հայ ժողովրդական տոների ծեսերի միջոցով ներկայացվում են տղամարդ և կին փոխհարաբերությունների զուտ հայկական ընկալման յուրահատուկ հասկա-

ցություններ («Ուտիս տատը և պաս պապը») և մի քանի սրբերի կերպարների ժողովրդական ընկալումներ: Առանձին զլխով ներկայացված են տոներին առնչվող ասացվածքներն ու բանաձևերը:

Ուսումնասիրելով հասարակության վերաբերմունքը տոների նկատմամբ և ամփոփելով սոցիոլոգիական հետազոտությունները՝ Հ. Խառատյանը եկել է այն եզրակացության, որ այսօր հայ հասարակությունը, չնայած մեծ ցանկությանը, տոները չի ընկալում որպես կենցաղն ու ապրելակերպը իմաստավորող երևույթ: Պատճառն այն է, որ 1915-20 թթ. արևմտահայության ցեղասպանության և 1920 թ. Արևելյան Հայաստանում տեղի ունեցած քաղաքական-հասարակական փոփոխությունների հետևանքով փոխվեց ավանդական ազգային արժեքների բնականոն զարգացման ուղին, կտրվեց սերունդների միջև եղած մշակութային շարունակական կապը: Անշուշտ, բնականոն կյանքով ապրելու դեպքում ժողովրդական տոներն ավելի ամբողջական կլինեին իրենց սրբազան բովանդակությամբ, ազգային իմաստավորմամբ ու կփոխանցվեին սերունդներին՝ ավելի անմիջականորեն արձագանքելով ժամանակի պահանջներին:

Այսօր հայերն ինչ-որ չափով շեղվել ու հեռացել են իրենց կենցաղային ու սովո-

ԱՆՄՈՒԱՅ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ

Երևանի պետական համալսարանում ուսանելիս ես բախտ ունեցա բազմիցս գործնական հանդիպումներ ունենալու ճանաչված գրող Սերո Խանգադյանի հետ: Այդ հանդիպումները շուտով սովորական բնույթ ստացան: Նախաձեռնողը ինքը եղավ: Առիթն այն էր, որ համշենահայ երիտասարդ գրողները նրան հրավիրել էին Սոչի: Վերադառնալուց հետո ձեռնարկել էր կազմել և խմբագրել «Ձայն համշենական» ժողովածուն: Երբ այդ մասին իմացա, գտա հեռախոսի համարն ու զանգեցի իրեն, ասացի ով լինելու:

- Արի մեր տուն, - խաչուտ ծայրով հրավիրեց գրողը, ասաց հասցեն: Ձայնից զգացի, որ գիշերն անցկացրել է գրասեղանի առջև:

Նրա ստեղծագործությունները կարդացել էի դեռևս դպրոցում սովորելիս, աշակերտական տետրում գրի առել հարյուրավոր թևավոր արտահայտությունները: Սկսնակ բանաստեղծիս համար Սերո Խանգադյանը պաշտամունք էր:

Դուռը բացեց ինքը, սեղմեց ձեռքս և առաջնորդեց աշխատասենյակ: Գրամեքենայի կողքին թղթերի կույտեր էին: Երբ նստեցիքս, հարցրեց որտեղացի լինելիս, ծնողներիս մասին և հետաքրքրվեց, թե

ինչ են գրում:

- Եթե գրողը զանգուլակներ է գրում, Սիրավան, ուրեմն ասելիք չունի, - ասաց ու վեր կացավ, սեղանին դրեց երկու փոքրիկ բաժակ, լցրեց օղի:

- Քարահունջի լավ օղի է, Սիրավան ջան, խմենք մեր ծանոթության կենացը, - ասաց ու բաժակը մի կունով դատարկեց: Ամեն անգամ Սերո Խանգադյանի մոտ գնալիս զգացել եմ իմ նկատմամբ այսուհանդերձ տնավարի վերաբերմունքը:

Այնուհետև գրողը վերցրեց թղթապանակներից մեկը և առաջարկեց.

- Սրանք գրված են ձեր համշենի բարբառով, դրանք դու խմբագրիր, մաքրագրիր, իսկ գրական բաժինը ես ինքս կնայեմ:

Դրանք տարբեր հեղինակների ստեղծագործություններ էին, ասացվածքներ, հանելուկներ, մանիներ, հեքիաթներ: Առաջին անգամ իմ առջև դրվեց գրական ահռելի պատասխանատու գործ: Համալսարանի կոմերիտմիության կազմակերպության առաջին քարտուղարը մտերիմ ընկերս էր՝ Ռոբերտ Դավթյանը: Ժամերով նստում էի նրա կարիներտուն և մեքենագրում համշենի բանահյուսության մուշկները, ապա մաս-մաս տանում Սերո Խանգադյանին: Ինքն էլ շատ լրջորեն աշխատեց ապագա ժողովածուի գրական մասի վրա: Մի օր տեսնեմ հեղինակ Անդրանիկ Ջեթոնյանի ծավալուն պատմվածքի 13-րդ էջից անցել է 39-ը էջը:

- Այդ ո՞նց, - ընկեր Խանգադյան, - հայտնեցի զարմանքս:

- Հանածո էջերում լրիվ զանգուլակներ են, - համոզիչ տոնով ասաց հայոց սպարապետը:

«Ձայն համշենական» ժողովածուն հրատարակվեց 1971 թվականին: Այն սկսվում էր Սերո Խանգադյանի «Համշենցի հայերի մոտ» ծավալուն առաջաբանով: Դա բացթողնակապես երևույթ էր մայր հայրենիքից կտրված համշենահայ իրականության կյանքում: Ի շնորհիվ մեծ գրողի ու հայրենասերի ջանքերի, «Ձայն համշենականը» եկավ հավաստելու, որ Հայաստանից դուրս ևս ստեղծվում է հայ գրականություն և հարկավոր է այդ հեղինակներից աջակցի լինել: Եվ իսկապես, դրանից հետո շարունակվեց նոր ժողովածուների լույս ընծայումը:

Գրքում ինձանից տպագրվել էր տասնութ ոտանավոր:

- Ամենահաջողը քո բաժինն է, - ասաց Սերո Նիկողոսյանը:

Համառոտ ծանոթագրության մեջ իմ մասին գրել էր. «Պետական համալսարանի ուսանող է: Ծնվել է Մայկոպի հայկական գյուղերից մեկում: Գիտակ է համշենի խոսվածքին ու կյանքին»:

Մի երեկո անցնում Լուսինե Չաքարյանը համալսարանում Կոմիտաս էր երգելու: Այդ մասին հայտնեցի իրեն: Ոգևորվեց: - Կգաս, կգնանք միասին, - ասաց գրողը:

Դահլիճում նստել էինք իրար կողքի, տեսնել էր պետք, թե ինչպիսի՞ ներանձնական լարումով էր լսում ծիծեռնակածայն երգչուհուն:

Հայաստանում բնակվող համշենահայերի համար բարի ավանդույթ էր ամեն տարի մարտի ութին հավաքվելը, հիշել իրենց պատմական անցյալը, նվազել, երգել ու պարելը, ուրախանալը այսօրվա կյանքով: Քանի որ ուսանող համշենցիների մասն հանդիպումներ ես էլ էի կազմակերպում, ինձ էլ հրավիրեցին: Ասացի՝ Սերո Խանգադյանին էլ հետս կբերեմ: Ուրախացան: Հավաքը տեղի ունեցավ «Արարատ» ռեստորանում: Սերոն եկավ կնոջ՝ Ժենյայի հետ: Անչափ բովանդակալից խոսք ասաց.

- Հացի պրոբլեմը հիմա լուծված է, մարդկանց պակասում է հոգևոր սնունդը, այսպիսի հավաքները, բանդիպումները ներծեցնում են սրտերը, բարեհամբույր դարձնում միմյանց նկատմամբ, վեհացնում:

Սերո Խանգադյանի խոսքը ձայնագրվում էր և տեքստասնվեց թուպե, ընդունվեց մեծ ուշադրությամբ:

Լրագրության բաժնում մեր դասախոսությունները սկսվում էին ցերեկվա ժամը երկուսն անց հինգ թուպե և ավարտվում երեկոյան ժամը յոթին: Օրընդմեջ ես շտապում էի ավտոբեռնիչների գործարան, ուր նյութական կարիքս թեթևացնելու համար պահակություն էի անում գիշերները: Այստեղ էլ մոտիկից շփվեցի Լեռ Կամսարի փականագործ որդու հետ: Նա ինձ տվեց հոր հրատարակված, բայց արգելված գրքերից, որոնցից մեկը կոչվում էր «Գրաբար մարդիկ»: Դրանք տվեցի Սերո Խանգադյանին, կարդաց մեծ հետաքրքրությամբ:

- Եթե գրաքննչական չարաբաստիկ զլավիտը չլիներ, Լեռ Կամսարի հռչակը բերնեբերան կտարածվեր, - եզրակացրեց մեծ գրողը:

Նրան նվիրեցի մալ մեծ դժվարությամբ ձեռք գցած Հրաչյա Աճառյանի «Քննություն համշեն բարբառի» բացառիկ արժեքավոր գիրքը:

Ե՞րբ էր Սերո Խանգադյանը այդքան ժամանակ գտնում և՛ գրելու, և՛ կարդալու, և՛ հանդիպումներ ունենալու: Ես միշտ էլ զարմանում էի: Երբ հանդիպում էի, «Երեկոյան Երևան» կամ «Ավանգարդ» թերթերում արդեն կարդացած էր լինում թղթակ-

100

րույթային դարավոր մտածողությունների՝ սուրբ տալով բազմաթիվ օտար, հայի հոգեբանությանը խորթ տոների ու սովորույթների, ինչպիսին օրինակ Ս. Վալենտինի տոնն է: Այդ իսկ պատճառով նախ հարկավոր է հասարակությանը տեղյակ պահել հայ ժողովրդական տոների ակունքներին: Բանն այն է, որ դարասկզբին ապրած և այսօր ապրող հայի հոգեբանությունը նույնը չէ: Այն, ինչ խոր իմաստ ուներ 100 տարի առաջ, այսօր կարող է անհիմաստ և տարօրինակ թվալ:

Տոների մասին տեղեկանալով՝ այսօրվա սերունդն իր եզրակացությունը կանի: Դրանք կվերականգնվեն, եթե ժողովուրդն ինքը հասկանա դրանց իմաստն ու նպատակը, իսկ թե ինչն է նրա սրտին մոտ՝ կերևա նրա վարքագծից: Այսօր էլ կարելի է շատ բան վերականգնել, ինչպես օրինակ տոներին բնորոշ խաղերը, որոնք մարդու մտավոր ու մարմնական դաստիարակության գործնական միջոցներ են:

«Հայ ժողովրդական տոները» գրքի թե՛ առաջին, թե՛ երկրորդ հրատարակությունները այսօրվա հայի համար իմացություն ձեռք բերելու և այն կենցաղում օգտագործելու հնարավորություն են ստեղծում: Ըստ տվյալի այս աշխատության կարիքն ու պահանջարկը տեղին ու ժամանակին են (զուգեց նույնիսկ ուշացած) իր արմատներից կտրված նոր սերնդին ազգային մտածողության ուղիով տանելու և ազգային հանկարծությունների ժամանակակից մտածողությամբ կենցաղը իմաստավորելու համար:

Ա. ԱՍԻՐԻԱՆՅԱՆ

ցուրյուններս և հայտնում էր իր կարծիքը:
Մի անգամ բացեց թրթապանակը և ցույց տվեց մի խմբանկար: Նկարում միջին տարիքի բեղավոր և անբեղ այրեր էին պատկերված:

- Սրանք համշենցիներ են, մահմեդականացած, խոսում են ձեր բարբառով, ապրում համշենցու նիստուկացով, արքորված են եղել Աջարիայից Միջին Ասիա՝ Կիրգիզիա: Ուզում են գալ Հայաստան: Ես

դիմել եմ մեր կառավարությանը նրանց տեղափոխելու համար, - սրտի ցավով ասաց մեծ գրողը, մեծ հայրենասերը, մեծ մարդասերը:

Սակայն նման հարցերը կարգավորում էր Մոսկվան:

Ես արդեն համալսարանն ավարտում էի լրագրողի մասնագիտությամբ:

- Դու հարկավոր ես արխագահայությանը, վերադարձիր տուն, - հեռատես-

րեն խորհուրդ տվեց Սերո Խանգադյանը: Վերադարձա և որպես «Սովետական Վրաստան թերթի սեփական թրթապանակից լծվեցի ազգանվեր գործի:

7 փետրվարի, 2005թ.

Սիրական Սեփոնի, Լազարևսկ

Լուսանկարում՝ Սիրական Սեփոնի և Սերո ԽԱՆԳԱԴՅԱՆԻ հետ լսում են Լուսինե ԶԱՔԱՐՅԱՆԻ

ПЕСНЬ ОБ АМШЕНЕ

Пусть стану я для недругов мишенью
И попаду под яростный обстрел,
Но я спою вам песню об Амшене,
Которую никто ещё не спел.

Вы слышите – рождаются в ущельях
Не ветер и не эхо, и не стон.
То голос нашей Родины – Амшена,
Из тьмы веков до нас доходит он.

Любовь к нему вошла в меня, как вирус,
Рассыпалась по порам, словно корь...
Когда-нибудь, но все-таки я вырвусь
К вам, берега родные (спорь – не спорь).

Приют последний – древний Ардашен,
Я помню облака твои и солнце,
Узнаешь ли, когда в родной Амшен
Праправнук стосковавшийся вернётся?

Фуртуны, Баловита и Варшама –
И лики рек узнаю я и гор:
Язык амшенцев, камни наших храмов
Живут во мне и дышат до сих пор.

Как гривы львов, Аравии пески
И желтые, как жадный глаз у тигра...
Следы армянской крови и тоски
Храните вы, и боль ещё не стихла.

Тот стон бессмертен. Он тревожит даль,
Последний стон армянки карекой...
Лишь в темных тайниках души твоей, Кемаль,
Родиться мог тот замысел жестокий.

Шла тень людей из кожи и костей,
Прося лишь хлеба и глоток воды лишь.

Еще качнутся стены крепостей,
Что на костях армянских возводили.

Расстреляны, заколоты, убиты
Миллионы наших братьев и сестер,
Засыпаны в песках, но не забыты,
Их души к нам взывают до сих пор.

Как жарки, Аравийская пустыня,
Твои объятия там, в чужом краю!
Жестокая! Твои пески доньше
Жгут память поседевшую мою.

Тень Ирода, Кемаль, тебя взрастила,
Рожден на свет из дьявольских затей,
Аравии пески ты превратил в могилы
И матерей армянских, и детей.

Весь арсенал убийств средневековых...
Что плач детей? Что крик до хрипоты?
Беременных, уже родить готовых,
Вы вспаривали женщин животы.

На свете я людей не знаю ниже:
Без разума – чудовища из снов!
Печальной памяти – ведь это вы там, в Нише,
Воздвигли склеп из сербских черепов!

Нет совести. А янычар немало!
Голодные! – Всегда готовы псы!..
Ждет Божий суд, гамиды и кемали!
Ещё пробьют истории часы.

Вы видите, как из лесов, ущелий
Ползут туманы. Медленно ползут.
Ещё не вечер. Но детей Амшена
Выходят тени. И ответа ждут.

ПАХАРИ АМШЕНА

Я кожей помню воздух деревенский,
Ещё земля в тумане до зари...
О пахари родных полей амшенских,
Уже вы за холмом, богатыри.

Земля моя! Какой здоровый запах!
От борозды такой бодрящий пар.
Вдали сияет белая папаха
Твоей вершины, вечный мой Каджжар.

А к полудню, когда лютует солнце,
Подобный солнцу, рыжий мальчуган
Спасительней самой воды в колодце
Из хноци несет амшенский тан.

О пахари могучие Амшена!
Как вам чужда мирская суета.
Играют мускулы легко и вдохновенно,
Как копии пархарского хребта.

Всё было так. От века и до века.
Омыт дождями. Солнцем опален.
И не было в Амшене человека,
Чтоб пахарю не отдавал поклон.

От моря Черного и до прохлады Вана
Вел борозду, пел песни оровел.
Теперь лишь след кровавый ятагана,
Который никого не пожалел.

И в этом мире, столь несовершенном,
Лишенном тех живительных корней,
Как я хочу вас, пахари Амшена,
Хотя бы в песне воскресить своей.

Крикор МАЗЛУМЯН.

Փոքրիկ Գոհարիկ

Ի՛նչ Գոհարիկ, անգին թոռնիկ,
Շնորհավոր քո ծնվելը.
Զնայած, որ հեռու եմ ես,
Բայց շատ ու շատ սիրում եմ քեզ:

Անհոգ, ուրախ դու մեծանաս,
Խելոք ու լավ բալիկ դառնաս,
Առողջ լինես, ժպտաս անհոգ,
Հպարտանանք մենք քեզանով:

Թող որ լինես սիրո կամուրջ,
Ծնողներիդ կապես իրար,
Դու այդ կապը այնպես պահես,
Որ սյունները չբերեան:

Կուզեի քեզ սովորեցնել
Մեր մեսրոպյան սուրբ տառերը,
Որ մեծանաս կարողանաս
Կարդալ տատիդ գրվածքները...

Թոռնիկիս

Քո ծնունդն է, իմ լավ Մերի,
Բայց հեռու ես, որ քեզ գրկեմ,
Զեռքդ բռնած խանութ տանեմ,
Գոնե տիկնիկ քեզ նվիրեմ:

Կուզեմ տորթը ես պատրաստեմ
Ու վրան չորս մոմեր շարեմ,
Ասեմ ես քեզ «Դե եկ, փչիր,
Իմ անուշիկ, իմ լավ բալիկ»:

Առավոտյան ձեռքդ բռնած
Մանկապարտեզ քեզ տանեի,
Իսկ քնելիս օրոցքիդ մոտ
Գողտրիկ հեքիաթ քեզ պատմեի:

Գոհար ՍԻՐՈՒՆՅԱՆ

ՀՐԱՎԵՐՔԻ ՀՐԱՎԵՐ...

... Խոսքը դարձյալ մեր ամենաթանկ, ամենասուրբ ունեցվածքներից մեկն է՝ Մայրենիի մասին է. մեր մեծասքանչն այսօր իր կոչման ու վեհության բարձրության վրա չէ. եթե դա շուկայում կամ փողոցում լինի, այլ բան, բայց այսպես, օրը ցերեկով, հենց այն հաստատություններում, որոնք կոչված են զանգի՝ պես հնչեցնելու և աղոթքի՝ նման բարձրացնելու այն...

Ոչ հեռու անցյալում, անկախության ժամանակի առաջին խորհրդարանում էր, որ, այսպես թե այնպես, դրվեցին դրա հիմքերը: ... Էլ «հունրվար» (երևի փետրվարի օրինակով), էլ «չեն մանուկ» (իբր չգիտեն-ի, չեն իմանում-ի համարժեք), էլ «աշխարհի չորս ծակերը» (ծագրերի փոխարեն):

Լավ, խորհում էիր, ժամանակի հետ դեպի լավը կգնա, այսպես հո չի՞ մնա... Բայց, ավալ, տխուր ու կամխորոշված հիվանդության նման, սխալները, վերանալու կամ գոնե քշանալու փոխարեն դեռ... շատանում են այլազան (մետաստազներ չասելու համար) բարդացումներով: Այստեղ են ասում, թե օրի կաթիլն անգամ ժայռը կծակի, եթե մշտապես... Այնինչ կաթիլ չէ, այլ ողջ մի ջրվեժ...

Սկսեցք նախ դասագրքային, պարզ ու բարի ճշմարտություններին, ինչպես սովորեցնում ենք մեր մանուկներին. այսպես զըրվում է, մինչ այնպես արտասանվում: Այլ լեզուներն էլ ունեն իրենց զինանոցը, ասենք, ֆրանսերենը, ուր գրությունն ու արտասանությունն ավելի բան տարբեր են: Անգլերենն էլ, մասամբ: Մեր թանկ ու անուշ հայերենը նման անհրաժեշտ «նեղություն» էլ չի տալիս մեզ, պարզապես գրում ենք «արջ», կարդում «արչ», գրում ենք «թագավոր», կարդում՝ «թաքավոր», համապատասխանաբար՝ ջ-չ-ի, գ-ք-ի կանոնների համաձայն և այլն... «Վարդան» կամ «Վարդուհի» անունները կրողներին կոչում ենք ոչ թե «Վարդան», «Վարդուհի» (ինչպես գրվում է), այլ՝ Վարթան, Վարթուհի: Մտածում են՝ այն երբևէնից «համերգ» բառը «համերգ» արտասանական համարժեքի փոխարեն «համերգ» գրածով էլ սկսեց արտաբերվել: Ճշմարտության դեմ չմեղանչելու համար ասենք, որ հիշյալ «համերգ» բառը (շատ էլ օգտագործվող բառ է) իր աղավաղված ձևով դեռ խորհրդային ժամանակներից է ասպարեզում: Իսկ այսօր՝ որքա՞ն ասեք, իր օրինական, բնական ձևով չես լսի, չնայած մեր ռադիոյի ծրագրերն օրն ի բուն շնչում են համերգներով: Միշտ ու ընդհանրապես՝ համերգ, հա համերգ, մինչդեռ ճիշտ կլիներ արտաբերել համերք: Ի դեպ, էլի՞ ճշմարտությանը արժանին հատուցելու համար ասենք, որ «համերգ» բառը ոչ գրագետ ձևով օգտագործողներն ընդհանուր առմամբ բանիմաց, կիրթ, հաղորդավարական որոշակի կուլտուրա ունեցող մարդիկ են (անուններ չեն ուզում տալ): Ախր, սիրելիներս, այդպես չի՞ կարելի: Երևի այս բառը սխալ արտաբերողներից մեկին թվացել է, որ այդպես իր շուրթերից իբր ավելի զեղեցիկ է հնչում: Եթե այդպես լինի էլ, դուք դրա իրավունքը չունեք, և ոչ միայն, այլև պատասխանատվության ենթակա արարք եք թույլ տալիս, քանի որ դուք էլ խոսքի ոլորտի զինվորներ եք, պարտավոր եք պաշտպանել այն: Գիշտն ասած մի, ոչ այնքան հեռու անցյալի փաստ մտաբերեցի. երբ այս կամ այն առիթով հնչական (առհասարակ ուղղախոսական) հարց վիճարկելիս ռադիո էինք զանգահարում՝ ճշտելու:

Երբ սխալվողը օտարալեզու կրթություն ստացած (ռուսահայ կամ սփյուռքահայ) պետական կամ քաղաքական գործիչ է, հասկանալի ներողանտություն ենք հանդես բերում, քանի որ, իրենց անկախ, ճակատագրական հանգամանքներն են կամխորոշել հայերենի նրա թերի իմացությունը: Կամ, երբ այս կամ այն բիզնեսմենը կամ ձեռնարկատերը, եթե մանավանդ գործում է ի շահ և ի բարօրություն մեր երկրի, անթերի հայերենով չի խոսում, ցանկալի կամ հաճելի չէ, իհարկե, բայց մտահոգիչ էլ չէ: Նույն ներողանտությունը հանդես բերել ռադիոյի և հեռուստատեսության հաղորդավարների նկատմամբ ոչ միայն ներելի չէ, այլև դատապարտելի է: Տեսնվա՞ծ բան է, որ, ասենք, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում կամ Ֆրանսիայում անգլերեն կամ ֆրանսերեն լիարժեքորեն չիմացողը աշխատի այդ դաշտում: Պատկերացնո՞ւմ եք, եթե նույն թերացումը իր մասնագիտության կտրվածքով ի հայտ բերի վիրաբույժը կամ օդաչուն՝ սավառնելիս, երաժիշտը՝ բեմում... Ես խոսում եմ մեր պետական ազգային հաստատությունների մասին, սակայն պատասխանատվության իրենց բաժինն են կրում նաև, անպայմանորեն, մասնավոր հեռուստա- և ռադիոկայանները, մեր անկախության նորօրյա միա-

վորները: Երբ լսում ես «Արծազանք» ռադիոկայանի ազդական-չը՝ «Արծազանքը դա այն է...», բնականաբար նկատում ես, որ ռուսաբանություն է, ընդհանրացված իմաստով՝ օտարաբանություն: Գրագետ հայը կասի՝ «Արծազանքն այն է...»:

... Շա՛տ տարածված սխալ է բառամիջուկ տ բաղաձայնի ձևախեղումը, ինչպես Արարատյան-Արարածյան (տե՛ր Աստված...), առավոտյան-առավոժյան, արևմտյան-արևմժյան, Հայրապետյան-Հայրապեժյան, ճշմարիտյան-ճշմարիժյան և այլն...

«Որևէ» բառը մեզանում հոգնակիակերտ իմաստ ունի, երբ ասում ենք՝ որևէ մեկը, ասենք, թռչնային գրիպով հիվանդի հետ շփվելու իրավունք չունի, հասկանում ենք, որ ոչ մեկը իրավունք չունի (այսինքն՝ բոլորն էլ իրավունք չունեն...): Հաճախ կլսես. «... որևէ շփումներ, որևէ հարաբերություններ...» սխալ ձևերը, երբ հոգնակիակերտ «-ներ» մասնիկներն ավելորդ են, քանի որ «որևէ» բառի մեջ հոգնակիի գաղափարն արդեն կա:

Ես, որ ինձ նման շատերի հետ միասին բախտ են ունեցել Երևանի պետական համալսարանում աշակերտելու հիրավի անթագակիր ակադեմիկոս հանգուցյալ Ռաֆայել Իշխանյանին, այսօրվա պես հիշում եմ. «Չեր խոսքաշխարհից հանքե այդ ավելորդ «-ցրեցի»-ները՝ «հարցրեցի, բարձրացրեցի, լցրեցի», քանի որ համապատասխան բայաձևը կազմվում է անորոշ դերբայի վրա հավելելով «-եցի» մասնիկը: Մինչդեռ այսօր ռադիոն (մանավանդ հեռուստատեսությունը) լցված են այդ ավելորդ, անհարկի «-ցրեցի»-ներով:

«Խոսքը գնում է...»

Այսօր, ցավոք, շատերի բերանից կլսես (մասնավորաբար՝ Ազգային ժողովում). «Խոսքը գնում է այն մասին, որ...»: Հայերենի գրագիտության զինանոցին քաջատեղյակ հայր փոխարենը կասի՝ «Խոսքն այն մասին է, որ...»: Տիպիկ օտարաբանություն «խոսքը գնում է» ոչ հայկական արտահայտչաձևը կոնկրետ դեպքում ռուսաբանություն (речь идет) է:

«Ամենասկզբում...-ամենավերջում...»

Սկիզբն սկիզբ է, վերջը՝ վերջ: Վերջերս մեր խոսքում հայտնված կեղծ, մանավանդ՝ բացահայտ օտարաբանություն, ճշգրիտ՝ ռուսաբանություն բուրդով սխալ այս ձևը հաճախ կլսես ռադիոյի և հեռուստատեսության հաղորդաժամերին: Մեր մտածելակերպի տեսանկյունից պարզապես անհեթեթություն է. եթե կա «ամենասկիզբ», ուրեմն պիտի լինի և «միջին» սկիզբ, ապա և «վերջին» սկիզբ... Ռուսերեն под самым концом արտահայտությունն է, որ արհեստականորեն սպրդել է հայերեն խոսքի մեջ և... գնացել... Տեսեք, թե ի՞նչ եռահարկ կրկնաբանություն է (տավտոլոգիա): Գրագետ հայը կասի՝ «Սկսենք...» և ոչ թե՝ «Սկսենք ամենասկզբից»:

«Սիրով զբաղվել...»

Մեծն Կոմիտասի նույնիմաստ ձևակերպման հետ համաձայնելով՝ մեկ այլ մեծություն՝ ակադեմիկոս Յ. Աճառյանն ասում էր. «Եթե ուզում ես ճշտել որևէ բառաձևի իսկությունը, նրա իրական հիմքը, գնա ժողովրդի մոտ, ամենաճիշտ ձևը նրանից կլսես»:

Ահա, դարեդար հայ ժողովուրդն ասում է՝ սեր անել, սիրել, նաև՝ իր հոգու արտացոլանքը կրող երգերի մեջ («Խնձորի ծառի տակին ես իմ յարին սիրեցի...»): Խոսքն այստեղ սիրո առարկայական կողմի մասին է, ոչ ընդհանրապես զգացմունքի՝ Ես նրան սիրում եմ:

... Հովազի՞ նման մեզ վրա բաց թողնվող հեռուստատեսիվներում աջ ու առաջ կլսես «սիրով զբաղվել» օտարածին, հայերենի վրա կարկատանված արտահայտությունը: Այո, խոսքը հենց սիրո առարկայական կողմի մասին է: Եթե հայտնի լեզվաբան Հունբուլդոն իրավացիորեն հայտարարում էր, թե «Լեզուն լեզվամտածողություն է», ապա մեր Հովի. Թունմայանն էլ ամենայն իրավամբ հավաստում էր, որ «Բառը մի աշխարհք է»: «Սիրով զբաղվել» բառակապակցությունը սեքսով զբաղվելու համարժեքն է և ոչ թե սերը: Սեռական ակտ կատարելը հենց զբաղում էլ

է, այլ բան չէ: Սեր չէ, հոգու և մարմնի լիարժեք մերժեցումն ու այրումը չէ: Դրա համար էլ այդ՝ այս դեպքում իրոք զբաղումը ապրուստի միջոց դարձրած սեքսի արհեստավորները հենց սեքսով էլ զբաղվում են և ոչ թե սիրում են:

Ամենդ հայ ժողովուրդը: Դարերի հողվույթում, նաև՝ այսօր, իրապես սիրո ծարավի հայ պանդուխտը, որ իր յարոջ ճերմակ ծոցին էր կարոտում օտար եզերքում (տես՝ մեր հայրենները), այսօր ի դեմս հեռուստադիտող հայի հմտանում է «սիրո զբաղումի մեջ...»: Հայրենակիցներ, իրապես սիրե՛՛նք ու սեր անե՛՛նք, այլ ոչ թե զբաղվե՛՛նք սիրով:

Չարչակող բառեր...

Բառ ասածդ էլ պիտի բախտ ունենա: Բառեր կան, որ առք-փառք անցնում են իրենց ուղին, իրենց օգտակարության և անհրաժեշտ գործածության թագնուպասկը գլխներին: Բառեր էլ կան, որ («դժբախտ» բառեր, մի տեսակ՝ «որբի գլուխ» դարձած բառեր), որ խոշտանգվում են հարկին և անհարկի... Այսպիսիներից է «համբույր» բառը: «Համ» և «բույր» արմատներից է, հասկանալի է, սիրո հեք ու թրթռով լեցուն: Հասկանալի էրգարվեստի բնագավառի նորեկ «աստղերից» ոմանց բառապաշարում այն, որքան էլ ցավալի է, հանդիպում է «համբույր» սխալ, իսկ մտքի տեսակետից ուղղակի անընկալելի՝ ձևով, որովհետև «բույր» նշանակում է 10000 (գրաբարյան), կարող է լինել գինվոր, միավոր, բայց «համ»-ի հետ կապ չունի:

«Դժբախտ» բառ է «խանգարել» անմեղ բայը, որ խոշտանգվում է «խանգառել» ձևով արտաբերվելով: Բախտավոր չէ և «թատերական» ածականը. այն գրեթե միշտ գործածվում է «թաթերական» գավեշտական խեղումով: Ուզում ես ասել, որ այս բառի հիմքում «թատրոն» բառն է, ախր, ոչ թե «թաթ»-ը: «Դաստիարակել» բայածնն էլ երջանիկներից չէ, նրա ձևախեղումն էլ երևան է գալիս «դաստիարակել» ձևով (հեռուստատեսությամբ և ռադիո-

յով): «Համալսարան» բառը հազվադեպ կլսես անհրաժեշտ արտասանությամբ. մեծ մասամբ ներկայացվում է, ոչ ավելի, ոչ պակաս, «համասարան» ձևով (հիշենք, որ իրականում «համա» (ընդհանուր) և «լսարան» գուգորդությունն է: Այսպես: Իսկ օրերը, երբ ազգային ռադիոհաղորդումներից մեկի հաղորդավարն ասաց «Բարի առավոտ» (դարձյալ օտարաբանություն) և ոչ թե մեր տաք ու հոգեմոտ «Բարի լույսը», արդեն լրջորեն մտածեցի, թե, իրոք, մի ժամանակ ռադիո-հեռուստատեսային, այլև գրա-հրատարակչական ոլորտում ընդունված ոճաբանի հաստիքն արժե վերականգնել: Ոճաբանի բանն ու գործը կլինի բոլոր հաղորդումները (տեքստերը, տեսագրություններն ու ձայնագրությունները) աչքի անցկացնելը նախապես: Դրա կարիքը կա: Որպեսզի եզովպուր չդառնա եզովպուս:

«Հրավերք»-ի մասին վերջապես, բազմաչարք բառեր շարքից: Ո՛վ չգիտի, որ «հրավերք» նշանակում է «ճաշկերույթ, կերուխում, հացկերույթ, խրախճանք, քեֆ», իսկ «հրավեր», որ հրավերքի հրավեր էլ կարող է լինել, ընդամենը կանչ, հրավեր, հրավիրելու գործողությունն է: Անկախությունից ի վեր, ճակատագրի հեզմանքով այս «հրավերք» բառը ամենից շատ է շրջանառվում, այն էլ մեծամասնության՝ արտարկանի՝ կյանքով գոյատևելու գունագեղ փաստի կողքին: Ուղիղն ու հեռուստատեսությունը հեղեղված են «հրավերքներով» ... Հրավիրել են, ասենք, այսինչ նախարարին հարցազրույցի: Նախարար դու նախարար, ոչ ավելի, ոչ պակաս, շնորհակալություն է հայտնում «հրավերք»-ի համար... Երբեմն հարցազրույցը վարողի իմացությունը հերիքում է, որպեսզի իր ուժերով ջանա շտկել դրությունը: Կրկնում է, թե ուրախ է, որ հարցազրույցի հրավերն ընդունել է ասինչը: Լախտի նման դարձյալ ականջիդ հարվածում է հյուրի պատասխանը, թե, ասենք, ինքն էլ է ուրախ կամ գոհ, այդ հրավերքի համար:

... Որ մի մե՛ծ, համընդհանուր, համայնական հրավերքի կարիք կա՝ քարից հաց քամող հայ ժողովրդի համար, ճշմարիտ է: Հրավերքի՝ հրավեր...

Անահիտ ՊՐՍՍՍՅԱՆ

Լեռ ԿԱՍՏԱՐ

ԱՆՏԻՊ ԷՋԵՐ

Կարելի է ապրել երկու կերպ, համառոտ և ընդարձակ:

Ընդարձակ կամ մանրամասն ապրողը պիտի անի այն բոլորը, ինչ անում են բոլոր մարդիկ, կամ մարդ արարածն առհասարակ:

Նա պիտի ծնրադրի բոլոր աստվածներին հերթով, դավանի բոլոր կրոնները, պատկանի աշխարհում եղած բոլոր քաղաքական կուսակցություններին, ժխտի այդ բոլորը ու հանդես գա չեզոք, ժխտի բոլոր աստվածներին և դառնա անաստված, ճաշակի այն բոլոր կերակուրները ինչ կերել է մարդը երբևիցե, ման գա աշխարհը առանց որևէ ծակ ու ծուկ գանց առնելու, խելագարվի, կոմունիզմին հավատա և այլն:

Նայեցեք ջրաղացին: Ջրաղաց կա, ցորենը փոշիացնում է, կա, որ ձավար է դարձնում, մեջտեղից երկու կես է անում, և վերջապես կոլխոզային ջրաղացների նման երկու ամբողջական ցորենները իրար է կպցնում:

Իսկական մարդը մարսված կերակուր, ջրաղացի փոշի պիտի լինի: Այս տեսանկյունով եթե նայենք մարդուն, ես մարդ համարվել չեմ կարող:

Այնքան համառոտ են ապրել: Անհաղորդ կյանքի մանրամասներին, ես ծնած օրից իմ գրիչ մանին են նայել և կյանքի բոլոր արժեքները այդ «բանկն» են տարել ոչնչով փոխարինելու: Մարդիկ ըստ սովորականի ապրելուց հետո են մեռնում, իսկ ես նախ մեռա, հետո ապրեցի:

Նրանք, ովքեր ինձ նման ապրում են մեռած, նրանց համար չկան կաշկանդիչ սովորություններ, ծեսեր, նախապաշարմունք, բարոյականություն, ամոթ, պատկառանք և նման բաներ: Որովհետև այդ բոլորը մահվան հետ համեմատած այնքան անմշան չարիքներ են, որոնց լինելուն էլ, չլինելուն էլ պետք է նայել անտարբեր: Դրանք փոքրիկ ոչնչություններ են, որոնք իրենց ճանապարհին միանում են իրար հետ ու գնում թափվում մեծ ոչնչության մեջ:

Մի ժամանակ, երբ ես կարդում էի Իսահակյանի «Աբու-Լալա Մահարին» չէի հավատում նրա ճշմարտությանը. ասում էի՝ երկի հեղինակը գրել է իր գայրացած ռուպեներին ու բարկությունն անցնելիս կակի սիրել աշխարհը:

Այսօր սակայն, սարսափով նկատում եմ, որ ես էլ իսկական Աբու-Լալա Մահարի եմ: Նույն անել վիճակին մատնված:

Ես էլ այդ արաբ բանաստեղծի պես եղա ուրիշ երկրներ, իմաստունների ու հիմարների հետ սեղան նստա, աշխարհը նոր եկողներին, աշխարհից մեկնողներին բարև տվի, բարև առա, ու եկա այն եզրակետից, որ իսկապես պետք է քարավանը դուրս քաշել «Բաղդադից» ու չվել այս աշխարհից...

Կեցությունը բնորոշում է գիտակցությունը: Ընդունենք այս ու ես ձեզ բացատրեմ, թե ի՞նչ կեցություն եմ ունեցել և որպիսի՞ գիտակցություն ունեմ այժմ:

Աշխարհ գալով, առաջին մարդն, որ դեմս ելավ, մեծ եղբայրս էր: Հարցնում եմ.

- Եղբայր ջան, աշխարհի ճամփեն ո՞ր մեկն է: Խոժոռ նայում է ինձ իմ եղբայրը: Այնքան խոժոռ, որ աշխարհ գալս գղջացի:

Երբ փորձեցի խոսել հետը, մի քանի անհրաժեշտ տեղեկություններ ձեռք բերել, վերջապես աշխարհի արտաքնոցի տեղն իմանալ, որովհետև դե, ես այն ժամանակ փոքր էի՝ մեկ էլ մի սոսկալի ապտակ եկավ երեսիս: Առանց հանցանքի, առանց մեղքի, ոնց որ ասես ներկայիս կոմունիստը լիներ, որի մասին այն ժամանակի հասկացողությունն չունեի:

Այստեղ ես կանգ առի և մի փոքրիկ աշխարհայացք կազմեցի՝ որ էր. «աշխարհը դաժանություն է ու ապտակ»:

Ընտանեկան այս «դաստիարակությունը» առած երբ դուրս ելա փողոց՝ թուրք լամուկները դանակները քաշած հարձակվեցին վրաս ու ես փախա:

Բայց արդի աշխարհայացքս ու վրան ավելացրի... դանակներ և փախ ու կրտորած:

Յետագայում հայրս Պարսկաստան փախավ, ես՝ էջմիածին եկա սովորելու:

Ի՞նչ պիտի սովորեի, հարազատներից պոկված մի խեղճ, պանդուխտ երեխա: Չորս և չորս... ա՛խ մայրիկ ջան... անում է ութ: Ութից հանած չորս, թեև ճիշտ է, անում է դարձյալ չորս՝ բայց ինչի՞ս է պետք այդ չորսը, երբ իմ ծեր հայրը պանդխտության մեջ պիտի տառապի: Այս վշտերիս մեջ ինքս ինձ մոռացած, չորս տարի հետո ո՞ր սատանի ծոցից դուրս թռավ Սաթենիկ անունով մի աղջիկ և եկավ մտավ սիրտս: Դե արի հիմա էլ նրա սիրուց տոչորվիր:

Ուսումնա ավարտելուց հետո էլ ես չխնդրեցի այդ երկար աղջկա ձեռքը, որովհետև եթե ընդունեիր առաջարկս, հանկարծ երջանկությունս այնքան մեծ պիտի լիներ, որ ես տակին ճխվեի:

Սրտիս կեսը էջմիածին թողած վա՛ն գնացի:

Այստեղ էլ ես ամուսնացա ոչ այնպես, ինչպես ճաշարան մտնողը իր ճաշակին համեմատ կերակուր է պատվիրում: Ոչ, ես նստա սեղանին և ասացի՝ «պատրաստի» ինչ ունես՝ բեր: Որովհետև ոչ մի ճաշարանապետ չէր կարողանա իմ ուզած Սաթենիկը պատրաստել: Իսկ երբ Սաթենիկ չկա՝ ոչինչ չկա...

Երբ եկավ 1915 թվականը, պատահեց հայոց պատմության մեջ չպատահած դեպք:

Թուրք կառավարությունը, որ սովորություն ուներ տաս տարին մեկ քաղհանել հայությունը, սեյրակացնել՝, այս անգամ տրակտորը լծեց ու ողջ Տաճկաստանը հերկեց այնպես, որ հայի հոտը կտրվի այդ երկրից ու մենք գաղթեցինք:

«Գաղթը» անձամբ ճաշակողի համար հասարակ անուն է և գրվում է փոքրատառով, իսկ անձամբ ճաշակողի համար դա հատուկ անուն է և աշխարհում միակը:

Այն ժամանակ, երբ մի թեթև բեռ շալակո առած, ծերունի մորդ ձեռները բռնած դուրս ես գալիս քո հայրենի տնից և մի վերջին անգամ ետ ես նայում կտրելու համար այն անթիվ, անըմբռնելի թելերը, որ քեզ կապում են քո հայրենի տանը, քո պապերին, պապի պապերին, այն ամբողջ քաղցր հուշերին, որոնցով պարուն էիր մինչև այդ վայրկյանը: Դու, երբ մի խորունկ ա՛խ ես քաշում, ու երես դարձնում այդ բոլորից՝ այդ ժամանակ ես զգում միայն, թե ինչ բան է գաղթը...

Լավ ու վատ՝ ճաշակեցինք մեր առաջ դրված այս պատառն էլ, վերջապես եկանք Կովկաս: Բայց այստեղ էլ հայի արյան հոտն առած թուրքը չուզեց հանգիստ տալ հրաշքով ճողոպրած իր զոհերին և իր ոտը Բարդոյան լեռնաշղթայից այս կողմը պարզեց և շարունակեց արյունառությունը, մինչև բոլշևիկները Յայաստան մտան և մնացած հայությունը, «ազատեցին» թուրքի ճանկերից:

Մեզ պարզևած ազատության մասին մի պարզ գաղափար տալու համար ասեմ, որ հետագայում երբ 21 թվականին հայերը ապստամբեցին իրենց «ազատարարների» դեմ, պարտված հայությունը նորից թուրքիա էր փախչում, տաճկական սուրը գերադասելով բոլշևիկների կացնից:

Բոլշևիկյան Յայաստանը մի կատարյալ սառցաստան էր, որտեղ հայության ուղեղը սառեց իր գանգում բնավ չմտածելու համար, արյունը սառեց բազուկներում բնավ չաշխատելու համար:

Չեզ են հարցնում.

- Ի՞նչ «գիտակցություն» կարող եմ ունենալ ես հիմա, այսպիսի «կեցություն» ունենալուց հետո:

Ես կարո՞ղ եմ այս անլուր աղետները գլխիս բերած ՍԱՐԴՈՒՆ «կենդանիների թագավոր» անվանել:

Ուրեմն այսպես.

Տաճկաստանում ես ապրում էի անմեղ, անմեղ: Բայց տաճիկ կառավարությունը սրով ետև ընկած ուզում էր ինձ սպանել: Փախա իմ ռուսահայ եղբայրների մոտ, մի քանի տարի ապաստան գտա, հետո էլ այդ «եղբայրները» բռնեցին ու քսան տարով աքսորեցին հյուսիսի սառնամանիքները:

Իմ աքսորի առաջին գիշերը կինս ինձ դավաճանեց:

Իմ գրկի մեջ մեծացած որդիս մեծանալով՝ ոխերիմ թշնամի դարձավ ինձ: Իմ անեմամերձավորագույնը մոտեցավ ինձ ծեծելու համար:

Խմբագիրները ասում են նյութ բեր, մեկի տեղը տանում եմ տասնմեկը՝ ոչ մեկն էլ չեն տպագրում:

Տունս ցախանոց է, ութը տարի է պետությունից բնակարան եմ

ուզում չի տալիս:

Եթե արաբ բանաստեղծը իմ օրին լիներ, հիմա վաղուց էր փախել անապատ:

Բայց ես, ճիշտն ասած, չեմ ուզում փախչել անապատ, որովհետև այս րոպեիս ես ապրում եմ սովետական անապատում:

Յետո անապատ գնալը միտք չունի, փոխանակ ինձ հանձնելու անապատի իժերին, վայրի գազաններից, այստեղ, իմ շրջապատը հազր լիքն են իժերով ու գազաններով, թող նրանք ինձ ուտեն, ի՞նչ կարիք կա տեղից շարժվելու:

Դժվարությունն այնտեղ է սկսվում, երբ աշխարհ է գալիս մի մարդ, աշխատում է հագնել աշխարհային օրենքները և չի կարողանում: Նրանք ստանդարտ են, իսկ մարդը՝ կոշտուկներով լիքը:

Ի՞նչ անել: Կարո՞ղ ենք պահանջել, որ նա նախապես գուշակելով, թե ծնվելու է այդպիսի մարդ, իր օրենքները հարմարեցնել դեռ չծնված մարդուն:

Չէր կարող:

Նա ասում է՝ աշխարհն այս է, ուզում ես ապրիր, չես ուզում՝ քեզ համար «պրոտեզարանում» հատուկ աշխարհ չինել տուր:

Աշխարհ գալիս ես դեռ չէի տեղավորվել, երբ ինձ ասացին՝ թե դու մեռնելու ես...

Դե արի ու մի թքի այս տեսակ աշխարհի վրա:

Այո, ասացին պիտի մեռնես, բայց չասացին թե երբ: Այնպես որ ամեն քայլափոխին, երբ մի դժվարության էի հանդիպում, կարծում էի իմ մահվան ժամը հասել է:

Իմ կյանքի ամենադժվար մասը բոլշևիկյան տիրապետության շրջանն էր: Ինձ ասում էին՝ «Դու որ բոլշևիկների տիրապետության տակ կարողացար ապրել քառասուն տարի, մի վախենա, էլ չես մեռնի»...

Բայց դժբախտությունը միայն բոլշևիզմը չէր: Դրանք բազմաթիվ էին: Այս բոլորին հանդուրժել չկարողանալով, ցավից հանեցի աշխարհն «ոտքիցս» դեռ շարտեցի, ձեռք զարկելով հատուկ ինձ համար աշխարհ կառուցելու...երևակայությանս մեջ:

«Իմ ծնունդից մինչև մահը կապված է մի լար, երևակայությունս լարախաղացի նման անվերջ գնում-գալիս է այդ լարի վրա:

Ասում են ամենաարագ հաղորդակցության միջոցը ինքնաթիռն է հիմա, բայց սխալ է: Ինքնաթիռը չի կարող մարդու նման ծննդյան ու մահվան միջև ընկած ճանապարհը կտրել մի ակնթարթում, այդ ճանապարհը կտրում է երևակայությունը:

Իմ երևակայությունը այն թագբեհի թելն է, որ կապում է իմ կյանքի բոլոր երեկները իմ կյանքի վաղերին:

Չլիներ երևակայությունս՝ իմ երեկներն ու վաղերը կանցնեին իբրև անծանոթներ առանց իրար բարևելու:

Ես յոթանասուն տարեկան եմ, ամեն անգամ, երբ երևակայությունս երթևեկում է այդ տարածությունը՝ քառասուն տարվա վրայից ցատկում է: Այդ իմ չապրած տարիներն են: Այդ տարիներին բոլշևիկյան իշխանությունը եկավ, քացու մի հարվածով դուրս վճռեց ինձ դեկավարող կամքս, մի էլի նոխտա՞ դրեց վզիս, տարավ կապեց սոցիալիզմի դատարկ մտրին, և ես սա 40 տարի միայն ազատություն եմ զուռն:

Բայց մի ժամանակ ես մարդ էի... Այդ նույն բոլշևիկյան կառավարությունը ամբողջ 20 տարի նոխտայիցս բռնած ման ածեց իր բանտերում ու աքսորավայրերում: Երբ ուժասպառ եղա՝ բերեց կապեց ախոռը՝ մեռնելու:

Չի եմ ասում, որ 70 տարվանից քառասունի վրայից ցատկ կատարի:

Այդ ցատկը իմ երևակայությունը կատարեց:

Ու հիմա, երբ մեռնում եմ, չգիտեմ ո՞ր ձողին, ո՞ր ծառին, ո՞ր օղին կապեմ հեզ ձիուս սանձը, որ իմ մահվանից հետո էլ գնա-գա կյանքիս լարի վրա:

Պատերազմներում, երբ ընկնում է գինվորը, նրա ձին երկար չի հեռանում իր տիրոջ դիակից, կանգնում ու պաշտպանում է նրան գազաններից ու գիշակեր թռչուններից: Պատահել է ձի, որ մինչև վերջ էլ չի հեռացել իր տիրոջ դիակից:

Իմ ձի, աղաչում եմ քեզ, կանգնիր ու պաշտպանիր ինձ բոլշևիզմից: Նրանք պղծեցին իմ կյանքը, զեթ թողնեն որ մաքուր մեռնեմ:

Չթողին որպես մարդ ապրել, զեթ թույլ տան մարդ մեռնել...»

* Թուրքերեն՝ նոսրացնել, թեթևացնել:

** Թուրքերեն՝ պիտակ, դրոշմ

ՓԱՌԱՊԱՆԾ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Ապրիլի 1-ին կառավարությունը վերջապես ժողովրդի սուտ խոսելու պահանջի մասին էլ է հոգում:

Տարվա 364 օրը ինքն է ստախոսում, մի օր գեթ թողնում է ժողովրդին ստելու...

Կնոջ մասին մի գրող շատ ճիշտ բան է ասել: Ասում է՝ կինը նման է Պիգալի աշտարակին, ծովում է դեպի քեզ, բայց հեշտությամբ չի փուլ գալիս վրադ:

Բայց ճիշտ է նաև այն, որ եթե մի անգամ փուլ եկավ վրադ, էլ հավիտյանս դուրս չես գա տակիցը՝ կյանքդ կխորտակվի:

Կինը կրակ է: Քանի չես առել, մրսում ես, առնելուց հետո էլ այրվում ես: Մարդը, որ մինչև օրս կանգուն է մնացել, այդ նրանից է, որ կինը նահապետական զենքով է կռվում մարդու դեմ. երբ ատոմային զենք ձեռք ձգի՝ Մնաս բարով մարդկություն...

Ամուսնությունը ներկայումս շատ, շատ է հեշտացել: Առաջները մարդ ու կին միանում էին ձեռքերով. հիմա՝ պետլի է, երբ ուզենան կանջատվեն:

Առաջները կինը, լինելով անաշխատ, մեծ ծանրություն էր մարդու ուսին: Հիմա կին կա, որ մարդուց ավելի է փող ստանում և այնքան թեթև է, որ հաճախ մարդը, տարիներով զնալով, նոր, հանկարծ է ինանում, որ իր ուսերին... կին չկա:

Ես, որ փիլիսոփա եմ, այդ ոչ թե շատ խելք ունենալուցս է, այլ կյանքում լիաթոք չապրելուց:

Եթե աջ կողմից ինձ մի կին քաշեր, ծախ կողմից մյուսը, և ես միջոց չունենայի նրանց հասնելու, ի՞նչ գործս էր աշխարհի մասին մտածել և մարդկանց գործին միջամտել:

Կորչի աշխարհն էլ, մարդն էլ: Ինձ կին է հարկավոր:

Կռիվն իր տեղը, բայց ես ու կինս արդեն ծերացել ենք և շատ հաճախ նստում ենք ու իրար հետ այսպիսի զրույցներ ունենում:

- Կնիկ, - ասում եմ, - վաղ մյուս օր կնեռնեց ու թաղման ծախս չունեց:

- Դու գրող մարդ ես, քեզ պետությունը իր ծախսովը փառավոր կթաղի:

- Եթե իմանամ, որ պետությունը ինձ պիտի թաղի, այն էլ փառավոր, ես այլևս չեմ մեռնի: Մեր եղած չեղածը հավաքենք, դու մեռիր, մինչև տեսնեմ ես ի՞նչ պիտի անեմ:

- Ինչո՞ւ, քա:

- Ա՛յ կնիկ, գիժ խոսք չե՛ս: Ես իմ ողջ կյանքում աշխատել եմ այնպիսի դիրք բռնել, որ կառավարությունը իմ անունը չտա, հիմա թույլ տամ, որ մեռնելուցս հետո ինձ մեծարի՞:

Ի՞նչ կասի ժողովուրդն իմ մասին: Չի՞ ասի՝ այս մարդը իր կենդանությանը պայքարեց կոմունիզմի դեմ, մեռնելուց հետո զիջեց և ընդունեց նրա մեծարանքը:

- Մեռնելուց հետո ինչ կուզեն ասեն: Մահվանիցդ հետո դու կարող ես մինչև անգամ մտնել կոմունիստական կուսակցության շարքը:

- Ա՛յ կնիկ, հերիք է հիմար բան խոսես. մեռնողը զերեզմանը թողած նրանց շա՛րքը կմտնի...

Երբ բռնությունը դռնով ներս մտնի, սերը պատուհանից դուրս կփախչի:

Մեզանում սովորություն է դարձել կին առնելը ծներուկ առնելու նմանեցնել:

Ճիշտ է որոշ նմանություններ կան, բայց տարբերությունն ավելի մեծ է:

Ծներուկ առնելիս կարող ես կտրել տալ նոր վերցնել. իսկ կնոջը չես կարող կտրելով առնել. պիտի ամբողջ վիճակում տուն բերես՝ հետո կտրես: Քո բախտը. կարող է կարմիր դուրս գալ, կարող է «դրուն»: Երբ ծներուկը «դրուն» է դուրս գալիս՝ կարող ես ածել անասունների մտուրը ու հանգստանալ, իսկ «դրուն» կինը մինչև կյանքիդ վերջը պիտի ուտես, չիմանալով ինչ բան է ծներուկը:

Ամուսնությունը վիճակախաղ անգամ չէ. վիճակախաղի ամենամեծ դժբախտությունը այն է՝ որ քաշածդ տոմսը կարող է փուչ դուրս գալ, իսկ ամուսնական վիճակախաղում փուչ տոմս գոյություն չունի. նրա բոլոր տոմսերն էլ շահում են կամ երջանկություն, կամ դժբախտություն:

Ես ամուսնության մասին հետևյալ կարծիքն ունեմ. եթե հատուկ քեզ համար մի ծնողի պատվեր չես տալիս կին ծնելու՝ նախապես ծնված պատրաստի կինը երբեք վրադ չի ստտելու:

Ես կարծում եմ, որ բոլորովին կարիք չկա, որ մարդ անպայման աշխարհայացք ունենա: Եթե այդ անհրաժեշտ լինել՝ Աստված, այն ժամանակ, երբ Ադամի կողքի ոսկրից կին էր դուրս հանում նրա համար, մյուս կողմից էլ մի աշխարհայացք կհաներ Ադամին՝ դավանելու համար:

Երբեք, ոչ մի դարում կինն այսպես ստրուկ չի եղել, ինչպես հիմա: Կինը մարդու հետ հավասար քար է քաշում դրսում, երեկոյան տուն դառնալիս, երբ մարդը պառկում է հանգստանալու, կինը սկսում է իր երկրորդ հերթի աշխատանքը, մաքրում, կարգի է բերում տունը, կերակուր է պատրաստում, լվացք, թափ և այլն և այլ անվերջ աշխատանքներ՝ մինչև քնելու ժամանակը:

Պառկելիս, դեռ իր ջարդված մարմինը չհանգստացրած՝ մեկ էլ մարդը այն կողմից

ծայնեց.

- Արուսյակ կամ Աստղիկ, եկ քեզ սիրեմ...

Սև գա էն սիրո վրա: Մեր կնոջը ոչ թե պիտի սիրել, այլ կարեկցել, խղճալ, ափսոսալ: Ես լաց եմ լինում: Ո՞վ է տեսել կովը եզի հետ լծել, հետո էլ թամբել, հետո էլ կթել, վերջն էլ սիրել:

Էլ չեմ խոսում այն ծառայող կանանց մասին, որոնք լվվում են պաշտոնով իրենցից բարձր բոլոր աստիճանավորների կողմից:

Իմ կինը երբ առողջ է, իր ողջ էներգիան գործածում է ինձ վրա գոռալու, վրաս բարկանալու, գլխիս փոթորիկ հանելու, ճիչ ու աղաղակ բարձրացնելու, հայիոյելու ու անհիծելու վրա:

Մի չտեսնված անքամի փոթորիկ, մի ամուսնական տայֆուն իր բոլոր հետևանքներով:

Ես որպես մարդ՝ ամեն օր սխալվում եմ: Օր է պատահում մինչևկիսկ, որ երկու անգամ եմ սխալվում, իսկ կինս իր ողջ ամուսնական կյանքում մի անգամ իսկ չի սխալվել ու չգիտի ի՞նչ բան է սխալվելը: Երբ մեկը այս ամբողջովին սխալ ստեղծված աշխարհում չի իմանում ինչ բան է սխալը՝ ի՞նչ կարող ես անել, պետք է նրա գործած բոլոր հանցանքները վրադ բառնաս ու քաշես:

Բայց այս զարհուրելի կինը, երբ հիվանդանում է, քառասուն աստիճան տաքության մեջ մի տեսք ինչպես մեղմանում է, քնքշանում ու հեզանում: Հայացքը մեղմ ու շոյիչ, խոսում է շշուկով, ինչպես մտերիմներն են խոսում, անգամ ժպտում է երեսիս...

Ախ, ինչ մեծ երջանկություն է եղել հիվանդ կին ունենալը:

Այս ամուսնությունը այսպես էլ թող գնա, բայց ես հաստատ վճռել եմ, երկրորդ անգամ ամուսնանալիս անպատճառ մի մահամերձ կին առնել:

Սա երկու առավելություն կարող է ունենալ. մեկը այն, որ քնքուշ կվերաբերվի հետո, երկրորդ էլ, երբ մեռավ՝ միանգամից կազատվես կնոջ խեղ ու շառից...

Մի օրիորդի եմ ճանաչում, 45 տարեկան է արդեն ու չի ամուսնացել:

Իմ հարցին, թե ինչո՞ւ չի ամուսնանում՝ պատասխանեց.

- Միշտ ավելի լավին սպասելով, ձեռքս խնդրողներին մերժեցի, հիմա էլ ուշ է արդեն:

- Հապա ինչպե՞ս պիտի ապրես մեն-մենակ:

- Կոմունիստ կոռուպցիոն, կապրեմ:

- Կոմունիզմից ավելի ես ուշացել, - ասացի, - կոմունիստ պիտի դառնալ ավելի վաղ, մանկական հասակում, երբ աշխարհ ճանաչեցիր, այլևս հնարավոր չէ:

Կինս, տարիների ընթացքում կոպեկ-կոպեկ խնայողություն անելով, իր համար մի հազար ռուբլի թաղման ծախս է պատրաստել: Երբ իմացավ ամենաթանափին թաղման համար առնվազն երկու հազար է հարկավոր, դարձավ ինձ և հարցնում է.

- Մարդ, հապա ինչ անե՞մ:

- Ի՞նչ պիտի անես, կիսով չափ պիտի մեռնես, - պատասխանեցի ես ու ավելացրի. - Ես ինձ առաջուց թաղման ծախս չեմ

պատրաստի: Մեռնելիս քանի ռուբլի ունեցա, թաղման բյուրո կերթամ ու կասեմ. «Առեք, այսքան ռուբլու ինձ թաղեք, ավելին չուներեմ»:

Երբ Թուրքիայում երիտասարդ թուրքերը Սուլթանին գահընկեց անելով Եգիպտոս էին աքսորում, սա պահանջեց իր հետ աքսորել նաև իր հարեմի վեց հարյուր կանանց: Եվ մինչև չառավ չգնաց:

Սուլթանը, որ տարիքն առած մեկը լինելով վեց հարյուր կին պահանջեց, ձեզ եմ հարցնում, ինչքա՞ն ժողովուրդ պիտի պահանջեն կոմունիստները, որոնք նոր այս տարի ոտք դրին քառասունի մեջ:

Այ սուլթան. քո թամահի տունը շեն կենա, քո դարավոր գահն եմ շուռ տալիս գլխիդ՝ դու դեռ կնկա մասին ես մտածում: Ի՞նչ հավես...

Աշխարհի բոլոր թագավորներից սուլ-

թան Համիդին եմ նախանձում, որովհետև վեց հարյուր կին ուներ:

Բայց դեմ եմ հարեմական սիստեմին, հարեմը սիրո դամբարանն է: Որովհետև այդ գահրունար գագնունքը բացառապես փոխարարծուքունն է պահանջում:

Սուլթան Համիդը սիրուց համ առնելու համար պետք է ոչ թե բոլոր կանանց հավաքեր հարեմ լցնել, այնպես ինչպես բուլշիկները գյուղացոց հավաքեցին կոլխոզ լցրին, այլ բաց թողնել իր կանանց, իրենց «հողը» իրենց հանձնելու և ասե՛ր՝ գնացե՛ք ձեզ համար ազատ մշակե՛ք ձեր կավածքը՝ միայն ինձ տասնորդ տվե՛ք:

Բուլշիկները համարյա կիրառում են սույն մեթոդը, միայն մի փոքր տարբեր ձևով: Նրանք տները մտնելով՝ բոլոր կանանց հիմնարկները լցրին՝ հայտարարելով նրանց ամուսիններին.

- Գիշերը ձեզ՝ ցերեկը մեզ...

Այսինքն՝ հավասարություն, եղբայրու-

թյուն...

Բոլոր մինիստրների կանայք սիրահարվում են իրենց մարդու վարորդներին:

Սոցիալական ապահովության մինիստրի վարորդը չի կարող բավարարել իր տիրուհուն, ծեր է արդեն ու այսօր դեղատուն էր եկել երիտասարդացնելու դեղ ճարելու: Դեղագործին ասում էր.

Հոգուդ մատաղ, մի ճար արա, եթե չբավարարեմ կնոջը, ինձ պաշտոնից կազատի, ու ընտանիքս քաղցած կմնա:

Եվ ի՞նչ... իր մինիստրին պտտեցնելու, նրա կինը սիրելու տաժանակիր այս զույգ աշխատանքների համար ի՞նչ ստանա, որ լավ լինի:

Ընդամենը 500 ռուբլի:

Արի ու 500-ով մինիստրի կնիկ սիրիր:

Դա խի՞ղճ է:

Լեռ ԿԱՍՍԱՐ

ՆՊԱՏԱԿ

Մարմանդ անձրև է գալիս: Համատարած մանր անձրև: Օդը խոնավ մշուշով է հագեցած: Անտառը, սարը, քարը խոնավանում են աշնան անձրևից: Մի տեսակ խոնավանում է նաև մարդը: Տխրություն է իջնում. վիատ, կարոտախառը, անհասցե տխրություն: Մոմ վառելու օր է: Կիրակի է: Խոստացել եմ մոմ վառել: Գնում եմ Կեչառիս: Յոթ հատ մոմ եմ վառում: Երկար սպասում եմ վառվեն վերջանան: Կանքը ներշնչող է: Ազդեցիկ է Գրիգոր Մագիստրոսի կառուցած տաճարը: Կամարները, քարերի մեծությունը, գմբեթը, խաչերը: Ուժ, հավատ, նվիրում: Նաև իշխանություն: Ու այսպիսի մարդը իր գավառը փոխանակեց, գնաց Բյուզանդիայի խորքերը: Չարմանալի է: Թե այնտեղ ինչ էր անում, անհայտ է: Այստեղ իշխան էր, գրող էր, միտք էր, ու նաև Կանա տառեխ էր սիրում ու նամակ էր գրում. «Շերամիկ, երբ որ գաս, ձուկն բեր»: Այ՛ք քեզ մարդ: Առեղծված է, հայի առեղծված. այսպիսի վանք շինես ու թողնես գնա՞ս քո հողից: Եթե այսօրով դատենք (իսկ անցյալը միշտ այսօրվա պես է եղել), երևի գնաց Բյուզանդիայի մայրաքաղաքում համահայկական հավաքներ կազմակերպի, որ փրկի Հայաստանը: Հայաստանը թողեց, գնաց Հայաստանը փրկելու: Քիչ էր, փոքր էր իր գավառը, կամ դժվար էր տանում Բագրատունիների իշխանությունը, ինքն ավելի գրագետ էր, ավելի գիտակ էր, գնաց Բյուզանդիո մեծերի հետ վիճելու, գնաց իր մագիստրոսական մեծությունը չափելու հավասարների հետ, որ փառքը տարածվի աշխարհեաշխարհի ու ետևից քաշի տանի Արծրունիներին, Տայեցիներին, Տաշիրցիներին, ի վերջո Բագրատունիների իշխանության համար կարծանման հիմքը դնի իր առաջին լքմամբ և Մեծ Բյուզանդիայի բովանդակ տարածքում սփռի գավառ առ գավառ տեղահան արած իր ճորտ ժողովրդին, որ հետո նստի ի մի բերելու, մի Կիլիկիայում մի պտղունց հողի վրա ժողովելու, պետություն դառնալու մրմունջը մորմոքի...

Մի բան հասկանո՞ւմ եք այս ազգից, այս ազգի մտավորականներից, իշխաններից, թագավորներից: Ուժ ունեն լռում են, թուլանում՝ հոխորտում են: Տիգրան Մեծի պես թագավորին ի՞նչ օրը գեցեցին: Այսօրվա պես զգում եմ. մի քառասուն սերունդ այն կողմ է, զգում եմ: Թե ինչ գարն էր, ինչպես էր եղել, եղել էր, ու քառասուն տարի ձիուց չիջավ, թուրը ձեռքին երկիր էր սարքում, սարքում էր, որ երկու հազար տարի փշուր-փշուր անենք, չարծնի: Բայց չթողիք, նրան էլ չթողիք: Չէ՛, ո՞նց կլինի Հռոմի դեմ Պարթևի հետ դաշինք կնքես, մեր երեկվա թշնամին է, նրանք հելենական մշակույթի կրող են, մենք նրանց պես ենք, արի թող զորք-բանակ, գնա ընկի ոտքեր հռոմ զորավարի, թող մեզ իրենց դաշնակից հռչակի, նրանց շվաքի տակ կապրենք: Տարան արժանապատիվ հսկա ծրուկուն Պոմպեոսի Պոմպեոսի դռանը, և այնքան խայտառակ էր փաստը, որ նույնիսկ պատմիչների գրիչը չզորեց գրել: Պոմպեոսի մեջ մարդկություն դրին, հարգանք դրին Թագի ու Մեծի նկատմամբ, ու նա ելավ չոքած տեղից, հանց

նստեցրեց կողքը հզորներից հզորին Արևելքի: Ու հետո նորից հոխորտանք: Թուլի, անուժի հոխորտանք. մինչև Արշակ Երկրորդը, մինչև Պապ թագավոր, սրանց էլ մեկին պարսից դուռը հրեցինք մորթվելու, մյուսին՝ Բյուզանդիոն, ու դարձյալ մենք ենք, որ կանք: Ու անվերջ խիզախման, անվերջ մաքառման երգեր ու ասքեր «անվերջ Սասնա ծռեր ու Դավիթներ» մինչև մին գարկող հազար ջարդող Քաջ Նազար: Հինգ տարեկան երեխա լինենք կարծես: Մեզ ռուսը հրում է թուրքի երախը, թուրքը ծեծում շանսատակ է անում, ետ ենք դառնում փեշից կախվում, թե՛ ծեծեց: Սրանք մեր հինգ տարեկան գլխի վրայով իրար աչքով են անում ու նորից հրում թե՛ գնա, մի վախեցիր, ես այստեղ եմ, գնա: Ու մանկամտորեն նորից ենք գնում ու նորից չենք խրատվում: Ու արդեն քանի անգամ ու քանի դար... Լեզուս չի զորում նույնիսկ վրացին է մեզ խաղի մեջ քաշում արդեն՝ հազար հինգ հարյուր տարի: Խաղ խաղից Բյուզանդիա, Բյուզանդիայից արաբ ու թուրք մենք նրա խաղը խաղում ենք, ու անընդհատ իրենք պետություն են, մենք՝ դաշնակից, թեկուզ... ռազմավարական: Դե, արի բան հասկացիր:

...Ասում ենք՝ ազգային ծրագիր, գլուխներս բռնած տնքում ենք, կուսակցություն-կուսակցություն պատառ-պատառ եղած նոր անիվ ենք փորձում հորինել ու հարց չենք տալիս մեզ, թե այդ որ պետական ազգը, ավելի ստույգ՝ պետություն ունեցող ազգն է այդ կարգի բաներ մոգոնում: Չէ՛ որ ազգային ծրագրի առավելագույնը հենց պետությունն է: Սեփական, բարգավաճ պետություն ունենալը ազգային գերխնդիր է ու բոլորի համար, բայց... Չէ, մեզ մի ուրիշ ազգային ծրագիր էլ է պետք, մեզ գոյատևման, հարատևման, չգիտեն էլ ինչատևման ծրագրեր են պետք, բայց առանց պետության: Եվ անկանոն, ոչ գիտական, այստեղից-այնտեղից թեքրած ռոմանտիկ ցնդաբանությունները գալիս լըցնում են արհեստականորեն ստեղծված պարապը: Ու ժողովրդի ուղեղը դժմում է, չի մտնում ազգային ծրագիրը ազգի գլուխը, եթե մտնում է ոմանց գլուխը, դառնում են, Թումանյանի ասած, «գաղափարագար», և անպտուղ ծրագրից հուշտ եղած ազգը լույս տեսած խավարասերի պես փախս է տալիս իր հայրենիքից, իր հողից, իր պետությունից: Այո՛, պետությունից, որովհետև իրենց չի համարում, չի զգում, չեն ասում, որ իրենն է: Ոչ միայն այն պատճառով, որ լավ չի ապրում (հենց լավ ապրողն է գնում), այլ որովհետև անկախ պետականության գիտակցում չունի, անկախ, սեփական պետությունը սարքելու արժեքը չի զգում, չի՛ գնահատվում ամեն մեկի և յուրաքանչյուրի ջանքը այս հողի վրա: Այնինչ ամենաչնչին մարդու ամենաչնչին լուման անփոխարինելի է երկրի համար, սեփական երկրի:

Ուրեմն պետություն ունենալն ու պետության մեջ հարուստ, հավասար, սրտանց ապրելն է ազգային գաղափարախոսու-

թյունը: Ու հանրության այդ գիտակցումն է, որ պետք է հզորացվի, դարձվի անմրցակից: Թե չէ մի քանի գավառ է ազատագրվել, ու տասը տարի անընդմեջ զգվածովում ենք, թե որ թիմի, որ կուսակցության, որ կլանի շոկատն է ավելի լավ կռվել: Ու այս արանքում պետություն չի՞ եղել, պետական զորք չի՞ եղել, չի՞ եղել կազմակերպված, կենտրոնացված որևէ բան: Պետությունը միայն «խավարի ու ցրտի» հեղինակն է, բանակը, զինվորը կապ չունեն պետության հետ, երկնքից իջել ու հերոսաբար ջարդում էր թաթար հրոսակին: Առասպել ենք սարքում մեր աչքի առաջ կատարվածը, որ իրականությունից պոկենք, որ արմատ չձգի այս հողում ոչ մի բան, ու ահա ինքը՝ ժողովուրդը, այս պետության ժողովուրդը իր գրկանքների զնով նվաճված հաղթանակներին չի հավատում, սկսում է ռուս ու կազակ փնտրել, որ նրա վրա գցի, ինքն ազատվի այդ «մղձավանջից»:

Ու զարմանալիորեն, նախորդ դարասկզբի բոլոր մեծ ու փոքր ձեռնամարտերը, մի թուրքի ասկյար սպանած ֆիդայու քաջագործությունը երգ ու ասք է դարձել, գիրք ու վեպ է դարձել, այսօրվա մեր պետական (չգիտեն վերջին քանի հարյուր տարում) բանակի հաղթանակը՝ գրեթե ոչ մի տող: Ուրեմն չի՞ եղել, մերը չի՞ եղել: Եղել է, մերն է եղել, բայց պատվիրատու չկա, պահանջարկ չկա: Նախկինի պատվիրատուն խնդիր ուներ լուծելու. մեծ տերության հարավային սահմանագլխին ծվարած այս ժողովրդին ոգևորված պահելու, հարկ եղած դեպքում օգտագործելու խնդիր ուներ, հիմա չունի: Նա չունի, մենք ունենանք, ու թող լինի պետության ազգային ծրագիր:

Ո՞վ չգիտի, թե երկրորդ համաշխարհային պատերազմի մեր հայրենական մասով հայ ժողովուրդն ինչ գոհեր է տվել ու ինչ գրկանքներ է կրել: Երեք հարյուր հազար զոհ է տվել: Մի ամբողջ ազգ հինգ տարի խոտ է արածել, որ ռազմաճակատին հաց տա, զենք տա, զինվոր տա: Իսկ մեր կռիվը, մեր զրկանքը մեր կռիվի համար «ցուրտ ու խավարի» դաժան տարիներ են, օտար պետության դրոշի ներքո կռված հարյուր հազարները հերոսներ են, իսկ մեր հայրենիքի, մեր պետության դրոշի ներքո մարտնչած ու հերոսացած տասը-քսան հազարը գոռով բանակ քշված խեղճուկրակ երեխեք: Խորենացին կասեր. «Ողբան գրեզ, Հայոց աշխարհ»:

Բայց հո չի՞ կարելի խորենացու ողբը հիմն դարձնել, չի՞ կարելի սրա-նրա փեշի տակ կույ չեկած քարշ գալ միշտ: Պետք է ապրել. ուժեղ, ազատ... Իսկ դա միայն սեփական պետությունն է հնարավոր դարձնում: Արյունս թույն է դառնում, երբ ասում են. «Սա երկիր չի դառնա, հլա զնա Եվրոպա, տես ի՞նչ կյանք է»: Երկիր

դարձնում են, չի՞ դառնում: Թիզ առ թիզ, մարդ առ մարդ, ուզես-չուզես պիտի դարձնես, թե չէ ուրիշը կգա կդարձնի, բայց ի՞ր համար: Տե՛ս, աչքներիս առաջ թուրքը հինգ-վեց հարյուր տարում օտար հողի վրա սեփական երկիր սարքեց: Դժվար, սրան-նրան մորթելով, աշխարհից արհամարհվելով ու բարոյական խրատներ լսելով իր գործն արեց ու այսօր երկիր է: Մե՛ծ, հզո՞ր պետություն ու ազգ է: Երկրով մեկ թուրքական դրոշն է փողփողում հպարտ, ամեն փողոցում լոզունգ է հնչում. «Հպարտ են, որ թուրք են»: Իսկ մենք հպարտ չենք, որ հայ ենք: Թե՛ հպարտ ենք միայն ուրիշի հողում, ուրիշի սեղանի շուրջ կույ եկած բաժակ բարձրացնելիս կամ էլ համահայկական լոզունգներ հռչակելիս՝ օտար ափերում:

Աշխարհիս հզորները բոլոր ժամանակների պես քարտեզը դրած մեջ-մեջ են անում երկրները, Ռուսական կայսրությունը իր անափ ծփանքի մեջ շագրեցի կաշվի պես կարճաճում ավարտվում է անգիտակից՝ մենք նրա փեշից խախտված Իսրայել Օրի, թուրքական մոլուցքի հիշողությունից խելքներս թռցրած ականցներս չենք պոկում երկհարյուրամյա ռուսական սնամեջ հեքիաթից, և հայի հիշողության ծալքերն իրար չեն գալիս արդեն քանի՞ դար... Հանդարտվիր, մի տագնապիր, ինչպես երկիրը, այնպես էլ տողը առանց տագնապի, հանգիստ վիճակում է ստեղծվում: Միանգամից չի ստեղծվում ո՛չ տունը, ո՛չ էլ երկիրը: Միանգամից չի ստեղծվում, բայց շինվում է, որ ստեղծվի, բայց հավատ է լինում, որ շինվի:

Ինչո՞ւ են ասում այս ամենը: Որ ցավ պատճառեն: Ո՞ւն: Առաջին հերթին ինձ: Ցավը սիրուց է ծնվում: Անսեր ցավ չի լինում: Նաև անցավ սեր չի ծնվում և չի ստեղծվում երկիր: Ինչո՞ւ կպանք մեր մեծերին, ինչո՞ւ Գրիգոր իշխանից սկսվեց մեր ցավը. որով-մետև սեր կա առ մեծն ու սիրախառն ցավ: Ու գիտակցված թե չգիտակցված այդ սիրո ու ցավի մեջ ժամանակը իր հավերժական պտույտն է անում, երկրագունդը արևի սիրով խենթացած ձգտում է նրան, ու չնայած որքան պտտվում է նույն հեռավորության վրա է մնում, բայց չի պոկվում նրա ձգողական դաշտից, արկունակում է իր անհույս սիրո պտույտը: Իսկ մենք ինչո՞ւ ենք պոկվում մեր երկրի ձգողական դաշտից: Չգիտեն:

...Կեչառիսի վանքի բակում չգտա Գրիգոր Մագիստրոսի տապանաքարը մյուսների շարքում: Մյուսները պառկած են դարերի խորքում, ու նրանց տապանաքարերը ուղի են դեպի տաճար:

Արտակ ԿԱՐՂԱՅԱՐՅԱՆ
26-27 հոկտեմբեր 2003թ.

Родины может быть... две

Кто я? Откуда я родом? Кто мои предки? Знаю только одно: я - пока нераскрытая почка нашего гигантского родового дерева.

Деревня Глазково, где я живу, не очень большая. Наш маленький уголок большого мира живет ежедневными заботами и разнообразными проблемами. Жизнь в деревне кажется одной и той же, самобытна.

Красиво утром в деревне. С этой и с той стороны слышны крики петухов. Одному отзывается другой, и, таким образом, с их дружным зовом приходит рассвет. Сейчас на улице весна. Издалека слышен рокот работающего трактора. От земли исходит теплый пар.

Я хожу по улице и хочу всем сказать: «Доброе утро!». Вот медсестра, которая несколько раз лечила меня; пекарь, чьими руками печется хлеб, который едим каждый день; улыбающаяся почтальонка - все, все, ставшие родными для меня. Сколь дороги мне каждый камешек и листочек этой деревни, каждый клочок этой земли!

Я знаю, что у Байрона было две родины: Англия и Греция. А вероятно такое, чтоб человек имел две родины? Если меня

спросят, я отвечу: «Да». Моя родина - Россия, но и Армения. Я живу сейчас в России. Первая буква, которую я написала, была русская «а». Первое прочитанное мною слово было русским. Сегодня все, что русское, уже мое. Родные мне, похожие на, небо голубые глаза, золотистые волосы, напоминающие лучи солнца, достигающие до неба белые березки, вечнозеленые ели, бесконечные леса, русские песни и пляски, веселые частушки. Сегодня это все мое, но в моих воспоминаниях и другое. Мое месторождение - город Арташат в Восточной Армении. Он находится перед библейской горой Арапат. Мои предки приехали из далекой Персии, провинции Хоя, и проживали там. С собою они привезли традиции и диалекты, на которых до сих пор разговаривают мои бабушки и дедушки, родители. Где-то в четвертом веке мои предки приняли христианскую религию греков. Я чувствую себя дважды гордой, что я представительница того народа, который известен миру еще с древних времен, в божественной земле находятся могилы моих предков. Приоткрывая завесу годов,

я вижу лицо моего деда, с которым никогда не встречалась. Он, говорят, с нетерпением ждал моего рождения. Я дедушку не видела, но помню его. Помню его грубые и потрескавшие от работы руки. Он был хорошим мастером, у него были золотые руки: ремонтировал автомобили - и машины долго и бесперебойно работали. Бабушка (мать отца) была колхозницей, работала в поле, после работы бабушка и дедушка обрабатывали свою землю: выращивали виноград и гранаты, персики и айву.

Когда я родилась, дедушка уже ушел из жизни, и меня ласкали руки другого дедушки, отца мамы. Когда я немного подросла, он с собою брал меня на работу. Я первый раз увидела то животное, молоко которого я пила каждый день с большим удовольствием, и очень обрадовалась, что дедушка лечит их.

Потом с бабушкой первый раз пошла в школу, сидела со старшими учениками на школьных скамьях, бабушка все время рассказывала и объясняла. Постепенно

Михаил ПИОТРОВСКИЙ: «Я ВСЕГДА ГОРЖУСЬ ТЕМ, ЧТО Я АРМЯНИН...»

Родом из Еревана

Представлять кратко Михаила Пиотровского, как и любого другого выдающегося человека, не так-то просто. В том смысле что как добросовестно ни старайся изложить все его заслуги и достижения, все равно что-нибудь да упустишь. А если постараться ничего не упустить, то в итоге из одной только биографической

справки выйдет предлинный опус, никак не вписывающийся в ограниченный формат журнального пространства. Собственно, Михаила Борисовича Пиотровского в Армении все знают, и потому особо вдаваться в подробности не имеет смысла.

СЫН ВЫДАЮЩЕГОСЯ АРХЕОЛОГА БОРИСА ПИОТРОВСКОГО (директора Государственного Эрмитажа в 1964-1990гг.) и Рипсима Джанполадян (тоже археолога по специальности), директор Государственного Эрмитажа, блестящий ученый-арабист, член-корреспондент Российской Академии наук и Академии художеств РФ, действительный член Академии гуманитарных наук, профессор Санкт-Петербургского государственного университета, член Совета по культуре при президенте РФ, президиума Российского комитета ЮНЕСКО, Международного совета музеев, экспертного комитета по выставкам при Совете Европы и т. д., человек, отмеченный высокими наградами Нидерландов, России, Франции, Швеции. А еще почти 10 лет назад в честь отца и сына - Бориса и Михаила Пиотровских - Международный астрономический союз присвоил одной из открытых малых планет имя «Пиотровский».

«Я родился в Ереване, но много лет здесь не был. Ереван, конечно, изменился, но он сохранил свой стиль и дух», - поделился своими впечатлениями с журналистами Михаил Борисович, прибывший в Армению с коротким трехдневным визитом по приглашению Фонда развития «Кавказский институт демократии». В его расписании - посещение музеев Армении, первопрестольного Эчмиадзина, поездка в Гарни и Гегард, две лекции - в РАУ и Ереванском государственном университете, встречи с президентом Армении Робертом Кочаряном, Католикосом Всех Армян Гарегином II и т. д. Первым же пунктом в насыщенной программе стало общение с армянскими СМИ.

Время собирать камни

«Пришло время новых инициатив, - считает М. Пиотровский. - Мы должны искать и находить новые, нестандартные формы сотрудничества на постсоветском пространстве в сфере культуры. После развала Союза прошло достаточно времени, все уже немного отдохнуло друг от друга и готовы сотрудничать. Использовать то лучшее, что мы имели в совместном прошлом, отбросить устаревшее - это очень важно при поиске новых форм общения».

Я СОБИРАЮСЬ ВСТРЕТИТЬСЯ С АРМЯНСКИМИ КОЛЛЕГАМИ, представляющими различные культурные учреждения, в частности музеи Армении, и мы вместе решим, каким должно быть наше сотрудничество в будущем. Планов предостаточно. Буквально недавно из Эрмитажа в Москву переехала выставка «Реликвии Святого Эчмиадзина», ознаменовавшая собой открытие Года Армении в России.

Эта выставка была очень символична - как праздник художественный, праздник христианства, причем именно восточно-христианства. К концу этого года мы планируем обновление экспозиций, посвященных Урарту, залов, посвященных Армении, армянскому искусству. Мы выделим специальное место с правильным освещением (раньше у нас его не было) для экспозиции нескольких древних армянских рукописей. В армянском

зале будет прекрасно представлен Скевский складень - один из шедевров киликийского ювелирного искусства. Кстати, несколько лет назад мощи армянских святых из этого складня мы передали Армянской Апостольской церкви».

Рынок искусству не помеха

По мнению М. Пиотровского, музеи должны противостоять негативным проявлениям рыночных условий. Музеи должны показывать своей деятельностью, что памятники культуры и искусства - это, в первую очередь, собственность всего человечества, что критерии культуры, духовности стоят куда выше, чем меркантильные, денежные интересы отдельных людей.

КОНЕЧНО, МУЗЕИ СЕГОДНЯ СУЩЕСТВУЮТ В ОБЩИХ УСЛОВИЯХ РЫНОЧНЫХ РЕАЛИЙ и должны уметь выживать и развиваться, зарабатывать деньги, и они это умеют. Вопрос в том, чтобы деньги зарабатывались правильными путями и чтобы денежный фактор, заработка, доход не были поставлены во главу угла как критерий успеха.

«В этом плане у нас постоянно идет борьба с рыночниками и разными правительственными учреждениями, которым мы объясняем, что можем зарабатывать деньги, но никто не должен заставлять нас это делать», - заключил Пиотровский.

Археологические перспективы

и реставрационные проекты

«В отличие от всех остальных республик бывшего Союза, в Армении всегда была и есть мощная археологическая школа», - сказал М. Пиотровский, добавив, что собирается переговорить с армянскими археологами по поводу возможных новых совместных проектов.

ТО ЖЕ САМОЕ КАСАЕТСЯ ПРОЕКТОВ В ОБЛАСТИ РЕСТАВРАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ и обмена опытом в этой сфере. «Эрмитажная школа живописи очень консервативна в реставрации и одна из лучших. Во всяком случае, мы гордимся тем, что в отличие от европейских реставраторов мы не испортили почти ни одной картины. Так что в сфере реставрации у нас есть опыт, которым мы могли бы поделиться», - считает Михаил Борисович.

Кто обижает армян?

«С одной стороны, я армянин, с другой - обрусевший поляк и в разных ситуациях ощущаю себя по-разному. В Армении, особенно если все вокруг проявляют излишний армянский национализм, я чувствую себя гордым русским и возмущаюсь. В Петербурге, наоборот, иногда бываю гордым поляком» - это отрывок из интервью Михаила Пиотровского изданию «Профиль».

НА ВОПРОС, КОГДА ЖЕ МИХАИЛ БОРИСОВИЧ ОЩУЩАЕТ СЕБЯ ГОРДЫМ АРМЯНИНОМ, он ответил: «Гордым армянином я ощущаю себя всегда. Но армян никто никогда не обижает. По крайней мере, при мне никто никогда про армян плохого слова не говорил... На самом деле я очень горд тем, что во мне есть армянская кровь и сочетание нескольких культур. В общем-то, шутка по поводу того, что я сам являюсь результатом дружбы и сотрудничества армянского и русского народов, совсем и не шутка, а чистая правда...»

В большой помойке

В курсе ли М. Пиотровский, что самые низкопробные азербайджанские сайты спекулируют именем Бориса Пиотровского и манипулируют его научными концепциями, используя их в целях антиармянской пропаганды?

ОКАЗАЛОСЬ, МИХАИЛ БОРИСОВИЧ НЕ В КУРСЕ. «Я этого не знаю. Интернет - это же большая помойка. С другой стороны, не представляю себе, чем азербайджанцы спекулируют. У Бориса Борисовича были довольно четкие научные концепции. Правда, допуская, что они далеко не всем могут нравиться - и в Азербайджане, и в Армении. Но относительно спекуляции его именем я ничего не знаю...»

Где находятся урартские древности?

«Урарту - это такая глубокая древность, и из народа Урарту произошли и заимствовали культуру многие другие народы Закавказья. Поэтому говорить о том, что Урарту - это только армяне, а армяне - только Урарту, не совсем правильно.

КОНЕЧНО, ТУРКИ НЕ ПОТОМКИ УРАРТУ, равно как и азербайджанцы, а у грузин кое-какие права гордиться своим урартским происхождением есть», - считает М. Пиотровский. Отвечая на вопрос о вывозе в свое время из Армении в Санкт-Петербург урартских древностей, Пиотровский отметил, что раскопки Урарту велись в те времена, когда практически все находки археологов на территории Советского Союза оставались в музеях, и запасники Музея истории Армении забиты урартскими древностями. А те древности, которые находятся в Эрмитаже, попали туда либо до революции 1917 года, либо были подарены правительством Армении. И их, кстати, немного. Они прекрасно представлены и представляют именно Урарту вне Армении, что очень важно: если держать все в одном месте, то многие люди просто не будут знать об истории Армении и ее историческом, культурном наследии.

Зара ГЕВОРКЯН.

СОЧИНЕНИЕ ТОВМЫ МЕЦОПЕЦИ НА РУССКОМ

«Пытливым и любознательным людям следует знать, что время делится на прошлое, настоящее и будущее. И вардапеты церкви должны быть искусны в трех вещах: рассказывать о прошлом, говорить о настоящем, знать будущее и предостерегать», - так начинает Товма Мецопеци свою «Историю Тимурленга и его преемников», полный русский перевод которой впервые издан Институтом литературы им. М. Абеяна НАН РА при финансовой поддержке Католикоса Всех Армян Гарегина Второго.

Перевод «Истории Тимурленга...» осуществлен неутомимым исследователем и переводчиком древнеармянской литературы доктором филологических наук Кнарик Суреновой Тер-Давтян. Ею же написано предисловие и составлен комментарий. Редактор издания - академик С. С. Аревшатыан.

В наши дни появление памятника древнеармянской литературы на русском языке уже само по себе событие в культурной и научной жизни. Ушли в прошлое, к сожалению, времена, когда блестящая плеяда переводчиков с достойным удивления и уважения постоянством знакомила посредством русского языка мир с шедеврами нашей древней и средневековой словесности.

А период этот был один из самых мрачных, трагических в истории армянского народа. Опустошительные походы Тамерлана (в армянских источниках он известен как Ланк-Тимур, Тимурленг - от перс. «ланк» - «хромец»), непрерывные войны между его преемниками, а затем и государствами туркменских племенных объединений Кара-Коюнлу и Ак-Коюнлу, сопровождавшиеся разрушением городов, резней и грабежами, оказались роковыми для Армении, к тому времени уже около двух столетий находившейся под гнетом различных завоевателей. Походы Тамерлана в 1386-1387гг., 1394-1396гг. и 1399-1404гг. привели страну к окончательной разрухе, упадку больших городов и уменьшению коренного населения. В пламени пожара уничтожились культурные очаги, древние архитектурные памятники, книжные центры.

Но даже в этих условиях начавшейся всеобщей деградации духовные отцы не только прилагали огромные усилия для сохранения оставшихся старых центров культуры и просвещения, но, совершая невозможное, основывали новые учебные заведения - Гладзорский и Татевский университеты, Мецопскую монастырскую школу и др. Одним из таких подвижников был и Товма Мецопеци (1378-1443), автор «Истории Тимурленга и его преемников».

Родом Товма из селения Алиовит, области Каджберуник, находившейся на западном берегу озера Ван, в центре нашествий иноземных завоевателей. В отроческие годы воспитывался и учился в Мецопской обители, затем 12 лет в Сухарском монастыре, затем у выдающегося философа и богослова Григора Татеваци в Татевском университете и Мецопском монастыре (Мецопаванк - древний армянский монастырь в области Каджберуник, богатейшая библиотека которого была разграблена турками в 1895г.). Товма всю оставшуюся жизнь занимался преподавательской деятельностью, копированием и редакци-

Сегодня эту традицию духовного подвижничества (в том высоком смысле, как воспринимался на всем протяжении истории армянской книжности труд переписчиков, переводчиков и комментаторов) в числе немногих активно продолжает Кнарик Тер-Давтян. И поскольку у нас не принято отмечать скромных подвижников наградами, званиями или премиями, то мы в качестве благодарности назовем хотя бы основные труды К. Тер-Давтян, изданные в ее переводе и с ее же научным комментарием в последние годы: 1994г. - «Армянские жития и мученичества V-XVII вв.», 1998г. - «Новые армянские мученики (1155-1843)», 1998г. - «Армянские первоисточники о туркменских государствах Кара-Коюнлу и Ак-Коюнлу» (перевод совместно с Ирик Антонян), 2004г. - Агатангелос «История Армении» (совместно с С. С. Аревшатыаном).

И вот «История Тимурленга и его преемников» Товмы Мецопеци - единственный памятник армянской историографии XIV-XV вв., сочинение, представляющее неоспоримую ценность для изучения политической, экономической и культурной жизни Армении и сопредельных стран этого периода.

рованием рукописей, его перу принадлежит также толкование трудов Аристокеса и Георга «Об искусстве письма», «Памятная записка» о перенесении Святого престола из Сиса в Эчмиадзин, примерно 30 писем, грамматика и смежные тексты.

Безусловно, самым значительным среди произведений Товмы является его «История». Ценность ее прежде всего в том, что Товма сам часто бывал участником и очевидцем описываемых событий. В других случаях источником для него служили рассказы людей, находившихся в гуще исторических событий. Конечно, их рассказы не всегда достоверны, да и сам Товма просит читателя: «будь снисходителен, ибо я стар и начал писать после 50 лет, поэтому написал не по порядку». И все же его изложение политической истории Армении отличается, как считают авторитетные исследователи, обстоятельностью и правдивостью.

Товма Мецопеци называет все области и города, по которым прошли войска захватчиков, места сражений, показывает жестокость, с которой Тимур обращался с населением городов, оказавших ему сопротивление. Так, захватив Ван после длительной осады, Тимур приказал женщин и детей взять в плен, а остальных сбросить с крепостной стены. «Накопилось столько мертвых тел, что последние сброшенные не умирали, что мы видели своими глазами и слышали нашими ушами», - пишет Товма и восклицает: «Здесь можно было видеть ужас Судного дня. Было сброшено 5 тысяч человек».

«История Тимурленга», как и всякое историографическое сочинение, не только обогащает нас достоверным знанием конкретной эпохи, она и крайне поучительна. Конечно, философия истории средневекового вардапета, его объяснения несчастий, обрушивавшихся постоянно на армянский народ, не могли не соответствовать его сану и духу времени, но и они при всей кажущейся своей наивности содержат немало поучительного.

Вчитаемся: «... Все это обрушилось на нас за наши грехи, особенно же за сквернословие, брань, лень, уклонение от молитв, ненависть, отсутствие любви друг к другу и несправедное священство». Наивны суждения вардапета, но ведь и одновременно реалистичны, как и многие его описания бесчеловечной жестокости врага: «У ворот города они построили минарет из тысячи шестисот шестидесяти четырех человеческих голов, а девять тысяч четыреста человек взяли в плен, не считая схваченных в лесах и кустарниках. У врат города они зарезали, как овец, шестьдесят мужей священнического сана - иереев, иноков, а также ишханов. Головы некоторых разрубили на четыре части, некоторым раздробили черепа...»

Знакомый почерк, не меняющийся на протяжении веков. Или вот такое суждение: «А трусливый, пьянствующий, любящий заячье мясо грузинский народ, постоянно на пьяных пиршествах бахвалившийся, что победит все народы, не мог пронзить стрелой хотя бы одного человека, но, едва завидев каких-то людей в кустарнике, со страхом, дрожащим голосом шепотом говорили друг другу: «Вот туркмен, вот туркмен». С трудом спасая себя, они продавали своих детей в руки неверных. И почему мы всегда возлагали надежду на грузин и хвастались перед неверными (их дружбой)? А теперь, разочаровавшись в них, нам нечего возразить неверным». Может, это как раз одно из

тех «предостережений», о которых говорил в начале своего труда историограф.

Сочинение Товмы, исполненное огромной искренности и стремления правдиво запечатлеть современные ему события для грядущих поколений, лишенное «дипломатичности» и хитроумных подтекстов, вошедших в моду уже в Новое время, вызывает чувство непосредственного соприкосновения с событиями тех далеких времен, которые, оказывается, не утратили своей связи с нашей сегодняшней жизнью.

Бесценны сведения, сообщаемые Товмой об историческом прошлом Армении, истории Армянской церкви, княжеских родов, крупных просветительско-образовательных центров и храмов Нахичевана, о выдающихся армянских ученых, философах и церковных деятелях и т. д.

Нельзя не отметить и тщательность, с которой составлен сложный комментарий к «Истории...», имеющий самостоятельную познавательную и научную ценность.

Издание «Истории Тимурленга и его преемников» на русском языке еще раз подтверждает необходимость и актуальность переводов трудов наших историографов на русский и вообще на иностранные языки, и было бы правильно, чтобы оно получило как можно большее распространение за пределами Армении.

Левон МИКАЕЛЯН.

Тайна больницы Виль Жуиф

70 лет назад, весной 1936 года, в Ереван были перевезены из Парижа останки Комитаса. В Пантеоне деятелей армянской культуры состоялась скромная — не то было время — траурная церемония, и родная земля приняла своего великого сына. Несколько десятилетий привычно считалось, что Комитас два десятилетия страдал душевной болезнью, которая и стала главной причиной его смерти в парижской больнице в 1935 году.

История болезни Комитаса заинтересовала известного французского психиатра Луиз Фов-Ованнисян, которая провела тщательное исследование всех перипетий жизни и болезни композитора.

Предлагаем эксклюзивное интервью Л. Фов-Ованнисян.

Отцу Луиз Фов-Ованнисян в 1915 году было только одиннадцать. В Дер-Зорской пустыне он потерял родителей. Потом оказался в Европе, обосновался в Париже. Луиз носит фамилию мужа, известного во Франции врача. Их единственный сын, физик, считает себя армянином. Луиз Фов-Ованнисян — ведущий специалист двух психиатрических лечебниц в Па-

риже, доктор медицины, неоднократно пыталась получить доступ к архивным документам Комитаса в парижской лечебнице. И долгие годы ей это не удавалось.

Дело в том, что по французскому законодательству только спустя 150 лет после рождения человека открывается доступ к его архиву. И чтобы избежать настоятельных просьб многочисленных исследователей, директор больницы взял за правило отвечать, что пациент с именем Комитас в архивах не значится. Но это не остановило Луиз. Она попросила коллегу, работающего в больнице, собственноручно проверить, остались ли документы. Ответ был положительным. Но продолжал действовать запрет: «Семья больного может начать судебное разбирательство». Удалось доказать, что у Комитаса не было семьи и наследников. Единственная инстанция, которая может заявить протест, — это Армянская апостольская церковь. Луиз написала письмо Католикосу Вазгену I с просьбой разрешить научное исследование и ходатайствовать о его проведении перед дирекцией больницы. И вот благодаря Вазгену I и министру по архивным документам Франции Жану Фавье впервые после 50-летнего молчания, в 1985-м, история болезни была извлечена из хранилищ. Диссертация Фов-Ованнисян защищена в ноябре 1991 года в парижском медицинском университете при Академии наук Франции. Работа вызвала большой интерес, однако публикация была разрешена только под грифом университета: «Для служебного пользования», дабы не нарушить французского законодательства. Секретность тем самым с документов все еще не снята. Между тем работы на эту тему, не подкрепленные анализом источников, публикуются в разных странах. Вот почему издание труда Луиз Фов-Ованнисян хотя бы на армянском языке представляется необходимым.

— Для нас, рожденных в диаспоре, —

говорит мадам Луиз, — Комитас Вардапет всегда был больше, чем великим музыкантом. Это своего рода символ армянской судьбы — судьбы весьма характерной для отечественной истории. С малых лет, с 5-6-летнего возраста, я помню, единственной темой разговоров беженцев-армян была резня — слишком мало прошло времени, еще свежа была кровоточащая рана. И взрослые абсолютно не считались с тем, что малыши все понимают. Поэтому задолго до того, как избрать профессию психиатра, я невольно задавалась вопросом: как удалось этим людям, пережившим такие нечеловеческие страдания, сохранить рассудок и не сойти с ума? Позже меня продолжал мучить этот вопрос уже с профессиональной точки зрения — вот почему я заинтересовалась болезнью Комитаса.

Напомним, что когда Комитас в числе восьми крупных деятелей науки и искусства был возвращен из ссылки с юга Турции (область Чангр), он хоть и был морально подавлен, но не имел никаких патологических симптомов. Напротив, очень показательно в этом смысле свидетельство редактора газеты «Бюзанд» Бюзанда Кечяна, который был в ссылке вместе с ним. Он рассказывал, что в самые тяжелые минуты надежду на спасение и волю к жизни они черпали в Вардапете. Он поддерживал их силой духа. Оставаясь верным высокому призванию священнослужителя, он дарил людям веру и свое искусство — такого «Господи помилуй» им не доводилось слышать больше никогда. Вардапет поражал своим физическим и душевным здоровьем, говорил Кечян, по ночам он спал как дитя.

Однако после возвращения у Комитаса начало развиваться депрессивное состояние. Весной 1916 года наступило улучшение. По приглашению одного из близких друзей, Аренца, Комитас провел не-

которое время у него в гостях, в особняке на острове. И состояние композитора настолько улучшилось, что он вернулся к творчеству, создав «Армянские танцы» и «Танцы Муша» для фортепиано. Но, к несчастью, к осени депрессия вновь дала о себе знать. И его поместили в турецкий военный госпиталь в Константинополе, а в 1919 году перевезли в парижскую лечебницу для душевнобольных.

Комитас поступил в психиатрическую лечебницу Виль Эврари в Париже (она существует до сих пор) 7 апреля 1919 года. Здесь он провел два с половиной года, то есть до августа 1922-го, после чего был переведен в Виль Жуиф, где условия были значительно скромнее, соответственно и плата за содержание более умеренной. В этой больнице Комитас пробыл до конца своих дней, где и скончался в октябре 1935 года. Таким образом, девятнадцать лет своей жизни этот гениальный музыкант провел в психиатрической лечебнице. Лечащим врачом Комитаса на протяжении многих лет был доктор Морис Дюкосте.

— Специфика психиатрии в том, что, не видя больного, никто, даже самый знаменитый в мире специалист, не в состоянии на сто процентов гарантировать верность поставленного им диагноза, — продолжает Луиз. — Поэтому мои выводы могут быть изложены только в виде гипотезы. Я считаю, что Комитас не был душевнобольным и диагноз: «шизофрения» в его случае ничем не оправдан. Оба раза — и в Константинополе, и в Париже — его запрятали в лечебницу обманом. После ужасов резни он оказался пациентом турецкого военного врача — уже один этот факт должен был усугубить его состояние: неужели с турками он должен был говорить о геноциде? Когда же в 1919 году так называемый комитет помощи Комитасу Вардапету (я бы заключила слово «помощь» в кавычки) обманул его, сообщив, что Международная музыкальная ассоциация приглашает его выступить на конгрессе в Париже и желает видеть Комитаса своим действительным членом. Музыкант на пароходе отправился во Францию. И совершенно неизвестно, случайный человек — путешествующий на том же пароходе студент — по поручению руководства комитета, обманом препроводил Комитаса в сумасшедший дом. Именно ни о чем не говорящая фамилия этого юноши — Геворк Камламаян — стоит в графе поручителя великого музыканта. Почему не кого-либо из комитета или духовных лиц? Для меня это остается тайной.

В парижскую лечебницу Комитаса поместили для исследования состояния повышенной нервной возбудимости — не более того. Вардапет никогда не был невменяем. Он ничего не требовал и не просил, хотя оказался фактически без средств к существованию и стал поэтому подвластен тем, у кого эти деньги были. В истории болезни я обратила внимание на неточность излагаемых фактов. В частности, там говорится, что Комитас неоднократно принимал лечение в стационаре в Турции и России (возможно, имеется в виду Восточная Армения) и в первый раз поступил в лечебницу для душевнобольных в 1898 году. Это абсолютно не

соответствует действительности — Комитас, как известно, в этот период учился в Германии и, хотя жил в тяжелейших материальных условиях, судя по письмам, был необыкновенно счастлив тем, что мог совершенствовать свое искусство. Дело в том, что ко времени помещения пациента в лечебницу ему было 48 лет, а шизофрения практически никогда не развивается в столь позднем возрасте. Для оправдания этого шага (помещения Комитаса в сумасшедший дом), возможно, и подтасовывались факты. Кем, кто дал врачам эту информацию, неизвестно.

Далее, одним из основных тревожащих явлений в поведении Комитаса, как правило, называют молчание. Доктор Морис Дюкосте, непосредственно наблюдавший Комитаса на протяжении долгих лет, врач с большим именем и стажем, пишет, что молчание Вардапета не симптом болезни. Действительно, существует два диагноза в психиатрии, симптомами которых может служить молчание. Это особо тяжелая форма депрессии, а депрессия такой тяжести у Комитаса не наблюдалась, либо одна из форм шизофрении. Но доктор отмечает, что Комитас не столько молчит, сколько не желает говорить, ведь он встречался со многими, кто навещал его в больнице, и сам решал, хочет он общаться с этим человеком или нет. Вот почему его молчание не может служить симптомом заболевания.

Очень важный момент — Комитас понимал французский язык, но изъяснялся с большим трудом. А в психиатрии отсутствие полноценной коммуникации между врачом и пациентом делает бессмысленным сам процесс лечения — он попросту невозможен. Наконец, с кем отказывался общаться Комитас? С врачами, с пациентами, поскольку не мог примириться со своим присутствием среди умалишенных — он понимал, что это не его место. Кроме того, его не понимали. Попытка объяснить, что в случае выхода из больницы он способен на большие, великие дела, могла трактоваться как симптом мании величия. Неудивительно, что Комитас все более уходил в себя и не проявлял желания к общению с персоналом. Он отказывался разговаривать с членами вышеназванного комитета, которые обманом упекли его в лечебницу. Более того, контролировали каждый шаг Комитаса, кичась в обществе своей «близостью» с музыкантом с мировым именем. Известно, что перед Вардапетом преклонил колени Дебюсси, а немецкий профессор Оскар Флэшер писал, что у Комитаса есть чему поучиться европейским музыкантам. И вот «комитет помощи» подписывает распоряжение о том, что никто не смеет посещать Комитаса без разрешения на то вышеназванного комитета. По какому праву? Неизвестно, чего опасались эти люди, тем более, если они были убеждены, что Комитас душевнобольной.

Надо учитывать, что лекарственные препараты в психиатрии начали использоваться только с 1957 года — до этого времени различные формы отклоняющегося поведения вообще не подлежали лечению. Дома умалишенных были забыты пациентами, на одного врача приходилось примерно 400 больных. И Комитас оказался среди них — неудивительно,

что его состояние все усугублялось. К тому же каждый день прибавлял число жертв геноцида. Среди них были его близкие, он видел, с какой последовательностью турки уничтожают его народ. И жизнь казалась бессмысленной, как и творчество: кому теперь предназначались его произведения? И вина за то, что он, Вардапет, остался жив, в то время как в этом аду продолжались мучения его паствы, терзала его душу. Единственной темой его разговоров до последних дней была трагедия его народа. Только одно свидетельство. Еще в Константинополе в гостях у Кечяна Комитаса угощают арбузом. Он отказывается: «Не могу понять, как вы можете заниматься чревоугодием, когда десятки тысяч наших соотечественников, согнанных в Дер-Зор, умирают от жажды и голода...» Он не вышел из траура — остался в этом состоянии. Не захотел выйти и не нашел ни одной соломинки, за которую мог бы зацепиться, обретая стимул к жизни.

Одно из наиболее сильных потрясений для Комитаса — это эмиграция. Его, армянина до мозга костей, вырвали из родной земли. В Восточной Армении установился коммунистический режим, Западная Армения фактически была истерзана, эмигранты первой волны только залечивали раны, стараясь выжить любой ценой. И Комитас оказался в буквальном смысле выброшенным из жизни. Доктор Саркис, который незадолго до смерти Комитаса навещил его, описал их встречу. На вопрос, где он живет, Саркис ответил, что обосновался в Америке. «Вы должны жить в Армении, вы нужны там, на родине». Он не мог жить нигде, кроме Армении.

Единственное, что ему еще оставалось, — это религия. Комитас до конца жизни ни на один день не расстался с рясой священнослужителя. Но можно ли считать это «странностью» для человека глубоко верующего, для того, чье собственное имя слагалось из двух составляющих, навечно слившихся воедино: Комитас Вардапет. Для того, кто, годами находясь в изоляции, не читая газет и не признавая часов и календарей, безошибочно угадывал начало поста и придерживался его. Вот какой ясной мыслью обладал этот человек.

Комитас отличался большой чистоплотностью и аккуратностью — об этом есть множество свидетельств. Даже в полевых условиях в многочисленных экспедициях по районам Армении он не притрагивался к еде, пока не вымоет руки. Вещи его всегда были аккуратно сложены. Комитас не пил и не курил, по собственному признанию, совсем не оттого, что это не к лицу служителю церкви, просто вредно для здоровья. Всегда — и зимой, и летом — он спал при открытом окне, считая, что главной пищей для организма служит воздух. Интересно, что медсестра лечебницы делает запись о «странном» поведении пациента, который отказывается ложиться в мягкую постель. Но ведь известно, что спать на твердом на Востоке очень принято: это корректирует функцию позвоночника. Кроме того, эта «странность» абсолютно пишется в

дел резню 1915 года, ужасы депортации, десятилет-

Вначале была тюрьма

Айрик МУРАДЯН — заслуженный деятель искусств, историк, общественный деятель, исполнитель народных и этнографических песен Вазпуракана. Айрик, как ласково называли его, сполна испил горькую чашу всех бед XX века: ви-

ним пареньком скитался вместе с немногими уцелевшими родными по миру, пока не нашел пристанище на родине — в Армении. В 1937-м родина, приютившая его, оказалась такой же жестокой, как и чужбина, заклеив «врагом народа». Потом была война, потом — высокие посты в горнометаллургической промышленности Армении. Айрик Мурадян — автор книг об армянском освободительном движении и Вардане Мамиконяне.

Предлагаемые вниманию читателей отрывки взяты из недавно изданной книги «Воспоминания» Айрика Мурадяна.

ТЮРЬМА

1 января 1938 года меня арестовали. За неимением места в переполненной Центральной тюрьме меня временно поместили в следственный изолятор милиции — камеру в 14 кв. метров, где содержались 18 бандитов. Здесь на всех стояла только одна тахта. Когда меня привели, главарь банды тут же повелел арестантам освободить тахту, а самим устроиться на бетонном полу. Мне же он сказал: «Тахта твоя». Я был в кожаном пиджаке и дрожал от холода.

В огромном котле принесли ужин. Имелась лишь одна ложка на всех. Главарь передал ее мне, сказав: «Ешь первым, когда насытишься, передашь ложку нам». Я с трудом убедил его, что не голоден и не хочу есть: уж очень было противно. Все остальные с жадностью накиннулись на еду, в круговую передавая друг другу ложку. Я с состраданием и болью в сердце наблюдал за ними, жадно поглощавшими свой «ужин». Я глубоко страдал из-за горькой судьбы этих отверженных.

К камере подошел дежурный и, увидев, что все едят, а я не ем, открыл дверцу и выпустил меня. Первое, что он сказал, было: «Удивительно, как они с тебя штаны не стянули». — «Они мне ничего плохого не сделали», — ответил я.

Дежурный накормил меня вкусным обедом, приготовленным для тюремщиков, и только тогда отправил обратно в камеру. Уже поздней ночью, когда арестанты дремали на бетонном полу, а я, сидя на тахте, тщательно пытался уснуть, ко мне подошел главарь и спросил: «Вы что, не помните меня?» — «Нет», — ответил я. «Я был батраком в селе Юва. Батрачил два года, а мне не хотели платить. Хозяин все тянул и тянул, отговаривался, мол, что денег нет. Вы тогда были председателем Арташатского районного комитета батраков. Я обратился к вам за помощью. Было поздно, уже стемнело, но вы оставили свой кабинет и пошли со мной в деревню, отправили за хозяином уполномоченного и строго потребовали заплатить мне за работу. Хозяин пытался оправдаться, будто у него нет денег, и как только сможет, заплатит. Но вы не стали его слушать. «Нет денег, возьми в долг», — сказали вы ему. И хозяин вынужден был заплатить мне все сполна. Вы сами собственноручно пересчитали деньги и только тогда передали их мне. Так я получил свои деньги. Вы пожали мне руку и собрались было уходить, но тут председатель сельсовета пригласил вас к себе в гости. Отказавшись, вы еще раз крепко пожали мне руку и уши, хотя уже было за полночь. Если сажают в тюрьму таких, как вы, значит, мир рушится», — завершил свой рассказ мой сокамерник.

На следующий день дежурный милиционер снова выпустил меня из камеры и накормил. Воспользовавшись моментом, я спросил его: «Есть тут кто-нибудь из начальства?» — «Только замначальника Тикуш», — ответил тот. «Веди меня к ней», — сказал я, хотя и не был с ней знаком. Я попросил ее сообщить, в чем меня обвиняют. Тикуш раскрыла папку с моим «делом» и прочла: «Имея в виду, что Айрик Мурадян — турецкоподданный и что из батраков выдвинул его сам Ханджян, не возникает сомнений, что он ставленник Ханджяна». Я попросил Тикуш перевести меня в Центральную тюрьму.

Вечером того же дня меня перевели в Ереванскую центральную тюрьму. Чуть погодя в мою камеру привели шейха всех мусульман Закавказья Али-даи. Я устроился между профессором Мирзаваковым и Али-даи. Шейх знал армянский, персидский, арабский, французский и турецкий языки. Он читал наизусть стихи Туманяна, был сведущ в событиях истории западно-армянского национально-освободительного движения. Узнав, что я уроженец Шатаха, стал восторженно рассказывать о героической самозащите Шатаха и высоком духе шатахцев. Длинные бессонными ночами вся камера, замерев, слушала восточные сказки «Тысячи и одной ночи» в исполнении Али-даи.

Профессор Мирзаваков был хирургом с мировым именем. Он первым в мире сделал операцию на сердце и спас больного от верной смерти. При себе он держал тетрадь с описанием более шести тысяч случаев операций. Назывались имена людей, которых он спас. В списке значилась и моя операция, и мое имя (1934 г.). Мирзаваков вырезал мне аппендикс и меня тоже спас от неминуемой смерти, настолько сложным и тяжелым был мой случай.

В камере нас было всего семеро арестантов. В тесноте каждый мог прилечь лишь на один бок. Профессор Мирзаваков, Али-даи и я лежали совсем близко от параши, где справляли нужду семеро арестантов.

По какому-то поводу заговорили о «самоубийстве» Агаси Ханджяна. Вот что поведал профессор Мирзаваков: «Меня вызвали и потребовали поставить подпись под заключением о якобы имевшем место «самоубийстве» Ханджяна. Меня пытались убедить в том, что этот документ поможет предотвратить вражду между грузинами и армянами. Тогда я им ответил: «Мне нет дела до ваших внутривнутриполитических интересов. Завершая образование в Германии, я дал клятву никогда не использовать во зло свою специальность». Убедившись, что я действительно не нарушу клятвы врача, они арестовали меня», — закончил он свой рассказ. Я попросил профессора объяснить, есть ли какие-либо доказательства того, что Ханджян стал жертвой жестокого убийства. Мирзаваков ответил, что Ханджян не был левшой и стрелять он мог только правой рукой. Но выстрел был произведен слева. Самоубийца мог покончить с собой только одним выстрелом, но в него попали две пули. «Человек может стрелять в себя лишь один раз, а не два. Если стрелять с близкого расстояния, то есть в случае самоубийства, на коже остаются следы пороха. На лице Ханджяна таких следов не было. Следовательно, в него стреляли с расстояния не менее десяти метров. Все эти факты убедительны, начисто исключают версию «самоубийства» Ханджяна, доказывая, что имело место жестокое убийство», — таковы были доводы профессора.

Через пару дней Мирзавакова увели на допрос. Позже он рассказал нам, как следователь предъявил ему обвинение по статье 94, то есть как врагу народа. Следователь требовал, чтобы Мирзаваков признал свою вину и подписал обвинение, на что Мирзаваков возмущенно ответил: «Разве возможно спасти от верной смерти шесть тысяч человек и быть врагом народа и социалистической Родины?» — «Выходит, ты не признаешь себя преступником? — заорал на профессора разъяренный

следователь и стал варварски избивать его. — Все равно тебе нет спасения и тебя ждет смертная казнь». Наконец, окровавленного Мирзавакова привели в камеру. Он был парализован, делал под себя. Я чистил его одежду и, взвалив на свои плечи, выводил на прогулку. Не вытерпев всего увиденного, вечером, когда стали раздавать еду, я объявил голодовку. Я требовал оказать Мирзавакову медицинскую помощь. Ко мне присоединилась вся камера — все 20 человек. Мы не прекращали голодовку два дня, до тех пор, пока профессора не забрали в тюремную больницу. Там он, этот блестящий хирург и честнейший человек, большой патриот своего народа, и отдал Богу душу.

* * *

Однажды в нашу камеру доставили старого священника из Талинского района. Он нам поведал свою историю. «Как-то в один из знойных летних дней я шел пешком от станции Карабурум в Талин. Тяжело мне было подниматься по склону горы. Я был уже совсем близко от Талина, когда навстречу мне вышел начальник районной милиции. Увидев, что иду пешком, он спросил:

— Что ж ты идешь пешком, поп?

— Да вот, нет у меня коня, уважаемый начальник.

— Но ведь ваш Христос добирался до Иерусалима на осле? — Уважаемый начальник, Советская власть всех ослов призвала, дала им образование, а потом сделала начальниками милиции, — отшутился я.

Вот потому-то меня и заключили в тюрьму. А я ведь думал, что всего лишь пошутил».

* * *

Через некоторое время в камеру к нам привели юношу по имени Даренц. Он рассказывал, что близко знал Чаренца и арестован был потому, что защищал его.

Как-то на прогулке по тюремному дворику мы проходили под окнами камеры Чаренца. Завидев Даренца, Чаренц окликнул его: «Даренц, сынок, когда же тебя взяли? Что нового в мире, на свободе?» Прослезившись, Даренц подошел к окну и сказал Чаренцу: «Дорогой Чаренц, там жгут твои книги». — «Ничего, не волнуйся, сынок, все, что я написал, мои стихи отпечатаны в мозгу молодого поколения, а мозг никто не сумеет сжечь».

Мы видели Чаренца в последний раз. Его перевели из камеры и увезли в неизвестном направлении. Всех нас, 17 человек, перевели в камеру Чаренца: меня, Погоса Семерджяна, арестованных вместе с ним двух ветеранов и Али-даи.

Все стены камеры Чаренца были исписаны неизвестными стихами поэта. Среди нас уголовником считался только Армо из Арарата, и надежда на спасение была только у него. Да, уголовника выпустят. Зная это, я попросил его записать стихи Чаренца, хранить их как зеницу ока до самого своего освобождения и вынести, чтобы они не канули в безывестность. Армо дал священный обет исполнить это поручение.

Армо Медоян был остроумным и очень ловким горбуном. Его взяли за клевету. Он оклеветал даже собственного отца как «дашнака». Начальник районного КГБ Саркисян, устав от его кляуз, в конце концов взял и Армо как сына «дашнака».

* * *

Когда я вышел из тюрьмы, меня принял секретарь ЦК Компартии Армении Григор Арутюнян. Он приказал возместить мне убыток — материальный ущерб, нанесенный арестом. Потом позвонил секретарю парторганизации Апарана Григоряну и потребовал незамедлительно восстановить меня в партии. Григорий Артемич спросил, не буду ли я против, если меня восстановят в прежней должности. Но я попросил оставить меня в Ереване и обеспечить спокойной работой. «Ну тогда мы тебя назначим председателем республиканского Комитета горнометаллургической промышленности», — решил он.

* * *

Меня пришли поздравить мои давние близкие друзья. Услышав мои страшные рассказы об увиденном в тюрьме, один из

них удивленно спросил: «Неужели Сталин всего этого не видит?» Я ответил: «Первым подстрекателем всех этих изуверств является сам Сталин». На глаза моей Анны навернулись слезы: «Айрик, тебя только недавно выпустили, ты что, не понимаешь, что второй раз, если снова попадешь в тюрьму, тебе уже не будет спасения?» — «Моя милейшая Анна, я уверен, что среди моих друзей нет предателей», — ответил я.

А своим друзьям я поведал обо всем, что творится в тюрьме, каким пыткам подвергают арестантов, особенно в изоляторе ЧК, где безжалостно глумятся над лучшими представителями нашей нации — нашей элитой. В застенках томились Грачья Ачарян, командующий национальной дивизией Атоян, Арамаис Ерзнкян, секретарь Ленинаканского горкома Геворк Анесогилян, Саак Тер-Габриелян, Агаси Галоян и многие другие. Всем им предъявили ложные обвинения и заставили принять их, в противном случае в ход пускались самые изуверские способы пыток.

Так, мучительных пыток не вынесли Арамаис Ерзнкян, Агаси Галоян, Анесогилян. Саака Тер-Габриеляна убили, выбросив из окна третьего этажа, а Грачья Ачаряна обвинили в шпионаже в пользу Турции. Он просил: «Обвиняйте меня в шпионаже в пользу другой страны — я приму. Только не называйте меня турецким шпионом». Учли ли просьбу великого ученого, неизвестно.

А я оказался прав: среди моих друзей не нашлось ни одного предателя.

ВОЙНА

По всей линии фронта Моздок — Малкарек предполагалось выставить против врага армянские и азербайджанские дивизии. Однако перед началом боя азербайджанцы все как один выпили мыльный раствор, вызывающий сильный понос — так они уклонились от боя. Армянская дивизия, разумеется, об этом не была извещена. Армяне, уверенные в том, что защищены с правого фланга азербайджанцами, смело пошли в наступление на противника. А немцы, не встретив сопротивления справа, стремительно продвинулись вперед и взяли армянскую дивизию в окружение. Несмотря на беспримерный героизм, армяне понесли тяжелые потери, а командир дивизии Василян погиб под гусеницами танка.

Многие из азербайджанцев, помимо прочего, курили травку, разрушая свои дыхательные пути и легкие, мыльный раствор, вызывавший понос, и вовсе освобождал их от участия в военных действиях. Поэтому прозвище «йолдаш» стало нарицательным в советских войсках и означало бесчестие и трусость.

* * *

Ехал я из Тбилиси в Ереван и занимал целое купе. В окно я увидел трех человек, которым не удалось купить билеты. Среди них была и моя знакомая медсестра Аракси. Грудь ее была увешана медалями и орденом Красного Знамени. Я подошел к ним и сказал: «Вам ни к чему покупать билеты, займите места в моем купе». Я очень гордился тем, что в свое время не ошибся, поддержав ее. Мы все устроились в моем купе.

Оказалось, что Аракси и ее попутчики были из боевого отряда генерала Сорокина. А в Ереван они ехали, чтобы отчитаться перед армянским народом в своих боевых подвигах.

Секретарь ЦК Компартии Азербайджана Ахундов созвал армян из Нагорного Карабаха и других армянских областей и отправил их на фронт как азербайджанцев, чтобы поднять авторитет своего народа. Но все они попали к генералу Сорокину и вошли в состав его дивизии. Армянин, известное дело, всегда армянин, кем бы он ни был: карабахцем ли, ереванцем, из Гянджи или Ванадзора — все одно. Вот почему делегация Сорокина ехала отчитываться перед своим народом, а не перед Ахундовым.

Сопровождающие Аракси офицеры рассказали мне, что она командир санитарного полка и всеобщая любимица. Многих раненых бойцов она вынесла на себе с поля битвы и доставила их в военный госпиталь, минуя пули и бомбежку.

Подготовила Саануш БАЗЯН.

«13-летнего сына армянина из Феодосии Ивана Гайвазовского принять в Академию художеств...»

Айвазовский — один из тех художников, рейтинг которых со временем все больше и больше возрастает: на известнейших аукционах мира его работы оцениваются шестизначными, а порой и семизначными суммами. Известность пришла к нему уже при жизни, что редко случается с художниками, избегающими эпатажа. Ему присуждали всевозможные награды — от французского ордена Почетного Легиона до алмазного ордена, который вручил ему Султан Гамид и который потрясенный кровавой резней армян в Турции художник выбросил в море. Им восхищались современники и продолжают восхищаться сегодня.

Его национальная принадлежность по сей день оспаривается не только русскими и армянами, но даже... турками. Меж тем сам художник под своими письмами и посланиями на армянском языке подписывался: «Оганес Айвазовский».

Не за горами 190-летие художника. Сохранились уникальные документы, воссоздающие события как личной, так и творческой жизни Айвазовского, некоторые из которых предлагаем вниманию наших читателей.

Сообщение министра Двора президенту Академии художеств, 22 июля 1833г.

«Государь император высочайше повелеть соизволил: 13-летнего сына армянина из Феодосии Ивана Гайвазовского принять в Академию художеств пенсионером его величества и привезти сюда на казенный счет».

Аттестат на звание художника 14-го класса, выданный Академией художеств И. К. Айвазовскому, 23 сентября 1839 г.

«Санкт-Петербургская императорская Академия художеств в силу своего устава, властью, от монарха ей данною, воспитанника своего Ивана Гайвазовского, обучавшегося в оной с 1883 года в живописании морских видов, окончившего курс своего учения, за его хорошие успехи и особливо признанное в нем добронравие, честное и похвальное поведение, возводя в звание художника, уравниваемого по всемилостивейше данной Академии привилегии с 14-м классом и награждая его шпагою, удостоивает с потомками его в вечные роды пользоваться правами и преимуществами, той высочайшею привилегией таковым присвоенными. Дан сей аттестат в Санкт-Петербурге за подписанием президента Академии и с приложением большой ее печати.

Конференц-секретарь».

Доклад президента Академии художеств министру Двора о 50-летию художественной деятельности И. К. Айвазовского

«Значительное количество его произведений, коих всего на-

считывается более 4 тысяч картин, находится в императорском Зимнем дворце, в императорской Академии художеств, в императорском Эрмитаже, в загородных дворцах; (они) приобретались членами императорской фамилии, представляют собою образцы высокого искусства и необычайного таланта.

Им пожертвовано много картин в различные учебные заведения, сборы со своих выставок он всегда представлял в пользу недостаточных академистов, на его средства выстроено здание художественного музея в Феодосии с тем, что при этом в музее будет устроена рисовальная школа».

О всемилостивейшем пожаловании Айвазовского орденом Св. Владимира II степени ко дню 50-летнего юбилея

«О разрешении по бывшим примерам выбить по случаю сего юбилея медаль, на которой с одной стороны вырезается портрет юбиляра, а на другой стороне начертана будет надпись: «От императорской Академии художеств в день 50-летнего юбилея, 26 сентября 1887г.».

Отношение конференц-секретаря Академии в монетный двор, 2 мая 1887г.

«Канцелярия императорской Академии художеств по приказанию его императорского высочества президента, сообщая об изложенном, просит поручить старшему медальеру академии Алексею изготовить штампель медали, а по окончании выбить по оному одну золотую медаль весом около 20-ти золотников и сто бронзовых, которые по изготовлении доставить в канцелярию Академии в возможно непродолжительном времени».

Рескрипт президента Академии начальнику канцелярии по приему прошений, 28 мая 1887г.

«В 1847 г. тайный советник Айвазовский вступил в брак с девицею Юлиею Гревс, англиканского вероисповедания, бракосочетание было совершено в армянской церкви.

Брак этот скоро оказался несчастным; при болезненно раздражительном характере в жене Айвазовского развилось нечто вроде мании жаловаться, клеветать не только на словах и в частном быту, но и письменно в многочисленных прошениях и жалобах. Таким образом, совместное жительство сделалось далее невозможным, и последние 10 лет супруги даже почти не виделись.

Сознавая, однако, своим долгом обеспечить существование больной жены, тайный советник Айвазовский подарил ей недвижимое имущество в Крыму, приносящее арендную плату в 1500 р. в год, и, кроме того, выдавал ежегодно по 2400 р. Несмотря, однако, на это, жена Айвазовского не оставила его в покое и неутомимо продолжала его по-прежнему преследовать. Чтобы обеспечить себе спокойную жизнь, Айвазовский решился прибегнуть к разводу.

Эчмиадзинский армяно-григорианский синод по рассмотрении обстоятельств сего дела признал возможным удовлетворить его просьбу, и в 1877 г. решением Эчмиадзинского синода, утвержденным святейшим патриархом католикосом всех армян, расторгнул брак Айвазовского с женою его, урожденною Юлиею Гревс, англиканского вероисповедания.

Спустя после этого несколько лет тайный советник Айвазовский вступил вторично в брак.

Продолжая и после развода выдавать по-прежнему средства на содержание первой жены своей, Айвазовский думал, что таким образом он достиг возможности остаток своей жизни провести в покое, но эти надежды его не оправдались.

Чтобы оградить себя совершенно от всяких дальнейших преследований со стороны первой его жены, тайный советник Айвазовский ходатайствует об испрошении высочайшего повеления о том, чтобы решение Эчмиадзинского синода по бракоразводному делу признавалось законно состоявшимся и имеющим обязательную силу. При этом тайный советник Айвазов-

кий выражает полную готовность подтвердить в форме письменного акта обязательство продолжать выдачу содержания своей первой жене в нынешнем размере».

Сообщение в Академию художеств, 27 ноября 1897г.

«Ваше императорское высочество! Государь император 26 сего сентября всемилостивейше соизволил пожаловать почетного члена императорской Академии художеств, причисленного к морскому ведомству с званием живописца, профессора живописи, действительного статского советника Ивана Айвазовского в награду шестидесятилетней художественной деятельности кавалера ордена Св. благоверного великого князя Александра Невского».

Из письма художника Иванова

«...Я был дня 4 назад у г. Айвазовского. Он принял нас благосклонно, угостил своими произведениями досыта и впредь звал. Тогда 2 картины были уже в рамках и готовые к отправлению государю, из числа их в большой картине «Вид Ревеля», горизонт так и ушел в бесконечное пространство, а прозрачность-то, прозрачность какая!

Когда Черенцов посетил его, он спросил: как вам кажется воздух? «Я в восхищении, Иван Константинович». - «Да, этот воздух один из лучших моих воздухов, я им доволен».

**Письмо И. К. Айвазовского
конференц-секретарю Академии**

«Недавно я возвратился из Константинополя, куда ездил по приглашению султана. До поездки моей я должен был выслать до двадцати картин и во время трехнедельного моего пребывания я по заказу султана написал пять картин. По приезде в Константинополь на другой день был я представлен первым драгоманом нашего посольства. Султан чрезвычайно любезно принял меня и собственноручно пожаловал мне знаки ордена Османь II степени. Об этом наш посол мне передал, что сообщено в Петербург, в Министерстве иностранных дел, и, вероятно, через Вас же испросится высочайшее разрешение о принятии».

**Письмо И. К. Айвазовского Н. П. Игнатьеву,
23 мая 1875г., Феодосия**

«Так как все заказы его величества султана окончены мною еще зимою и за которые деньги получены мною от Серкисбея, теперь по окончании всего этого я бы желал выразить свою признательность и послать с этой целью две небольшие картины: одну, изображающую вид Петербурга с Невы летом, а другую — вид Москвы зимою. Кажется, два эти предмета были бы кстати как «пешкеш» от русского художника.

В продолжение этого года я написал более 25 картин для султана».

**Письмо И. К. Айвазовского Геворку Абдулла,
7/13 июля 1882г., Феодосия**

«Ваше любезное письмо получил. Дошедшая до вас молва достоверна. Минувшим летом я вступил в брак с одной госпожой, вдовой-армянкой. Ранее с нею знаком не был, да вот о добром ее имени слышал премного. Жить теперь мне стало спокойно и счастливо. С первой женой уже 20 лет не живу и не вижу с нею вот уже 14 лет. Пять лет тому назад Эчмиадзинский синод и католикос разрешили мне развод. Так что на новый брак права лишен не был. Только вот очень страшился связать свою жизнь с женщиной другой нации, дабы слез не лить. Сие случилось Божьей милостью, и я сердечно благодарствую за поздравления.

Был бы очень рад, если патриарх на страницах константинопольских газет также поместил благодарственное слово эчмиадзинскому католикосу за то, что был расторгнут мой первый брак, благодаря чему я ближе стал к своей нации.

Оганес Айвазовский».

**Письмо И. К. Айвазовского и И. Е. Репина
к Н. Ф. Сазонову, 24 января 1896г.**

«Ввиду выраженного желанья некоторыми товарищами Вашими артистами продать картину «Пушкин на берегу Черного

моря» в пользу «Общества пособия выдающимся сценическим деятелям», я со своей стороны заявляю, что ничего не имею против, если Иван Константинович Айвазовский тоже согласен. И главный труд, и инициатива этой картины принадлежат Айвазовскому, поэтому ему я предлагаю решающий голос.

Глубоко уважающий вас Репин.

Я со своей стороны совершенно согласен на продажу картины «Пушкин на берегу Черного моря» с тем, чтобы вырученная от продажи сумма поступила в пользу богаделок при театральном обществе.

И. Айвазовский».

**Письмо И. К. Айвазовского Н. Н. Кузьмину
о Феодосийской картинной галерее, 1 ноября 1899г.**

«Галерею свою я выстроил на свои средства, собранные от выставок на Кавказе и в Крыму, 25 лет тому назад. Как галерея, так и дом выстроены по моему личному проекту.

В галерее собраны картины в продолжение 20 лет и теперь даже начаты новые, не считая картин и скульптур других художников и скульпторов, которыми она пополнилась. Галерея моя постоянно открыта для публики, особенно для приезжих на пароходах. Сбор я предназначаю в распоряжение Феодосийского благотворительного общества.

На вопрос, какие картины я считаю лучшими, я ответить не могу по той причине, что положительно в каждой есть что-нибудь удачное; вообще, не только между картинами в галерее, но между всеми моими произведениями, которых, вероятно, в свете до 6000, я не могу выбрать. Вполне они меня не удовлетворяют, но было бы неблагоприятно с моей стороны не видеть своих почитателей и за границей, и в Америке, и в России, и вообще не ценить сочувствия всего просвещенного русского общества, доказавшего его в продолжение всей моей художественной деятельности, и мне именно дорого это сочувствие, благодаря коему я работаю.

И. Айвазовский».

**Письмо И. К. Айвазовского к Н. Н. Кузьмину о своих
встречах с В. Г. Белинским, 29 июня 1889г., Феодосия**

«Многоуважаемый Николай Николаевич!

Любезное письмо Ваше я имел удовольствие получить и весьма охотно отвечаю на все Ваши вопросы. Фотографии же пришлю своевременно. С В. Г. Белинским я встречался много раз в литературных кружках Петербурга и был у него по его приглашению один раз на Лиговской улице, через несколько лет после знакомства своего с А. С. Пушкиным, по возвращении своем из-за границы незадолго до кончины великого критика.

Более чем скромная, почти граничащая с нуждой обстановка Белинского поразила меня не менее, чем заостренные черты лица его и впавшие щеки, озаренные чахоточным румянцем. Бесконечный вид жалости вызвал у меня этот полный духовных сил и жажды работы и приговоренный к смерти труженик, в горячих кружковых разговорах внушавший мне столько благородных, прекрасных мыслей.

Я точно теперь перед собою вижу его лицо, на которое тяжелая жизненная борьба и веяние смерти наложили свой отпечаток. Когда Белинский сжал мне в последний раз крепко руку, то мне показалось, что за спиной его стоит уже та страшная гостья, которая почти полвека назад отняла его у нас, но душой оставила жить среди нас.

Помню, в тот грустный час он после горячей, полной энтузиазма речи, должно быть, утомленный длинной беседой со мной, энергичным жестом руки откинул волосы назад и закашлялся. Две крупные капли пота упали со лба на его горящие болезненным румянцем щеки. Он схватился за грудь, и мне показалось, что он задыхается, и когда он взглянул на меня, то его добрые и глубокие глаза точно устремлены были в бесконечность...

Сжатые губы, исхудавший, сдвинутый как-то наперед профиль с его характерным пробормом волос и короткой бородкой и эта вкрадчиво звучная, полная красноречия, горячности, пафоса речь знакомого милого голоса с особенной, ему только присущей манерой, заставлявшей когда-то усиленно биться сердце молодежи, — как теперь помню, производили на меня тогда глубокое впечатление.

Как далеко это время! Как много переменялось с тех пор, когда вместе с Гоголем я читал по выходе в свет серьезную и искреннюю статью Белинского «Литературные мечтания», в которой с таким восторгом и горячностью относится он к театру, «любимому им всеми силами души...». А теперь так далеко это время и так мало осталось помнящих Белинского, как и Пушкина.

Искренне уважающий Вас И. Айвазовский».

**Его святейшеству, Верховному патриарху
всех армян католикосу Мкртычу**

«Божий помазанник! Вы сделали мне весьма чувствительное и прекрасное предложение — изобразить красными красками картину армянской резьбы на фоне залитых кровью гор и дол и

над развалинами — убитого горем Владыку армян. Будь угодно Всевышнему даровать мне жизнь и подольше, настанет день, когда я исполню сие трогательное предложение.

Да, Святейший патриарх, глубокой болью омрачено сердце мое невиданной и неслыханной резней, учиненной над армянами. Вы, Ваше святейшество, — там, мы — здесь, и каждый на своем месте горько оплакиваем погубленные души несчастных сородичей наших и зываем к Божьей милости. Я и супруга моя склоняемся ниц перед Вашим святейшеством, прикладываемся к святой деснице Вашей с пожеланиями более утешительных дней.

**Покорный слуга и сын Вашего Святейшества
Оганес Айвазовский».**

Подготовил Сергей АРУСТАМЯН.

229

Тайна больницы Виль Жуиф

аскетичный образ жизни духовного лица. Только в последние годы уже больной Комитас согласился лежать в мягкой постели.

Я совершенно точно могу утверждать, что слухи о венерической болезни у Комитаса, которая будто бы на поздней стадии привела к умалишению, ничем не подтверждены. Это уже органическое недомогание, и оно должно выражаться в заключениях лабораторных исследований и в симптомах почти полного лишения рассудка, чего у Комитаса в помине не было. В истории болезни Комитаса нет ни одной записи, позволяющей предположить у него сифилис. Это абсолютная ложь, стремление очернить Вардапета и унижить его человеческое достоинство. Я врач, и для меня нет постыдных болезней — в конце концов, я не священник и не блюститель нравственности. Но ложь такого рода считаю неприемлемой. Тест на возбудитель сифилиса уже существовал, и в случае такого рода недомоганий он мог быть проверен. К этому не было никакого повода. Кроме того, анализ крови, который практикуется с 1906 года, на сто процентов отрицает подобный диагноз. В ряду других это стало

еще одной формой очернения имени Комитаса, который после смерти в 1907 году покровительствовал ему Хримяна Айрика остался один на один со своими недругами. Число их было немалым — Комитас слишком унижал масштабам своей личности обывателей, которые уничтожили его в океане зависти и злобы.

Посттравматическое расстройство — вот, на мой взгляд, диагноз Комитаса. Он был известен и весьма распространен уже в античный период. Но в истории болезни Комитаса такой записи не встретишь ни разу. Почему? Для меня это загадка. Возможно, тайна душевной травмы Комитаса не могла быть разглашена — о геноциде умалчивалось. Более того, врачи были вынуждены описывать более тяжелое состояние пациента, чем это было на самом деле, чтобы иметь основания для содержания Комитаса в сумасшедшем доме. Очевидно, финансовые соображения стали причиной того, что Комитаса так и не вызволили из больницы, хотя лечащий врач неоднократно отмечал, что ему будет лучше, если его перевезут в более соответствующее для его состояния место. Человека, который сделал бы это, не нашлось, в том числе и

потому, что было распространено ложное утверждение, что Комитас никого не желает видеть — на самом деле он любезно принимал простых людей, не имевших отношения к «комитету».

При диагнозе «посттравматическое расстройство» первейшее средство — как можно более скорое возвращение человека к привычной среде, к нормальному ритму жизни, к труду, к творчеству, к искусству, к людям, к обществу. Как вырванное с корнем растение — немедленно обратно в землю. С Комитасом поступили с точностью до наоборот. Думаю, что даже тюрьма была бы для него меньшим злом, чем психиатрическая лечебница.

...Комитас умер от остеоита в 1935 году. Пациентам выдавались грубые деревянные башмаки. Не исключено, что это стало причиной того, что Вардапет, натерев ногу до крови, подхватил инфекцию, вскоре захватившую и кость. Антибиотики появились лишь после второй мировой войны, в 48–50-х годах. Так что Комитасу не было спасения. Он мужественно, почти не жалуясь, боролся с этой болезнью три года.

Лилит ЕПРЕМЯН.

189 Родины может быть... две

поняла, что я — «прелесть» и «радость для всех». Вечерами вместе с родителями ходили в парк, в комнату смеха. Все было так хорошо, так весело...

Началось карабахское движение, оно потом превратилось в войну. Война, хотя и в Карабахе, плохо отразилась на моем народе. В домах погас свет, люди остались без отопления, началась нехватка хлеба, и я впервые услышала пока еще непонятное слово «голод». Помню, как по вечерам мы скучали под светом свечи. Свет включали за день всего один раз и то на один час. С нетерпением ждали появления света, и вот он зажигался, и вся улица заливалась радостными криками: «Свет! Свет!». Как будто сегодня я вижу то здание школы, где моя мама преподавала армянский язык, литературу. На школьной площадке всегда было шумно. Ясно помню ту первую учительницу, у которой я всего несколько дней была ученицей. Сейчас та школьная площадка

больше не является шумной. Многие вынуждены были покинуть родину.

Папа был шофером. Каждое утро завозил товар в магазины. Иногда он меня радовал маленькими подарками. Война сделала его безработным, и мы пережили тяжелые дни.

В моей руке фотография, с которой смотрят на меня родные и близкие глаза, живущие теперь в разных сторонах мира. Я верю, что придет день встречи, и наше семейство снова пустит корни в родной земле. А я, ее только раскрывающаяся почка, посмотрю на солнечное небо и громко скажу: «Доброе утро, родина!». А пока я живу на своей новой родине, далеко от родившей меня, но для меня теперь не менее любимой.

**Мари ГАСПАРЯН,
учащаяся 8 класса,
МОУ «Глазовская основная школа».**

Яблоки продлевают жизнь

Каждый человек способен на три года увеличить продолжительность своей жизни, если будет в день съедать по яблоку. К такому выводу пришли в ходе глобального исследования влияния питания на продолжительность жизни ученые из Кембриджского университета.

Исследование проводилось с участием 25 тыс. человек в возрасте от 49 до 79 лет. Ученые установили, что каждый из нас способен при выполнении достаточно простых и необременяющих рекомендаций прибавить десять лет здоровой и наполненной активной деятельностью жизни.

Наиболее эффективными способами увеличить продолжительность жизни являются здоровое питание и физические нагрузки. При этом даже включение в обычный рацион одного яблока в день прибавляет сразу три года, а ежедневные физические упражнения в течение часа — еще два года.

Однако наиболее эффективным средством является отказ от курения. В этом случае среднестатистический человек увеличивает продолжительность своей жизни на пять лет, передает ИТАР-ТАСС.

**Как долго ночь, подобно покрывалу,
Продолжит застилать все головы армян?
Что за веленье Божье, что за беду соткали?
А может, испытание из ран?**

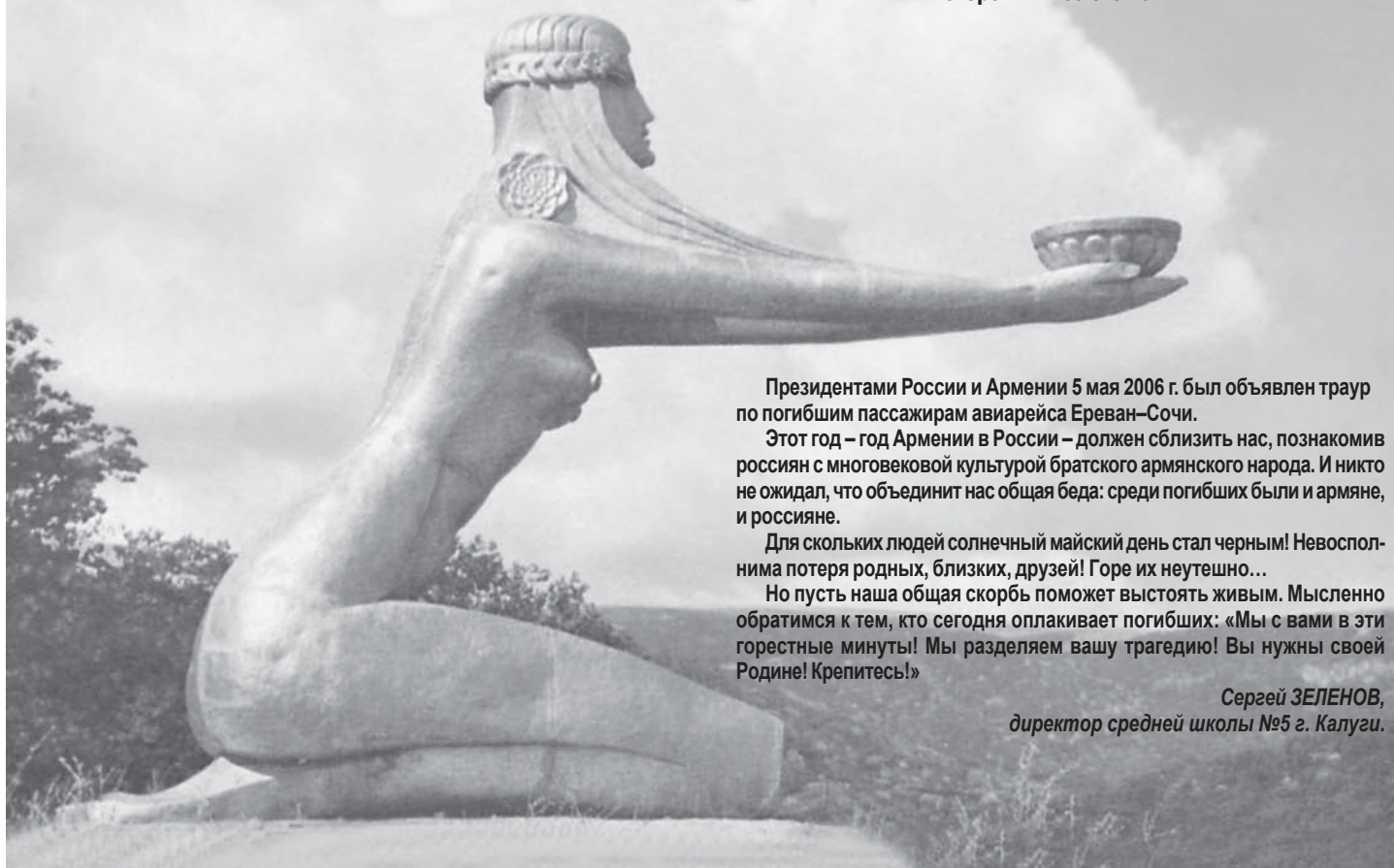
**Но в жизни тьма должна смениться светом -
Прожекторы прожгут всю черноту,
И свет потянется от Божьего завета,
Придет прозрение и сменит слепоту.**

Начните вечный звон, колокола...

*Грант БАГДАСАРОВ.
5 мая 2006 г.*

2006 թ. մայիսի 3-ին աղետի է ենթարկվել «Արմավիա»
ավիաընկերության ինքնաթիռը, որը հերթական չվերթն էր կատարում Երևան-Սոչի
ուղղությամբ: Օդանավի բոլոր ուղևորները և անձնակազմը զոհվել են:
«ԳործԱրար» ամսագրի խմբագրակազմը սգուն է ծանր կորուստը և ցավակցություն
հայտնում զոհվածների հարազատներին և մերձավորներին:

**Редакция журнала «ГОРЦАРАР» выражает
глубокое соболезнование родным и близким
погибших в результате катастрофы самолета,
следовавшего 3-го мая 2006 г. из Еревана в Сочи.
Скорбим вместе с вами**

Президентами России и Армении 5 мая 2006 г. был объявлен траур
по погибшим пассажирам авиарейса Ереван–Сочи.

Этот год – год Армении в России – должен сблизить нас, познакомив
россиян с многовековой культурой братского армянского народа. И никто
не ожидал, что объединит нас общая беда: среди погибших были и армяне,
и россияне.

Для скольких людей солнечный майский день стал черным! Невоспол-
нима потеря родных, близких, друзей! Горе их неутешно...

Но пусть наша общая скорбь поможет выстоять живым. Мысленно
обратимся к тем, кто сегодня оплакивает погибших: «Мы с вами в эти
горестные минуты! Мы разделяем вашу трагедию! Вы нужны своей
Родине! Крепитесь!»

*Сергей ЗЕЛЕНОВ,
директор средней школы №5 г. Калуги.*

ПАССАЖИРСКИЙ САМОЛЕТ А-320 ПОТЕРПЕЛ КАТАСТРОФУ НАД ЧЕРНЫМ МОРЕМ, В 5 КМ ОТ АЭРОПОРТА НАЗНАЧЕНИЯ - АДЛЕРА (СОЧИ)

Роковое стечение обстоятельств

Что стало причиной трагедии в небе над Черным морем? Достоверный ответ на этот вопрос предстоит дать экспертам, для этого необходимо получить в том числе и данные бортовых самописцев, которые пока не обнаружены. Сейчас ясно только одно - версию теракта исключила Генпрокуратура. Владельцы компании, которой принадлежал самолет, уверяют, что лайнер был в идеальном состоянии, а за штурвалом находился опытный экипаж.

О том, что случилось с самолетом «Армянских авиалиний» над Черным морем, говорить еще рано, заявляют в Генпрокуратуре. Но исключить одну из версий можно уже сейчас. «Единственное, что можно в данный момент сказать, - полностью исключена версия теракта, - заявила официальный представитель Генеральной прокуратуры РФ Наталья Вишнякова. - Для этого нет никаких объективных данных».

Лучшие летчики России, с которыми мы обсуждали эту трагедию, в один голос говорят о каком-то форсмажоре. Все случилось мгновенно, иначе экипаж обязательно был вышел на связь. Руководитель профсоюза летного состава гражданской авиации РФ Мирослав Бойчук говорит: «Как пилот могу сказать: произошло что-то неординарное, скоротечное. Не было никакой дополнительной информации от экипажа. Он должен был выйти на связь. Но, видимо, что-то произошло».

Прокуратура Краснодарского края возбудила уголовное дело по статье «Нарушение правил безопасности движения и эксплуатации воздушного транспорта, повлекшее смерть двух или более лиц». От Генеральной прокуратуры на месте работает бригада следователей по особо важным делам.

Первые версии, которые появлялись, так или иначе, касались плохой погоды. Высказывались предположения даже о смерче в месте аварии. Метеорологи подтвердили эту информацию только частично. «Насчет неблагоприятных условий погоды согласен, поскольку была сплошная слоистая облачность; видимость - ограниченный объем до двух километров. Но гипотеза насчет смерча - самая неудачная, потому что условий для образования смерча совершенно

не было», - заверил начальник Краснодарского краевого центра гидрометеорологии Юрий Ткаченко.

«Аэропорт Сочи - один из самых сложных в бывшем СССР, а теперь в России, - рассказывает заслуженный летчик-испытатель, бывший пилот аэробуса А-320 Рубен Есаян. - Сложность в том, что заход на посадку только со стороны моря, и возможность ухода на второй круг ограничена».

О сложности посадочной полосы в Адлере и маршрута, по которому на нее приходится заходить, подробно рассказал пилот первого класса Николай Виноградов. Он десятки раз сажал здесь свои лайнеры и рассказал о самом сложном моменте, который и мог стать роковым. Любопытнее всего перед тем как пойти на посадку, совершает два или три обязательных круга. И главное, по словам пилота, правильно выбрать эту точку заворота. Именно в ней самолет наиболее уязвим. «В этот момент на крене, как правило, 25 градусов, и может быть все, что угодно. Мог и двигатель отказать, могла и прекратиться подача топлива, могла птица попасть туда. Могла и турбулентность так повлиять на самолет, что пилоты не смогли справиться с этим».

Из Москвы в Адлер рейс за рейсом отправляются сотрудники МЧС, психологи для работы с родственниками, водолазы-глубоководники и специальное гидролокационное оборудование. Оно необходимо, чтобы искать обломки авиалайнера, некоторые из которых оказались на глубине больше 400 метров. «Глубина в этом месте, по различным данным, может составлять от 200 до 500 метров, - пояснил руководитель государственной службы гражданской авиации Александр Нерадько. - Существуют глубоководные аппараты, которые позволяют извлекать обломки конструкций на такой глубине и даже больше. Еще многое будет зависеть от рельефа дна в месте происшествия».

«С учетом нахождения в морском порту род-

ственников пассажиров принято решение о направлении дополнительной расширенной группы психологов МЧС России для работы с этими людьми», - сообщил заместитель министра по чрезвычайным ситуациям Евгений Серебренников.

Не меньшая помощь нужна и в Ереване. В аэропорте, откуда вылетел лайнер, уже с утра собрались родственники пассажиров. Искали фамилии в списках и вылетали в Адлер, где уже начали опознание. А представители авиаперевозчика - компании «Армянские авиалинии» - комментировали состояние того самого аэробуса с бортовым номером 32009. «Могу заверить, что самолет был в идеальном техническом состоянии, - подчеркнул заместитель коммерческого директора авиакомпании «Армавиа» Андрей Агаджанов. Был допущен к полету и управлялся опытным экипажем, одним из самых опытных».

Конкретно этот А-320 был выпущен в 1995 году. В Армении он эксплуатировался с 2004 года и совершил 14 с половиной тысяч полетов. В апреле этого года он был на профилактике и прямо перед вылетом получил положительное заключение о техническом состоянии.

Армянские специалисты тоже отправились в Адлер, чтобы участвовать в расследовании. Российские власти заверяют, что окажут всю необходимую поддержку и помощь.

Впервые лайнер такого же типа разбился в 88-м году во Франции, причем прямо во время демонстрационного полета на авиашоу. Из 136 пассажиров тогда погибли 8, десятки получили тяжелые ранения. В 90-м году А-320 рухнул в Индии, а два года спустя - в Страсбурге, и вновь многочисленные жертвы. И наконец, предпоследняя катастрофа самолета произошла в августе 2000-го. Тогда он упал в Персидский залив у берегов Бахрейна. Погибли 143 человека. Но обобщать все эти случаи с последним - на Черном море - никто не собирается. Расследование еще в самом начале.

Из 113-и человек, находившихся на борту потерпевшего катастрофу рейса, 26 пассажиров - россияне, один - гражданин Грузии, одна - украинка, остальные - граждане Армении.

Евгений РОЖКОВ, ВЕСТИ.RU.

Что собой представляет А-320

Разбившийся под Сочи аэробус А-320 относится к семейству узкофюзеляжных самолетов. Его типовая вместимость - 150 пассажиров, максимальная дальность полета - 5,5 тыс. км, крейсерская скорость - 810 км/ч., максимальная взлетная масса - 73 500 кг. Существуют модификации А-320, которые различаются между собой по типу двигателя. Авиалайнер может вместить до 179 пассажиров. В целом по России и СНГ в эксплуатации находятся 18 самолетов А-320. Из них семь аэробусов использует российский «Аэрофлот», остальные - авиакомпании Армении, Украины, Молдовы, Азербайджана и Узбекистана. Авиакомпания «Армавиа» имеет три аэробуса. А-320 с бортовым номером 32009, потерпевший крушение под Сочи, был произведен в 1995 году. Техническое состояние корабля оценивалось как очень хорошее.

Хроника авиакатастроф А-320

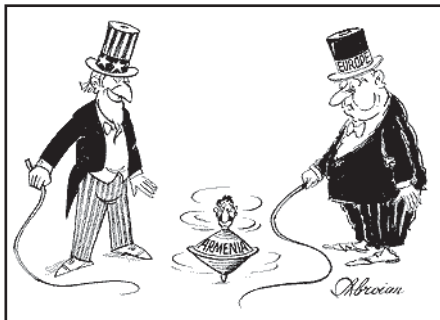
Авиаконструкторы французского лайнера А-320 утверждают, что он очень надежен, теоретически может летать на одном двигателе. Несмотря на это, случилось уже несколько авиакатастроф. В июне 1988 года на авиашоу во Франции, выполняя серию полетов на малой высоте, самолет столкнулся с деревьями и сгорел, погибло три члена экипажа. В феврале 1990 года в Индии во время захода на посадку в аэропорту

Мадурай потерпел катастрофу А-320 авиакомпании «Индиан эйрлайнз». На борту находилось 146 человек. Тогда погиб 91 человек. В январе 1992 года во Франции также при посадке потерпел крушение А-320 французской «Эр-Энтер». Из 96 человек, находившихся на борту, 87 погибли. В сентябре 1993 года при посадке в сложных метеословиях А-320 выкатился за взлетно-посадочную полосу аэродрома в Польшу и загорелся. На борту находилось 70 человек, двое погибли. В августе 2000 года аэробус А-320 компании «Галф эйр» упал в Персидский залив у берегов Бахрейна. Трагедия произошла во время повторного захода на посадку. Все находившиеся на борту 135 пассажиров погибли.

Хроника последних авиакатастроф в России (По данным ИТАР-ТАСС)

- Март 2005** - крушение Ан-24 в Варандее Архангельской области, 49 погибших.
- Январь 2005** - в Эвенкии разбился Ан-2, 9 погибших.
- Март 2004** - в Воронежской области упал Ан-2, 3 погибших.
- Март 2003** - крушение Л-410 в Тверской области, 11 погибших.
- Август 2002** - в Хабаровском крае разбился Ан-28, 16 погибших.
- Июль 2002** - в Москве разбился Ил-86, 14 погибших.
- Ноябрь 2001** - крушение Ил-18 в Тверской области, 27 погибших.
- Октябрь 2001** - Ту-154 сбит ракетой над Черным морем, погибли 78 человек.

Затишье перед бурей

В последнее время вокруг нашей страны произошло и происходит много событий, которые меняют нашу жизнь кардинальным образом. Иной вопрос, что мы не слишком вникаем в суть процессов: много собственных проблем. А надо бы, чтобы завтра не мучаться вопросом: кто потерял страну, кто виноват и т. п.

Так, в первые дни апреля стало очевидно, что Армения с 1 апреля выплачивает России \$110 за тысячу кубометров газа. И хотя в последние дни постоянно заявлялось, что ведутся переговоры с представителями «Газпрома», что цена будет где-то в пределах \$ 68 за тысячу кубометров, но все эти переговоры и заявления были лишь PR-прикрытием. В прессе также проскользнула информация, что армянская сторона согласилась отдать российской стороне 5-й блок Разданской ТЭС за \$250 млн, за счет которых газ мог бы продаваться по прежней цене еще 2 года. Однако официальные лица Армении сообщили, что информация о передаче 5-го энергоблока Разданской ТЭС российской стороне не соответствует действительности.

Несмотря на возможные убытки от подорожания цен на газ (10 апреля решением комиссии по регулированию общественных услуг Армении тариф на природный газ для внутреннего потребителя вырастет для населения примерно на 52,5%, а для предприятий - на 85,2%), он несет в себе положительные элементы: стало окончательно ясно, что в отношениях с Россией надо руководствоваться принципом: «Дружба дружбой, а денежки врозь». И пора думать прежде всего о себе.

В этом плане, кстати, нам есть чем заняться. А факт в том, что Европа и Америка начинают борьбу за приз, на который, казалось, никто, кроме России, не претендовал и о котором никто не вспоминал. А именно - за Армению. Долгое время все и говорят, что об Иране, Украине, Ираке, Грузии, Центральной Азии, Ливане, Турции. Почти ни в одном серьезном докладе название «Армения» не звучало. Между тем тот, кто будет контролировать Армению, сможет контролировать всю большую игру, которая ведется после холодной войны. Это не преувеличение нашей собственной значимости. Просто великим игрокам всегда нужна козырная карта, которой можно будет бить остальных. Такой картой долгое время уже является Израиль на Ближнем Востоке. Такой может стать и Армения, которая не име-

ет проблем, характерных для всех ее соседей по региону, которая имеет действительно рассеянную по всему миру диаспору и которую легко контролировать. Это как бы своеобразная база, откуда можно манипулировать всеми остальными игроками, в том числе Ираном, Азербайджаном, Грузией, а значит, и Черным морем.

И европейцы, и американцы это понимают. Европейцы, которым нужен доступ к энергоресурсам Каспия и Персидского залива, вполне могут сделать из Армении энергокоридор. То, что сегодня российский «Газпром» взял под контроль энергосистему Грузии и может окончательно установить свой контроль над Арменией, пусть никого не смущает. Если верить вполне достоверным данным о том, что Владимир Путин вполне может последовать примеру германского канцлера Герхарда Шредера и уйти в шефы «Газпрома» после ухода из Кремля в 2008 г. и что «Газпром» на самом деле давно уже является собственностью германских корпораций, а связка Шредер - Путин является фактически их менеджментом, то вся энергосистема, а значит, и сама Россия, контролируется Европой. И именно Европа будет решать судьбу ирано-армянского газопровода.

На этом фоне неслучайны и планы строительства до 2016 года новой АЭС в Армении, которая станет источником энергии не только для Армении, но и для всего региона. Учитывая, что в Армении есть урановые рудники, разработку которых ЕС также готов взять на себя (за них борются, кстати, и США).

Еще один факт, который пока вызвал бурю в стакане воды внутри страны, связанный с участием Армении в конкурсе «Евровидение-2006» в Афинах. Пока наши доморожденные политики, журналисты, музыканты и дилетанты обсуждают «национальные достоинства» и «восточно-турецкие мотивы» песни Андрэ, европейцы могут сделать шаг, о котором у нас пока никто не задумался. А что, если победа будет отдана именно этой песне? И сделано это будет из соображений именно политических - признания Армении европейской страной. Ведь если припомнить, в 2003г., за полгода до объявления Турции кандидатом в члены ЕС, победительницей «Евровидения» стала турецкая певица Сертаб, а в 2004 году, за несколько месяцев до «оранжевой революции» в Украине и старте ее кампании за вступление в ЕС Европа отдала победу украинской певице Руслане. Это для публики говорят, что футбол, искусство или шоу-бизнес вне политики, на самом деле именно они и есть политика, посредством которых легче всего влиять на массы.

Но и американцы не дремлют, держа в своем арсенале ходы не менее влиятельные: деньги, безопасность и Карабах.

Так, США уже реально предложили механизм смягчения последствий повышения цен на газ через средства фонда «Гафесчян» и льготный кредит Всемирного банка США. Кроме того, за счет гранта правитель-

ства Японии начнется модернизация Ереванской ТЭС. Теперь Армении придется выбирать между европейским и американским вариантами.

Наиболее ярким фактом внимания США к Армении стало подписание 27 марта в Вашингтоне соглашения, в рамках которого Армения в течение 5 лет получит \$236,5 млн по программе американского правительства «Вызовы тысячелетия». Основными пользователями осуществляемых в рамках соглашения инвестиций будут 750 тысяч сельчан.

Символичным стал и переход (пока частичный) погранпункта в аэропорту «Звартноц», находившегося в ведении погранслужбы РФ, под контроль армянских пограничников, оснащенных американским оборудованием.

И наконец, именно сейчас стало очевидно, что Россия и Европа (в лице Франции) после Рамбуйе утратили решающую роль в Карабахском урегулировании. Участвовавшие визиты американских дипломатов в регион показывают, что США взяли переговорный процесс в свои руки и на этот раз намерены довести дело до конца. Весь вопрос теперь в сроках: никто, в том числе и президенты Армении и Азербайджана, не знает, когда Вашингтон положит на стол перед ними текст с соглашением о мире, который они должны будут подписать. Подписанию сможет помешать только война, причем обязательно армяно-азербайджанская.

Угроза военных действий в регионе является очень серьезной прежде всего из-за иранского кризиса. Потому что любое противостояние, кроме того, что может быть управляемым, как армяно-азербайджанское или иракское, может внезапно выйти из-под контроля. И здесь никто, даже США, ЕС и Россия, не гарантирует ни армянам, ни азербайджанцам, что если они окажутся втянуты либо в иранскую войну, либо в конфликт друг с другом, и даже если они сохраняют нейтралитет, то иранские войска не перейдут Аракс и не займут, скажем, Карабах или Нахичевань или не создадут угрозу захвата Еревана или Баку. Тогда мы просто окажемся в ситуации XVIII века, когда и Армения, и сегодняшний Азербайджан были Ереванским, Нахичеванским, Бакинским и Ширванским ханствами, а Грузия - вассальным от Ирана царством. Ни американские, ни российские войска просто не успеют среагировать, а потом уже ситуация будет настолько хаотичной, что даже самые блестящие умы не будут знать, что делать. Пожалуй, в этом и есть единственный шанс Ирана выстоять в уже неминуемой войне. Потому что уже многие западные специалисты говорят, что «вопрос не в том, будет ли применена сила против Ирана, вопрос в том, когда она будет применена».

Так что мы сейчас находимся в очень опасном периоде, и дай нам Бог «заднего ума», чтобы в очередной раз не оказаться под топором истории.

Давид ЗОРЯН.

Место встречи - Comedy Club

Comedy club, можно сказать, самое популярное место развлечений. На территории торгового центра «Атриум», находящегося в центре Москвы, каждую субботу действует проект Comedy club команды КВН «Новые армяне», где с полуночи до утра собирается современная московская молодежь, в том числе предприниматели, знаменитые лица шоу-бизнеса, журналисты, режиссеры, актеры, такие, как Сосо Павлиашвили, Тигран Кеосаян, Андрей Панин, Александр Цекало, Аврам Руссо, «Иванушки», Ксения Собчак, Глюк OZA, Сергей Зверев, «Сливки», Александр Стриженов... В Comedy club есть юмор и музыка, здесь подвергаются острой сатире и критике обыденные московские истории. Несмотря на то, что входной билет стоит \$50, зал всегда полон.

Продюсером Comedy club является Артур Джанибебян.

Мы встретились с известными лицами проекта, любимцами московской публики Гариком Мартиросяном и Ташом.

Гарик, который часто пишет сценарии, говоря о суперпопулярном проекте Comedy club, сказал, что он из жанра «stand up show», который очень популярен в Америке и Европе. Разного стиля юмористы и комики со своей программой посещают разные клубы, давая представления. Очень часто эти выступления бывают экспромтом. В отличие от КВН, где к выступлениям готовятся месяцами, в Comedy club каждый артист-юморист может выйти на сцену и в течение 15 или 25 минут делать то, что хочет. Только так, чтобы было весело. Могут просто петь и шутить. «Такой юмор близок к уличному, но не по той причине, что мы говорим на уличном жаргоне, а благодаря нашим темам, - говорит Мартиросян. - На сцене мы чувствуем себя свободными и можем шутить на любую тему, например, о наркотиках».

Таш после посещения одного из лучших клубов «Comedy store» в Лос-Анжелесе, вернувшись в Москву, рассказал товарищам об увиденном, после чего они вместе решили открыть анало-

гичный клуб в Москве.

Первое шоу Comedy club состоялось в сентябре 2003г. «В этот день нас посетили лишь семь человек, на следующий день пришло уже 17 человек. И так число посетителей увели-

чилось подобно геометрической прогрессии. Сейчас в торговом центре «Атриум», где мы арендуем зал, представляя наше шоу каждую субботу, может собираться более 1000 человек. Comedy club уже имеет свои филиалы в Петербурге, Саратове и Ижевске. Планируется открытие филиалов в Ростове и Краснодаре. Эти города хотя и меньше, но похожи на Москву», - говорит любимец московской молодежи Гарик.

Comedy club посещает молодежь из больших городов в возрасте 15 - 30 лет, которые имеют высшее образование и которые, например, не любят Евгения Петросяна, то есть не принимают его юмора. Гарик подчеркивает, что, в отличие от мягкого юмора Петросяна, рассказывающего старые анекдоты, в Comedy club много крайностей. «Наш юмор более резок, даже агрессивен, - продолжает рассказывать Мартиросян. Некоторым наш стиль не нравится. Многие представители русского шоу-бизнеса часто обижаются, встают и уходят. Так поступили, например, Трахтенберг, Ольга Кабо и Катя Лель. Мы не ставим перед собой цель нравиться всем». Да, в Comedy club юмор острый и агрессив-

ный, который полон московского жаргона и ругательства.

И Таш, и Гарик уверены, что существование подобного клуба в Ереване просто невозможно. «В Армении люди сразу же выйдут из зала с самого начала. Представьте, что, например, в Армении выйдет на сцену актер Павел Воля и скажет всем: «Здравствуйте, пукачи!» Что будет... В артистов будут стрелять».

По телеканалу «ТНТ» каждую субботу Comedy club представляет свое очередное шоу с некоторыми сокращениями. Скоро по телеканалу «h2» армянский зритель сможет смотреть программу «Comedy club». Как воспримет это армянский зритель, неизвестно. «Мы так долго работали в Москве, что даже при желании не сможем осуществить наше шоу в Армении. Много армянского мы просто

не знаем и не понимаем. И потом, в Ереване много людей, которые проводят интересные проекты, например, Айко и Мко. Здесь, в Москве, мы сможем сделать больше для PR-Армении. Проживая 10 лет в Москве, уже невольно чувствуешь себя москвичом. Мы любим Москву, но мало бываем даже в ней - постоянно ездим на гастроли в Казахстан и на Украину», - говорит Таш.

Гарик придерживается другого мнения: «Ко-

нечно, мы здесь хорошо себя чувствуем, но я точно знаю, что никогда не буду считать себя москвичом. Я коренной ереванец, родился в Ереване и жил там довольно долго - 25 лет. Мы тоже меняемся, как и Ереван. Приходит новое поколение. Не знаю, хорошо это или плохо, но оно уже другое и мыслит по-иному. Ереван на 100 процентов уже не наш город, как было 10 лет назад. Многих мы не знаем. Есть новые олигархи, новые актеры, певцы, которые нам не известны. В России мы проводим большую работу для повышения авторитета армян. Если помните, до КВН армян принимали за горцев-дикарей. Сейчас не так. Думаю, будет лучше представить наш юмор московскому зрителю, чтобы они узнавали нас не по криминальным сводкам, а по нашему юмору».

Comedy club - самое любимое место московской продвинутой молодежи, предпринимателей и представителей шоу-бизнеса, где они развлекаются и отдыхают от московских нервующих их пробок, обыденной беготни и мелких и жестоких проблем.

Авторы проекта Comedy club в своем юморе о кавказцах деликатно поднимают авторитет армян. Например, на тему «Армяне в России» шутят, что «русские ученые провели исследования и выяснили, что армян больше, чем китайцев, но тщательно скрывают этот факт, боясь, что может начаться паника».

«Да, в России много талантливых армян - художников, оранжировщиков, предпринимателей, режиссеров...», - говорит Гарик.

Артур ТОРОСЯН.

Исторические анекдоты

Неполезные советы

Почти 25 веков тому назад в городе Аргосе Древней Греции жил и творил прославленный скульптор Поликлет. Созданные им скульптуры до сих пор считаются образцами самого высокого эстетического уровня. В его мастерскую часто приходили люди просто понаблюдать, как работает мастер. Причем порой они пытались давать советы с целью, по их мнению, улучшить исполнение изваяний.

Тогда Поликлет объявил, что он будет принимать и воплощать все советы при выполнении очередного изваяния. После этого число советчиков значительно возросло, так как каждому было лестно давать советы прославленному Поликлету. Скульптор начал работать, но параллельно он то же самое лепил по тем канонам, которые сам разработал. Кончив обе скульптуры, он их выставил на всеобщее обозрение. Одна вызвала восхищение всех зрителей, в то время как другая была единодушно осмеяна. Тогда Поликлет сказал: «Статую, которую вы ругаете, изваяли вы, а ту, которой любуетесь, - я!».

А сколько раз в нашей недавней действительности бездарные личности пытались диктовать маститому художнику, что и как изобразить!..

Рифму подсказало время

Как-то один известный славянофил пожурил И. С. Тургенева за то, что, подолгу живя за границей, писатель скоро забудет и русский язык. Задетый за живое, Тургенев хотел было тут же ответить: «Да будь я и негром преклонных годов - и то без унынья и лени я русский бы выучил только за то, что на нем разговаривал...». Но остановился, не найдя значимой рифмы в последнем слове. Раздосадованный неудачей, писатель тогда решил писать стихотворения в прозе и написал известные строки: «Во дни сомнений, во дни тягостных раздумий о судьбах моей родины, ты один мне надежда и опора, о, великий, могучий, правдивый и свободный русский язык!..». Однако первоначальные стихи не пропали бесследно. Говорят, их впоследствии удачно завершил Маяковский, найдя потрясающую рифму к слову «лени».

Вдохновенный танец

По слухам, Арам Ильич Хачатурян создал свой знаменитый «Танец с саблями» после личной встречи с С. М. Буденным на каком-то правительственном приеме, во время которого бесстрашный маршал лихо отплясывал гопак, правда, с пристегнутой к поясу саблей. Если так, то Семен Михайлович, будь он жив, вполне законно мог претендовать на часть гонораров знаменитого композитора как соавтор.

Солон бы ушел, несолоно хлебавши

Законодатель Афин Солон, считавшийся одним из семи знаменитых мудрецов Древней Греции, был широко образованным человеком, мудрецом в самом высоком понимании этого слова. Огромным багажом знаний он овладел, изучая солидный массив храмовых свитков и документов, находясь в творческом общении с самыми известными учеными многих стран, в каждодневных упорных занятиях и раздумьях. «Не переставая учиться, я приближаюсь к старости», - говорит он в одном из своих стихотворений. Преданье доносит, что когда Солон находился на смертном одре и вокруг собрались горящие друзья и ученики, Солон вдруг знаком позвал к себе слугу и что-то прошептал ему. «Что он сказал?» - спросили окружающие. «Он просил всех говорить погромче, так как жаждет еще чему-нибудь научиться напоследок», - ответил слуга...

Так вот, я полагаю, что наша страна достигнет успеха лишь в том случае, если будет иметь такого мудрого законодателя. А друзья мои из-за этого считают меня несбыточным мечтателем и редчайшим фантазером. «Что ты, - говорят они, - сейчас самые умные не те, что много знают, а ДБ». - «Дебилы, что ли?» - спрашиваю. «Не совсем, - отвечает. - ДБ - это те, кто делают баксы. И законы они пишут такие, чтобы разными хитроумными способами баксов можно было бы делать все больше и больше. Им самим, выжимая из своего же народа любым способом. И этот Солон твой, если бы объявился вдруг сейчас и начал бы придумывать иные законы, ушел бы от них, несолоно хлебавши... Или бы его «ушли» по заказу...».

Свобода рук загребущих вместо обуви для одной ноги

Как сообщает Мовсес Хоренаци, армянский царь Арташес Первый, правивший во втором веке до н. э., пожаловал своему сподвижнику Аргаму, «мужу храброму и знаменитому, обещанное второе место, также венец, усыпанный яхонтами, пару серег для ушей, красную обувь для одной ноги, право есть золотой ложкой и вилкой и пить из золотых чаш. Такие же милости он оказывает кормильцу своему Смбапу, кроме пары серег и красной обуви».

Читатели могут подумать, что достопочтенный Аргам был заслуженным ветераном войны, потерявшим одну ногу в битве с врагами Отечества. Однако это не так. Обувь для одной ноги дарилась царской милостью с целью превращения ее в се-

мейную реликвию, которая, никогда не изнашиваясь, могла передаваться из поколения в поколение, свидетельствуя об исключительной близости к царю славного сановного предка. Нечто вроде «шубы с царского плеча», но с оторванным рукавом и без пуговиц.

В наше время высокие руководители, сохранив право трапезовать с помощью золотой ложки и вилки и пить из золотых чаш, вместо обуви для одной ноги дарят приближенным более существенное - полную свободу обеих рук.

По стезям Сизифа

Боги Древней Греции были бессмертны и строго следили за тем, чтобы благом вечной жизни никто, кроме них, не пользовался. Кому следовало, в виде редчайшего исключения, получить это благо, тому лично Зевс выдавал его, правда, в основном лишь условно, да и то по большому благу.

Однако некоторые особо шустрые гаврики пытались самостоятельно, своими потугами, достичь бессмертия. Так, царь Коринфа Сизиф два раза весьма хитро избежал верной смерти, уготованной ему богами. Разгневанные олимпийцы постановили: раз Сизиф так уж стремится достичь недостижимого, то, так и быть, пусть в дальнейшем нескончаемо толкает тяжеленный камень в гору, но никогда не достигает вершины, где таится желанная вечность... И бедняга Сизиф толкал и толкал камень, который каждый раз, чуть-чуть не достигнув вершины, срывался и катился вниз. И надо было вновь толкать и толкать...

Наше правительство уже многие годы действует точно так, как Сизиф. Стоит ему на малую толику поднять уровень пенсий и пособий, как сразу подскочившая инфляция, повышенные тарифы, налоги и поборы съедают все прибавленное, и уровень жизни пенсионеров и многодетных семей вновь катится вниз. И бедным пенсионерам, которым нужна не вечная жизнь, а просто нормальная человеческая, никак не удается хоть как-то приблизиться к ней.

Как не потерять голову

Английский король Генрих VIII, отличающийся крутым нравом и непредсказуемым поведением, долгие годы остро конфликтовал с королем Франции Франциском I. Однажды он назначил некоего епископа посланником во Францию для передачи Франциску весьма грубого и угрожающего послания. Епископ, зная гордый нрав французского короля, был крайне озадачен этим поручением. Он просил короля отменить свое назначение, так как был уверен, что Франциск тут же прикажет казнить дерзкого посланни-

ка. «Не бойся ничего, - сказал епископу Генрих, - ежели он осмелится обезглавить тебя, то я ему отплачу головами многих французов, кои у нас находятся!». - «Я верю, что так и будет, - сказал, усмехаясь, епископ, - но точно знаю, что ни одна из тех голов не пристанет к моему телу так, как эта», - и он указал на свою седую голову. Генрих VIII гомерически захохотал и (о, чудо!) изменил текст своего послания на более сдержанный.

Ведь иногда и короли могут оценить чужое остроумие. Если, конечно, не встали утром с левой ноги.

А кто «наш Лермонтов»?

В Ереване поэт Аветик Исаакян имел тесный круг близких людей, с которыми он общался почти каждый день. Это были широкообразованные люди, лучшие представители армянской интеллигенции тех лет. Одним из них был отец моего школьного товарища - известный ларинголог, профессор Хуршуд Мелик-Парсаданян.

Однажды, когда Варпет посетил квартиру Мелик-Парсаданянов, дверь ему открыла маленькая дочь профессора Беатриса. «Здравствуй, детка, - сказал Варпет, - папа дома?». - «Дома, дома!» - воскликнула Беата. Тут в коридор вышел сам профессор, который приветствовал поэта и спросил дочку: «А ты знаешь, Беаточка, кто наш гость?». - «Знаю, папа, - ответила Беата, - это наш Пушкин!». - «Нет, милая, - серьезно сказал Варпет, - наш Пушкин - это Ованес Туманян...».

Перечень параллелей маститый поэт не продолжил, так как «наш Маяковский» - Егише Чаренц - был тогда расстрелян и строго запрещен даже для упоминания, а вопрос, кто же «наш Лермонтов», и вовсе не был определен...

Для кошачьего антре

Один из самых выдающихся ученых в истории науки Исаак Ньютон был закоренелым холостяком и домоседом. К концу жизни весь круг его общения ограничивался лишь стариком-садовником, экономкой, служанкой и двумя кошками - большой и маленькой. Однако кошкам ученый решил обеспечить более широкий ареал прогулок, чем дом и сад. Поэтому Ньютон велел садовнику проделать в садовой калитке два проема - большой и маленький - для сообщения большой и маленькой кошек с внешним миром. Удивленный садовник сказал: «Сэр, достаточно одного большого проема, ведь маленькая кошка тоже может проходить через него...». Говорят, ученый был поражен редкой сообразительностью старика и, согласившись с его доводами, повысил его жалованье, на всякий случай поинтересовавшись, не падало ли на голову садовника яблоко в саду. Некоторые биографы Ньютона эту историю считают выдумкой, призванной подчеркнуть непрактичность ученого. Однако очень может быть, что Ньютон специально предпринял такой шаг, чтобы иметь повод поднять оплату услуг садовника не просто так, а, как и полагается по английским меркам, за конкретную творческую инициативу.

Загадка чисел

жемчужин короны

Императрица Екатерина II была полна решимости затмить великолепием всех царей и королев, русских и иноземных. Придворный ювелир Позье создал для нее необыкновенно роскошную корону.

На отделку новой короны пошло 58 очень крупных и 4878 малых бриллиантов, рубин огромных размеров и 75 жемчужин; весила корона около двух килограммов. Павел I, став императором после смерти Екатерины, по неизвестной причине решил произвести таинственные изменения в короне - жемчужный наряд был заменен на новый: вместо 75 жемчужин ее теперь украшали 54 более крупные жемчужины. В таком виде большая императорская корона служила всем последующим монархам России, пока революция 1917 года не сделала ее музейным экспонатом.

Автор настоящих исторических анекдотов обращает внимание читателей на магию приведенных чисел, а именно: отношение чисел жемчужин двух вариантов короны в точности равно отношению годов жизни этих двух монархов (причем с учетом месяцев жизни в последнем, неполно прожитом годе). В чем тут дело? Неужели Павел I при переделке короны, то есть в первые же месяцы своего царствования, уже знал предсказание о своей смерти в 1801 году, сделанное известным экстрасенсом? В этом предсказании был назван также конечный год царствования династии Романовых (1917г.) и гибель последнего императора в 1918 году, что также сбылось на все 100%.

Известно, что в свое время, получив эти предсказания, Павел I приказал засекретить их на срок в 100 лет после своей смерти.

Известно также, что Николай II распечатал этот секретный пакет, как и предписывалось, в 1901 году, прочел предсказание и знал о своем конце. Единственно, он не мог предположить, что вместе с ним погибнет и вся его большая семья.

Роберт ОГАНЯН.

Сталин и его эпоха в реалиях и анекдотах

Грузин приехал из Москвы и рассказывает: «Положили нашего дорогого Сосо в Мавзолей. Лежит. Смотрю, не один лежит. Подхожу, рассматриваю, не могу понять, кто рядом лежит. Всматриваюсь: так это же его орден Ленина в натуральную величину!».

В Тбилиси с помощью вертолета демонтировали огромный памятник Сталину, когда шел матч Тбилиси - Ереван, и весь город был или на стадионе, или у телевизоров. На постаменте остался один сапог, и когда люди возвращались с матча, рабочий отбивал этот сапог пневматическим молотком. Его прогнали камнями. На следующий день кто-то поставил рядом с сапогом маленькую фигурку вождя. И было непонятно, то ли это знак

уважения, то ли издевка - от великого истукана до комической фигурки оказался один шаг.

Двигается поезд в светлое будущее. Его ведет Ленин. Вдруг остановка - дальше пути нет. Ленин объявил субботник, и поезд пошел. Поезд повел Сталин. Снова обрыв пути. Сталин приказал расстрелять половину кондукторов и пассажиров, а остальных заставил прокладывать рельсы дальше. Пошел поезд. Машинист Сталина сменил Хрущев, и когда рельсы кончились, он приказал разбирать их сзади и укладывать впереди паровоза. Хрущева сменил Брежнев. Когда вновь кончился путь, Брежнев приказал зашторить окна и раскачивать вагоны, чтобы пассажирам казалось, что поезд идет. Дополнение от себя: когда очередному маши-

нисту, Горбачеву, вздумалось провести поезд ускоренно-перестроичным путем, 70-летний состав попросту сошел с рельс...

Болгарский поэт Божидар Божилов был в Грузии. Как-то, возвращаясь в гостиницу после доброго застолья, он увидел у входа сапожника, прибывающего набойку, остановился и стал пристально его рассматривать. Сопровождающие его грузины с удивлением спросили:

- Божидар, что ты разглядываешь? Что тут интересного? Сапожник как сапожник.

Божидар ответил:

- А может быть, он отец нового Сталина?

Сергей ГУКАСЯН.
(По материалам книги Ю. Бореза
«Сталиниада»)

• Неизвестно, что лучше - формальная благодарность или искренний плевок в лицо.

• Завершение бывает, в основном, на стадии. Развитие бывает, в основном, на этапе или в процессе. Вот только начало бывает, в основном, в принципе.

• Эйнштейн был очень осторожным и дальновидным человеком. Про вероятность придумал - про лото умолчал.

• У некоторых сны рожают мысли, страхи, опасения. У меня - желание снова поспать.

• Возвращаться - плохая примета. Супер-проект - «Не жди меня!».

• В неравной дружбе с интеллектом победила борьба.

• Вставанием, киванием и чоканьем, голодая за здоровье, пытаться сохранять равновесие и продолжать желать. Это благо-родно.

• На девять греческих девчонок - один Аполлон. На девять армянских девчонок - три продюсера. На девять французских девчонок - один сутенер. А Риму достаточно всего семи холмов.

• Не зная, что делать, люди прибегают к помощи пословиц и поговорок. И я - не исключение.

• Мексику лишили перца. Ответственность за совершенную акцию взял на себя неизвестный, ранее подозреваемый в избиении младенцев. Ведется размышление.

• На очень престижном аукционе челюсть Григория Распутина была распродана по частям, методом «зуб за зуб».

• Затмив характерным акцентом блестящее знание русского языка, армянский дипломат бойко продолжал пить за русское поле.

• Полупустая или полуполная? Странно, делим людей на разных, а допиваем все.

• Смерть не страшна - она обидна, когда приходит после долгого ожидания, но в самый неподходящий момент.

• Он долго и бестактно проявлял свою любовь. В конце концов, не выдержал - женился.

• Ей было тесно в рамке, и цветы кололи, и это глупое название - натюрморт.

• Радуюсь утром, необязательно ночью грустить. А наоборот - тем более.

• Бледность - это не следствие болезни или испуга. Это универсальнейший способ скрывать реальность.

• Молчание - это роза. Ее надо вырастить, уколоться, а потом уже решать - нюхать или нет.

• Снизу падение оставляет впечатление полета.

• Самая популярная фраза в Париже: «Эй, мсье! Да, да, ты с саблей! Четвертым будешь?».

• «Бюрократы!» - чертыхался Суворов, а потом взял и перешел через Альпы без всяких там чертовых виз.

• «Куренье - вред!» - «Красота спасет мир!».

• Так состоялась первая официальная бартерная встреча Христофора Колумба с вождем краснокожих.

• Сизиф толкал, Прокруст разрубал, Геркулес совершал подвиги, Ясон искал золотое руно. Люди делом занимались! Никому не нужным, но делом!

• Приклейте в центр зеркала свою фотографию и не сравнивайте ее с оригиналом. Вечная молодость гарантирована!

• Как правильнее писать: «гермофродит» или «гермофродитка»?

• Бесценную любовь надо не оценивать, а просто ценить.

• Воспоминания - это испытание болезнью, которую нельзя запускать.

• «Я тебя...». Как много можно вписать в эти три точки. Сложнее всего - «тоже».

• Готовность проглотить кнут - это результат регулярных побоев пряниками.

• Улыбнуться за спиной легко. Сложнее громко рассмеяться.

• Воскресенье - это день. Недели или жизни - вам решать...

Рубен ПАШИНЯН.

• Лучше стоять под стрелой, чем перед ней.

• Вакуум - это тотальное отсутствие.

• Серый кардинал не краснеет. Особенно, когда врет.

• Чем больше у женщины опыта, тем меньше он ценится.

• Хорошо начал? Для разнообразия плохо кончишь.

• У некоторых на лбу написано: «На четвереньках-то было лучше!».

• Активные поиски спокойствия всегда результативны.

Ара БАГДАСАРЯН.

• Рано или поздно каждому приходится выбирать: либо стать человеком, либо выбиться в люди.

• Если трудно назвать вещи своими именами, достаточно сказать, сколько они стоят.

• Говорят, судьба бьет вслепую, но при этом она еще ни разу не промахнулась.

• Многие мужья просят жен просто подавать голос, а те все норовят поговорить.

• Иногда сделать кому-нибудь добро - это и есть выбрать из двух зол наименьшее.

• Как часто кажется, что слышишь отклик, а это, оказывается, эхо.

• Наконец он начал подавать первые признаки половой жизни.

• Утопающему спасателей не выбирать.

Яна ДЖАНГИРОВА.

• Проблема не в том, что гора родила мышь, а в том, что та мышь породила гору проблем.

• Для кукушки все птенцы одинаково чужие...

• Гоняться за синей птицей легче всего дальтоникам: для них все пойманные пернатые - желанного цвета.

• При встрече с синей птицей важно самому не выглядеть черной вороной.

• Когда крокодил мечтает о синей птице, то исполнение желаний опасно, прежде всего, для крылатой мечты.

• Царь зверей, царь пернатых, царь рыб, а все одно - хищники.

• Мечтать не вредно, вредно не стараться хотя бы приблизиться к ней.

• Косоглазие - как осознанная необходимость частых погонь за двумя зайцами одновременно.

• Счастье с каждым может стать, было б с кем ему остаться.

• Шаблон - растиражированный талант. Талант - растиражированная гениальность.

Гений - растиражированное божество...

• Иной писатель, как и модная обувь, снашивается быстро, а вот мозоли - на всю последующую жизнь...

Валерий ГАСПАРЯН.

«Горцарар»

Издается с июля 1999г.

**АВТОР ПРОЕКТА-
ВАГРАМ БЕКЧЯН**

Зам. гл. редактора -
Роза ГУЛЯН
Գլխ. խմբագրի տեղակալ՝
Ռոզա ԴՈՒԼՅԱՆ

ИЗДАТЕЛЬ

Издательский Дом

«ШАГАНЭ»

Лицензия серия ИД № 02313

Журнал зарегистрирован
в Министерстве Российской Федерации
по делам печати, телерадиовещания
и средств массовых коммуникаций

Регистрационный номер

ПН № 77-5015

Авторские материалы
не рецензируются и не возвращаются.
Переписку с читателями редакция
не ведет. Мнение авторов может
не совпадать с мнением редакции.

*Материалы со знаком Ч публикуются
на правах рекламы.*

*Редакция не несет ответственности
за содержание рекламных объявлений.*

ПЕРИОДИЧНОСТЬ ВЫХОДА - ЕЖЕМЕСЯЧНО

Отпечатано

ОАО «Калужская типография стандартов»
Формат А3, объём 4,5 п.л.
тираж 1500 экз. Зак. № 1044

Территория распространения:
Российская Федерация, страны СНГ,
зарубежные страны.

В номере использованы материалы
«АЗГ», «АРАВОТ», «ГА», «ЕТЕР»,
«ԿԱՅԿԱԿԱՆ ԶԱՄԱՆԱԿ», «ԻՐԱՎԱՆԿ»,
«ՉԻ», «НОВОЕ ВРЕМЯ», «ВОЗНИ».

Цена свободная.

Адрес редакции:

**248001, г. Калуга,
ул. Суворова, 160.
тел.: (4842)-56-59-29,**

E-Mail: gortsarar@mail.ru
E-Mail: gortsarar@kaluga.ru
факс: (4842) 565-929,
www.gortsarar.ru

E-Mail: bshahanev@kaluga.ru